Рік XIV. Р. 1905 кн. II. Т. LXIV.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XIV Jahrgang. 1905, II B. B. LXIV.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 30/IV с. с. 1905.

Рік XIV. Р. 1905 кн. II. Т. LXIV.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

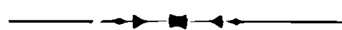

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XIV Jahrgang. 1905, II B. B. LXIV.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 30/IV с. с. 1905.

Зміст LXIV тому.

Inhalt des LXIV Bandes.

Inhalt voriger Bände (deutsch) siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

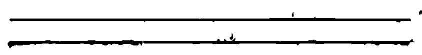

Оборонна орґанїзація

руських селян на галицько-угорськім пограничу в 1848—49 рр.

Написав **Іван Кревецький.**

III.

Важним чинником в обороні галицько-угорської границї було з'орґанїзованнє правильних вивідів про те, що дїєть ся і що задумуєть ся по тім боцї Карпат. Треба було вислати спецiяльних людий, що мали би за задачу слїдити мадярські відділи, розвідувати про їх намірені пляни і про всьо доносити галицьким властям. Не меньше важним було вислїджуваннє тайних зносин між мадярськими повстанцями і польскою шляхтою в Галичинї.[1])

І компетентні власти про те не забули. Вже в першім нарисї орґанїзацийного пляну зі 6 сїчня є згадка про потребу з'орґанїзовання таких вивідів і на то навіть призначено було 150 зр. Та зразу та потреба не дуже відчувала ся і тому нїхто не спішив ся забрати ся серйознїйше до того дїла. Аж один факт вплинув тут рішучо. Десь в половинї сїчня попала в руки галицьких властий звісна вже відозва Пйотровского. Вона й була причиною того, що станиславівський староста Найсер розіслав дня 19 сїчня до окружних комісарів циркуляр[2]), де покликуючись на коломийського старосту, який звістив його, що мадяр-

[1]) Сей роздїл тільки о стілько належить до нашої теми, о скілько вислані шпіони доносили кождий раз про намірений напад на Галичину; друга задача шпіонів, слїдити зносини польської шляхти з мадярськими революціонерами вправдї для нашого питання меньше важна, одначе задля нового матеріялу порушуємо також й ту справу.

[2]) Див. Бібл. Наук. Тов. ім. Ш., рук. № 19 ч. I, ст. 523.

ські повстанці концетрують ся під проводом Пйотровского коло Сиґету і задумують напасти на Галичину, все ще жадає від комісарів „mit aller Eile den Landsturm zu organisiren und mit aller Energie etwaige Versuche des Eindringens der Insurgenten kräftig entgegen zu wirken“ — та побіч того підносить Найсер також велику вагу шпіонів, яких треба би конче вислати на Угорщину, щоби розвідували ся про рухи і наміри повстанців і безпроволочно доносили всю правду галицьким властям. Тому завзиває окружних комісарів, щоби як найбільш обережно, потайки розглянули ся за такими людьми і евентуально запевнили їм відповідну нагороду. Найбільше користи можуть принести в тій справі Жиди і вислужені жовніри. Циркуляр той важний тим, що дав почин до справді артистично з'орґанїзованого шпіонства, яке потім неодному польському шляхтичеви в Галичині зробило немилу несподіванку.

Між тим і сам Найсер не дармував. Він енерґічно кинув ся поміж людий і вишукав незабаром відповідного кандидата. Був ним мандатор з Надвірної Франц Стоковский. Він скоро порозумів ся зі станиславівським старостою і дня 23 цьвітня дістав окружний комісар Остерман в Микуличині від Стоковского картку, де Найсер власноручно написав таке: „Herr v. Stokowski hat mit mir gesprochen und handelt einverständlich mit mir“.[1]) Від того часу став він довірником старости. Розуміеть ся, про ту справу Стоковского нїхто иньший не знав, хиба Найсер, ґубернатор краю і окружні комісари; між шляхтою вважав ся він дальше „своїм“ і через його руки переходила важнїйша кореспонденція з Угорщиною. Але відколи Стоковский став шпіоном, то листи, які діставав з Угорщини, не віддавав безпосередно адресатам, але найперше у станиславівське староство, а звідти йшли вони до краєвої президиї.[2]) Краєва президия переглядала ті листи і на їх основі подавала відповідні припоручення станиславівському староству.[3])

---

[1]) Див. Бібл. Наук. Тов. ім. Ш. рук. № 19 ч. I, ст. 543. [2]) ibid.

[3]) Подаємо тут один такий лист повномочника мадярського революцийного правительства в зносинах з галицькими Поляками Теофіля Ваньского, (див. додаток № II, стор. 48), що через Стоковского дістав ся в руки комісара Остермана. Він такий: Szanowny Obywatelu! Nie uwierzycie, jak mi potrzebne są od Was wiadomości jakiekolwiek — proszę Was donieście mi zaraz, co tylko wiecie, oraz listy przyszlijcie, — jeźli jakie macie. — U nas nieszczęście! — Wysocki wygryzł z Görgöiem Ministr. Wojny w kamagnii, starego Jen. Dembińskiego tak dalece, że Dembiński podzię-

Дня 15 мая 1849 р. видала краєва президия цікавий документ, адресований до станиславівського старости. Ґубернатор повідомляє старосту, що в справі переходу Стоковского через галицько-угорську границю порозумів ся вже з президиєю ґенеральної команди у Львові і вислав відповідні вказівки до бриґадної команди в Станиславові. Далї звертає увагу старости на те, щоб окружний комісар Остерман не дуже інтимно поводив ся зі Стоковским, бо таке поведеннє впадає в очи і викличе у приятелїв Стоковского против нього недовіре; а тодї справа готова вийти на верх. Вкінци звертає назад всї листи, які староста прислав йому 9 мая. Що то за листи, ми не знаємо, тільки ґубернатор характеризує їх тими словами: „Die Briefe liefern wichtige Daten über das innige Einverständniss

---

kował, a Wysocki na miejsce jego obejmie dowództwo. Nadzieje mam, że Kossuth to przerobi — oto skutek polskiej niezgody, zaciętych osobistości i próżnego wywyższania się. — Wysocki opuścił Preszów i oddał go Moskalom, raportując „der Übermacht habe müssen“. Jeden stary Bem, co cuda dokazuje. — Polonię organizuie — Bem w Siegmiogrodzie — już mamy 5 komplt. kompagnii piechoty i 600 uhłanów i 2 baterie dział polskich. — Bem mi pozawczoraj pisał. abym na miłość Boge i Ojczyzny Polonię zbierał i w Sygecie organizował — proszę cię, jeżeli bydź może, to posyłajcie nam ludzi, najwyborniejsze widoki. — Wszyscy przybywające będą tu umundurowani u mnie — dostają powrócone nawet koszta podróży i 20 fen. na drobiazgi — zaraz ich do Klausenburgu odsyłam gdzie podpułk. Dyonizy Zarzycki ich dla Jen. Bema przyjmuje i organizuje. — U Wysockiego jest także Polonii huk — piechoty, konnicy i dział. Węgrzy wszystko czynią dla nas. — Bem okropnie znowu pobił Moskali, a lud w Siedmiogrodzie ubóstwia go i nikogo niechce znać, tylko „Ojca Bema“. Kossuth dla widzenia się z Bemem przyjechał sam do niego, 19 czerwca w nocy zeyszli się oba w Grosswardeinie — tu nic prawdziwego i authenticznego niewie Rząd, trybulują mnie ze wszystkich stron, dla tego pisz mi zaraz, a jeżeli bydź może to bym chciał się z tobą bracie widzieć — ale gdzie? Kiedy? Wyznacz sam, tylko prędko — ale pisz teraz — gazet do 20 czerwca i Proklamacii różne załączam Ci — parę cigarów i tytoń — pisz jakie lubisz — to Ci przyszle. — Bóg z wami — 27 czerwca 1849. Teofil.

P. S. Jeżeli po przeprawy Polonii pieniędzy Ci trzeba — to napisz — ale działaycie. — Polskie proklamacie ułóżcie — albo ja ułożę i wydrukuję u nas i poszle Wam — stosownie do naszej umowy listownej działajcie i obszernie mi wszystko donieś — co tylko wiecie. — Dołączony list oddajcie na pocztę — iest bez znaczenia — a pisz zaraz (див. бібл. Наук. Тов. ім. Ш. рук. № 19 п. з. „Рукописи Остермана“ ч. I, ст. 560—561.).

der revolutionären Partei in Galizien mit den ungarischen Rebellen und es erscheinen neue Personen wegen dieses hochverrätherischen Einverständnissen kompromittirt". На основі тих листів, з яких виразно зазначені тільки два, один адресований до Ганкевича, другий до Фелікса Срочиньского, подає ґубернатор біоґрафічні дані декількох людий пр. згаданого Теофіля Ванського, Антона Климкевича з Максимівки, Віктора Климкевича, якогось сьвященника під псевдонїмом Робеспєра, Кароля Навроцкого з Камінки Струмилової, Кароля Корчиньского зі Стрильча, емісара Ленкавского, Евстаха Рильского і ин. і наказує одних відразу увязнити, а других тільки пильно слїдити.[1])

Таким чином галицькі власти знали про всьо, що дієть ся по сїм і по тім боцї Карпат.

IV.

Цїлий сїчень 1849 р. проминув без нїяких важнїйших подій на галицько-угорськім пограничу. Вправдї, вже під конець 1848 р. мадярські повстанцї навідували граничні села, одначе напади були спорадичні. Найбільше переполоху робили терористичні вістки, оперті переважно на звичайних видумках. Але проминули останнї днї сїчня і ситуація замітно змінила ся; переходи кордону стають чим раз частїйшими, а пограничні напади майже щоденною появою. Для з'орґанїзованих селян прийшла пора дїяльности, від тепер починаєть ся оружна акція. Оборона границь прибирає серйозний характер.

Вже дня 29 сїчня, каже висше згаданий лист зі Жупаня[2]), зачепила мадярська патроль галицьку, при чім з мадярського боку впало 2 убитих, а кількох ранених. Той факт так розлютив повстанцїв, що загадали зруйнувати і зрабувати пограничне село. Але селяни довідали ся про той намір і зажадали більшої скількости війська; між тим і самі узброїли ся. 30 сїчня наступив алярм, вдарили в барабани і церковні дзвони; всї схопили ся і похапали за коси та зелїзні вили. Між тим і від військової команди прийшов розказ, щоб не спати і бути готовим, бо вороги незабаром заатакують село. Одначе на разї покінчило ся страхом, але селяни день і ніч були готові до

[1]) Див. Додат. № II. [2]) Зоря Галицка, 1849, ч. 18.

відпору. Так протягнуло ся до 6 лютого. Того дня знов прийшла сьвіжа вістка, що Мадяри в силї 1000 людий йдуть гостинцем до Жупаня і Климця. Ніч була місячна, але велика заверюха і прикра студінь. Цїсарське військо заступило повстанцям дорогу і почала ся на борзї перепалка. Між тим запалений стовп на верху одної гори давав знак трівоги, щоби близькі громади збігали ся на ратунок. Коли в останнїй хвилї селяни довідали ся, що цїсарське військо повстанцї розбили, вхопили за сокири, коси, ножі й иньші господарські предмети, які кому навинули ся під руку і постановили самі боронити приступу до села. Втїкати нїхто не гадав. Коло 3 години по півночи почали Мадяри уступати, полишаючи двох забитих і богато ранених; з противної сторони перестрілено тільки одному руку. „Ті лицарі, каже автор згаданого листу, були по більшій части Поляки“.

Цікаве було поведеннє селян в Лавочнім, селї стрийського округа. В селах Опірі, Лавочнім і Тернавцї числила оборона 300 людий. Провід над нею мав Русин, пограничний респіцієнт Іван Мончак і пограничний сторож Едвард Мустафович. Верховинцї дуже полюбили обох провідників головно за те, що вміли по руськи читати і писати. За ними готові були скочити і в огонь. Коли в лютім 1849 р. дали знати з Климця до Лавочнго, що Мадяри хочуть напасти на пограничні села і їх спустошити, тодї селяне вхопили за коси і вила і побігли перед дім свого сьвященника, де на них чекав вже Мустафович. Незабаром перед домом зібрало ся 105 людий. Тодї Мустафович виступив на перед і став під'учувати селян, як відпирати напад, покористуючись при тім руською командою. По короткім підготованю виступив з товпи один вислужений капраль і іменем тих 105 „кособорцїв“ попросив у сьвященника благословення. Сьвященник промовив до них і поблагословив. Відтак Мустафович, закомандувавши „смотріть! в пів на право!“, повів їх походом через полонину, присипану великими снїгами. З великим трудом прибули до сусїднього села Вижлова і розкватирували ся по хатах. Тільки що хотїли відпочати по труднім походї, аж в селї підняв ся крик і дзвонять на алярм. Кождий вхопив шапку і оруже і побіг перед кватиру Мустафовича. Звідти скорим ходом пішли попід границю до села Жупаня, коло якого довгим рядом розставили ся повстанцї. Тут зустрінули ся вони з цїсарським військом. Коли повстанцї побачили, що не зможуть оперти ся, покинули гра-

ницю і завернули до Верецьких.[1]) „Косоножці“ простоявши 5 днів на сторожі, вернули також домів.[2]) Таким чином селяни не тільки що оборонили свої власні села перед мадярськими нападами, але робили формальні воєнні екскурсиї і патролї поза район своїх осель.

Про появу мадярських повстанців на галицько-угорській границї стрийського округа доносить також скільський кореспондент львівських „Новин“. Наші Верховини, говорить він, стають ся що день то ширшим побоєвищем з угорськими повстанцями. Найперше грозили вони напасти на Яленковате і Сенечів, одначе їх плян не удав ся. Дня 28 лютого виправило ся проти них 60 людий з Волосянки і прогнали їх з иньших сіл, Новоселицї, Прислуту, Ляхівця, Майдану, Голятина і ин. Розбиті в Новоселицї і Торуню уступили повстанцї до Соймів і Воловего, щоби там ждати на поміч зі Сиґота. Але комендант волосянської залоги сотник Ленґсфельд, вдарив 8 марта з півтора сотнями війська на Волове і розбив тамошний віддїл повстанців. По тій побідї заняло цїсарське військо освободжені угорсько-руські пограничні села і розложило ся в них постоєм. По галицькім боцї лишило ся тільки 30 жовнїрів, які мали попирати селян, що пильнували границї проти берегського комітату і шляху з угорського села Студене. Але мадярські повстанцї, діставши нові підмоги зі Сиґоту, вдарили дня 16 марта під начальством Поляка кн. Воронецкого на цїсарські ґарнїзони і прогнали їх назад до Галичини. Коли вертали з погонї за галицькою залогою, виписали на граничній таблицї такі слова: Pest ist eingenommen, Radetzky in Görtz, Deutschmeister habst Verstand![3])

Тепер для всїх згаданих сїл по угорській сторонї настав справдїшний страшний суд! „Повстанцї стали бездушно мстити ся мечем і огнем, каже кореспондент „Новин“, а покаравши мешканців, хотїли справдї впасти до Галичини“. Тому дня 20 марта вирушила цїла волосянська залога під проводом ґен-майора бар. Барка на границю і в порозуміню зі залогою в Вишкові вдарила на цїлий корпус князя Воронецкого, що роз-

[1]) Село по угорській сторонї границї.

[2]) Зоря Галицка, 1850, ч. 31; С. Ш., Русини Верховинскіи въ время мятежи угорской.

[3]) Новины, 1849, № 16. (Допись з дня 1 марта). [4]) ibid. № 23.

ложив ся був в Новоселиці і Торуні, а складав ся з відділу власних стрільців, відділу тирольських стрільців, відділу гонведів і всякої збиранини мадярського ляндштурму і добровольцїв; 21 марта досьвіта повстанцї були розбиті. Більше як 350 людий, між ними богато Поляків, дістало ся до неволї, до 150 полягло на побоєвищи, а кн. Воронєцкий втїк з недобитками до Волового. В утечі казав запалити пекарню, де спалило ся 2000 бохонцїв хлїба. З Волового вирушив незабаром до Сиґету, забираючи зі собою 14 полонених руських селян, що в погонї за ворогом за далеко відбили ся від своїх.[1])

Подібні напади бачимо і в самбірськім окрузї. В ночи з дня 26 на 27 марта, пише кореспондент „Зорі Галицкої"[2]), напали Мадяри на підбескидське село Кривку, його зрабували і спалили. Крім дрібнїйших домашних річий забрали богато волів, коров і овець. Те саме було і иньшими селами. Який перестрах ширила тільки одна згадка про мадярські ватаги, видко з факту, що зайшов в Коломийщинї і з'електризував цїлий округ. При кінци сїчня вислала військова команда з Рабинцїв шпіона Івана Пивнюка до угорського села Руско-Полян, щоб там дещо розвідав. Пивнюка в Руско-Полянах Мадяри заарештували і мали відіслати до Сиґету. Одначе він в ночи з 31 сїчня на 1 лютого підпоїв варту і утїк до Рабинцїв. Рівночасно з'явило ся в Рабинцях двох угорских хлопів, висланих з Руско-Полян за Пивнюком в погоню і їх там наші селяни арештували і відставили до Коломиї. Той факт викликав загальний перестрах і по цїлій Коломийщинї розлетїла ся звістка, що мадярські повстанцї перейшли границю і напали на галицькі села. Зараз в загрожені сторони виправило ся військо, а крім того заарлярмувано віхами селян на цїлім просторі аж по Коломию. Родини урядників з Косова, Жабя і ин. стали втїкати в безпечні місця. Одначе незабаром виявила ся цїла правда і військо вернуло домів з нїчим.[3]) Повстанцїв на той раз не було.

[1]) Новины, 1849, № 23. Всї детайлї, що дотичать погрому кн. Воронєцкого, черпає кореспондент, як каже, з першоґо жерела. Крім того всї факти, подані в тій дописї, потверджує иньша допись з 26 марта, поміщена в „Зорі Галицкій", ч. 26. [2]) Зоря Галицка, 1849, № 26.

[3]) Всї звістки про той переполох беремо з рук. листу Дзюбакевича, що будучи урядником, як видно з листу, відіграв сам при тім епізодї замітну ролю. Лист той, адресований до ясенівського сьвященника Острожинського, до якого Дзюбакевич вислав свою жінку, подає цікаві подробицї, що характеризують той переполох. Ориґінал листу див. додат. № III.

Та заки перейдемо до дальших подій, мусимо, щоб не розбивати хронольоґічної одноцільности нашого образу, кинути оком і по той бік Карпат. Як ставили ся до мадярського повстання угорські Русини, як жило ся в ту пору пограничним угро-руським селянам?

V.

Кошутівське повстаннє стреміло до того, щоб відірвати Угорщину від Австриї і вибороти для неї політичну самостійність. Історичні землї Корони сьв. Стефана мали створити нову державу з абсолютним центром у Буда-Пешті. Але на териториї, замкненій Карпатами, живуть не одні тільки Мадяри; в південній Угорщині є значне число Хорватів, на Сході, в Семигородї, живить Румуни, в північно-східнім куті угорські Русини, а на заході і західній півночи простягнені землї словацькі. Етноґрафічна Угорщина, то тільки центр краю А між тим про згоду на такий акт всїх тих народів мадярські політики зовсїм не дбали. Вони забрали ся до того дїла навіть виразно проти їх волї. Тому не диво, що цїла революция приняла радше шляхетсько-міщанський характер, ніж демократичний, і була Славянам крайно ворожа.[1]) Той антиславянський характер мадярського повстання маркує й відозва до угорських Русинів, видана „Словацькою Народною Радою“.[2]) Отже вже з тої першої причини загал угорських Русинів не пристав до повстання, а навіть віднїс ся до нього неприхильно.

Одначе революцийна аґітация між угорськими Русинами в інтересї піднесеного мадярського повстання кипіла протягом цїлого періоду бурливих 1848 - 49 рр. Вели її терором і відозвами, але не бракувало також і специяльних аґентів. Одним з таких аґентів був угорський Русин Осип Якович, що дуже енерґічно старав ся перетягнути руських селян і духовенство на сторону Кошута.[3]) Кого не заохотили просьби і погрози, того брали до війська проти його волї. „На два руські села, пише угорський кореспондент „Зорі Галицкої“ (1849, ч. 47),

[1]) Др. Ів. Франко, Лукян Кобилиця, ст. 37. (Записки Наук. Тов. ім. Ш. Т. XLIX).

[2]) Руський текст відозви був найперше друкований латинською азбукою а чеською транскрипциєю в чеській часописї „Narodni Noviny“ (1848, № 147.) Сама відозва подана в додат. № IV.

[3]) Зоря Галицка, 1849, № 47.

з яких в однім перед 2 роками вимерла з голоду половина народа, забрали 36 хлопів. А що селяни повтїкали перед бранлою, то Мадяри здовили чікосами руського сьвященника і хотїли його віддати в рекрути. Але йому удало ся втїчи до Галичини".[1]) І хоч богато Русинів пішло слїдами згаданого сьвященника, то все таки були й такї, що не вагали ся прилучити до революциї.[2]) Коли-ж пізнїйше й российські війська вступили на угорську територію і потребували інформаций місцевого населення, „Головна Рада Руска" видала дня 20 липня 1849 р. великий манїфест, заадресований до угорсько-руського народа. В манїфестї зачеркнена коротко історична судьба України в добі її самостійности, панування Польщі і Габсбурґів, подана історія угорської Руси, і змальоване полїтичне житє Галичан в 1848—49 рр.; манїфест взиває не слухати аґентів Кошута, прилучати ся до цїсарських військ, а российську помічну армію інформувати. За те, коли впаде революція, угорська Русь скорше получить ся з галицько-буковинською і здійснить ся ідеал тогочасних Русинів.[3])

Гадку — відірвати ся від Угорщини і прилучити ся до Галичини піднесли угорські Русини в 1848 р. В 1849 р. висилають вони до Львова свого делеґата, що отверто заявив перед галицько-руськими полїтиками з „Головної Ради Руської": „Угорські Русини бажають, щоби від Угорщини були відділені і так в полїтичнім, як і адмінїстрацийнім зглядї були прилучені до руської части Галичини".[4]) В тій справі вислали були навіть просьбу до цїсаря і тепер через делеґата просили „Головну Раду Руску", щоб і вона поперла їх заходи. Розуміє ся, члени „Головної Ради Р." радо на те пристали і таким чином угорські Русини опинили ся там, де опинили ся їх галицькі одноплемінники. „Не тільки наші Русини, каже

[1]) Як неперебирали Мадяри способів в орґанїзованню революцийної армії, показує той факт, що насильно асентирували одну жінку, яка походила з Яленковатого і пішла на Угорщину на зарібок. Коли покінчила ся революция, вона вернула домів зі всїм оружем в військовім гонведськім мундурі (Зоря Гал., 1850, № 35).

[2]) Пр. зразу богато сьвященників з мункачівського комітату стало разом з їх епископом Поповичом по сторонї повстанців, хоч потім, як в Угорщину вступило российське військо, звісний Добрянський відвернув Поповича від Кошута (Irànyi et Chassin, I, 311. Бесѣда, VI, 232, 234). [3]) Див. Додаток № V.

[4]) Зоря Галицка, 1849, № 29.

незвісний автор С. Ш. в „Зорі Галицкій“[1]), але і руські мешканці Угорщини попід границю, були одної гадки і хоч зі страху перед Мадярами, що пустошили надграничні села і богатьох Русинів, які не хотіли виречи ся вірности для цісаря, повісили і помордували, не виступали проти них явно і не виказували на зверх своєї вірности і добрих намірів, то все таки зберігали в своїх серцях „благодушіе до милостившого монарха“. Але подекуди були й такі Русини, що не злякали ся навіть смерти і виступили проти Мадярів з оружем в руках. Багато втїкало до Галичини.

І справдї, пограничні руські села в Угорщинї витерпіли в тих бурливих часах не меньше лиха від анальоґічних сіл в Галичинї. Ті останнї бодай мали свою оборонну орґанїзацию і вона в багатьох разах перехрещувала мадярські пляни. По угорській сторонї такої оборони не було. Але при всїм тім тамошні селяни не капітулювали, а коли прийшла прикра хвиля, боронили ся не меньше завзято, як і по сїм боцї Карпат. Одним з таких сіл, що найбільше потерпіло від ворожих атаків, було Студене.[2]) І так з 21 на 22 марта напав на нього один віддїл повстанців. Та зараз збігли ся в великім числї селяни і уоружені вилами і косами окружили ворогів зі всїх сторін. Вони зажадали від повстанцїв, щоби ті зложили оруже і пішли з ними до Волосянки до ґен.-майора Барка. Розумієть ся, повстанцї не хотїли на таке згодити ся і зараз почав ся страшний бій. По сторонї Мадярів упало 11 людий, між тим 1 офіцир, а 10 забрали селяни до неволї. Між тими десятьма було 4 угорських Русинів, яких Мадяри присилували проти їх волї йти з ними. Тепер вони вернули домів. Студенецькі селяни вислали зараз своїх післанцїв до граничного надстражника Ів. Мончака в Опорі з запитом, що мають робити з полоненими. Мончак, передавши провід над своїми 500 „косоносцями“ — селянами опорецькими, лавочинськими і тернавськими в руки надстражника Е. Мустафовича, сам пішов зі стражником Зборовським, молодим верховинським стрільцем з Опора Петром Хоминцем і студинецькими післанцями до Студеного. Тут забрав тих 10 полонених повстанців і під сильною ескортою повів до Волосянки до ґен.-м. Барка. Між тим розійшла ся між

---

[1]) Ibid. 1850, №№ 31, 33, 35. — С. Ш. Русины Верховинскіи въ время мятежи угорской.

[2]) Зоря Галицка, 1849, № 29; Новины, 1849, № 23.

селянами вістка, що новий мадярський відділ напав на Мончака і повів його і товаришів на шибеницю. Зараз окружили селяни свого вождя Е. Мустафовича і зажадали від нього, щоб пустив їх в погоню за повстанцями. „Панцю наш — говорили до надстражника, — як ми не підемо проти Мадярів тепер, то вони, коли прийдуть в наші села, то нас пограбують і позабивають, а вже й так все одно умирати; що буде то буде! А нашого начальника коли не живого, то хоч мертвого мусимо дістати, щоб його хоч по християнськи поронити, або на тім місци, де він погиб, всї поляжемо!“ Тими словами Мустафович дуже зворушив ся і навіть заплакав. Коли післанцї не вертали, тодї згадані селяни, позастромлювавши коси і вили у сніг, самі поклякали в правильнім ряді на коліна і, піднїсши очи до неба, молили ся зі зложеними руками. „Не можу того всього описати, каже висше згаданий автор, з яким чутєм серця всьо то діяло ся“. Вкінци вістка про полон Мончака показала ся неправдивою а тодї між селянами запанувала велика радість.[1])

Як видко, угорсько-руські селяни не тільки що самі боронили ся перед повстанцями, але стояли в тїснім контактї з галицькою обороною і з комендантом погранича ґен.-м. Барком. Тому він дня 25 марта видав до них руську відозву, де старає ся потїшити їх надією, що повстаннє вже незабаром буде здавлене, а їм всї страти повернуть ся.[2])

---

[1]) Зоря Галицка, 1849, № 29.

[2]) Ориґінал відозви такий: „Честнії Оугорско-Рускії Селяны! Со великимъ оудовольствїємъ принявъ ємъ наочный доказъ Вѣрности Вашей къ возлюбленному Императору нашему Францѣшку Іосифу; но ще со бôльшою болѣзнею сердця моєго дôзнавъ ємъ ся, що за святе тоє чувство, ôдъ вѣроломныхъ мятежникôвъ тыхъ ворогôвъ супокою и долѣ ôтчины Вашей, много крывдъ и оутрати маєтку понеслисьте.

Честнії Селяны! Оуже не обавъ ляже цѣлая сила тыхъ богомерскихъ супостатôвъ, сотворенная хоробрыми Австрїйскими Полки, и вѣруємъ Богу, же миръ, щастя и доля скоро повернутъ назадъ въ краины нашого Милостивого Царя; днесь але мило ми єсть для Вашои потѣхи тоє вамъ возвчстити, же Єго Величество нашъ возлюбленный Императоръ и Король Францѣшокъ Іосифъ въ ревнительнôмъ мїролюбїи своємъ и о тихъ нещастныхъ, що задля непоколебимои Вѣрности къ Нему, черезъ местъ и довольство мятежникôвъ маєтокъ и добитки свои пострадали, не залишивъ милостивои тямки, и же Єго Превосходительство Благороднѣйшїй Фельд-Маршалокъ Князь Виндиш-Ґрецъ во имя Єго Величества полною властею въ Оугорщинѣ дѣйствуючый въ согласїи оного отеческо-царского попеченїя, ôдозвою своєю зъ дня 10 марта въ Буда-Пештѣ данного, всѣмъ тымъ, котрії за непоколебиму Вѣрнôсть къ пра-

Тим часом терор повстанців ставав чим раз сильнїйшим, положеннє пограничних селян чим раз критичнїйше. „Цілий Мармарош, каже кореспондент „Новин“ (1849, ч. 3), і подальші угорські землї аж по Тису дуже прихильні нашому цїсареви, бо де-ж Русин не був вірний правому Монарсї. Але тому дрожить перед найлютїйшим тероризмом; вистане одно слово, щоби повиснути на шибиници“.[1])

Дня 1 цьвітня в недїлю рано надійшов до Студеного сильний віддїл Мадярів, зложений з 1000 людий. Студинецькі селяни побачивши перед собою таку перевагу, почали втїкати зі села. Тодї повстанцї кинули ся на село і настав страшний рабунок. Найперше виносили всьо з хати, що мало тільки яку вартість, клали на вози, запрягали селянські воли і відвозили в безпечне місце. Порожні хати підпалювали. Котрі селяни пробували боронити ся, то повстанцї стріляли до них до хат. Всьо нищили, що тільки попало в руки. Навіть сїльська церква не устояла ся. Повстанцї впали до середини, поперевертали престоли, церковні ризи порозмітували по болотї, цінні книги подерли на шматки, а з червоних хоругов поробили чабраки на конї. Навіть до образів стріляли з рушниць.[2]) Всїх хат в селї згоріло 114.[3]) Підчас тої ґосподарки повстанців в Студенім, Е. Мустафович розділив оборону сусїдних сіл на три части по 100 лю-

---

вому своєму Владѣтелю яковую шкоду на маєтку своимъ понесли, або ще могутъ понести надає право, полнои надгороды ôдъ Высокого Правительства ожидати.

Маючи новый той доказъ печаливои любвы Єго Величества къ Вѣрнымъ своимъ не уставайтежъ и надаль въ Вѣрности Вашей, лучѣтъ ся въ одну гадку, потѣшайте и вспирайте ся взаимно милостїю Христа Спасителя и держѣтъ ся надѣи, же скоро тôлько супокой на нашую землю поверне и правная слобода меже народами Австрїи зацвите, зверне ся и Вамъ Вашая оутрата.

Волосянка, дня 25 марта 1849.

Баронъ Барко ц. к. Єн. Маіоръ и начальникъ Пограничя. (Див. Зоря Галицка, 1849, ч. 26.)

[1]) Пр. один Жид зі села Торуня, переніс на угорський бік одно число „Зорі Галицкої“ і дав селянам читати. Довідали ся о тім Мадяри і Жида за те повісили (Новины, idid.).

[2]) Зоря Галицка, 1849, № 29 (Допись з Волосянки); Новины, 1849, № 26.

[3]) „Нещасливцї з тих сїл ходять тепер товпами по Опорі, Хащовани і Волосянцї в холодї і голодї з дрібними дїточками без найменьшої надїї на кавалок хлїба на завтра“ (Новины, 1849, № 26.)

дий під проводом І. Мончака, І. Зборовського і І. Реліха і хотів їх обскочити з трьох сторін. Але повстанці завернули від границі і пішли до села Пилипця.

По тім грізнім акті мадярських борців за волю видав їх провідник майор Банґій не меньше грізну відозву до угорсько-руських селян.[1]) „Вы потупляєте тоту свободу, — говорить він в тій відозві, — которую ôдъ васъ Царь ôдтяголъ и которую Мадярская краина прешлой яри васъ обдарила. Вы неблагороднїи — на насъ зброительно пôднимаєте ся. Мы свѣтлостїю єсьме обдарили горы Карпацкїи, дабы єсьте видѣли свѣтлоє свободы соньце, а вы непрїятельного федьвера (стрѣльбы) дымомъ єго замрачаєте. Вѣстно вамъ да будетъ, же солнце ся черезъ хмары перебило. Єнералъ Бемъ ôдобралъ Єрдель (Семиградщину), выгналъ Оурбана, Пухнера, Іовѣча, Чермана, Ґрецера, и сымъ на помочь прибѣжающаго Москаля. — Нашоє славноє войско при Солноцѣ Вѣндиш-ґреца такъ побило, же на мѣстѣ бытки 4000 лежало оумершихъ изъ царского войска. Самъ Вѣндиш-ґрецъ на той духъ изъ Чеґледу до Ґіора (Gyora) переложилъ свôй воинскїй квартѣль. Бемъ, Вешшеръ, Дамяничъ, Ґерґей, Перцель, всягди перемагаютъ царскихъ. Соньце свободы впятъ высвѣтило, людїє просвѣщаютъ ся. Токмо вы ся навертаєте во тьму и слѣпоту, но памятайте, же тьму токмо грѣхъ глядаєтъ. Не давайте ся братя отъ царскихъ катунъ переважовати. Васъ тымъ дурятъ, же мы вашу вѣру хощеме показити; но знайте, же теперь народы только єдину вѣру свободы имѣютъ. Вы позоставайте во вѣрѣ вашôй правдивôй и хвалѣте Бога тимъ чиномъ котрымъ вашѣ отци хвалили. Не вѣруйте возбудителямъ; они васъ возбуждаютъ противо насъ, а єгда мы орсацкимъ (оугорско-краєвымъ) войскомъ на правый путь притѣгаєме, тогди они васъ самыхъ лишатъ, и про нихъ и за нихъ вы кару прїймаєте. Памятайте же, аще и по сему со царскими въ побратимствѣ будете ся нахождати и противо орсаґа бороти ся, пропаде все ваше имѣнїє, и села ваши изъпалятъ ся, якъ никогда Содома и Ґомора изгорѣла. И про то братїя! зкладѣте федьверѣ (боронь) вашѣ, будьте покойно, будьте вѣрнїи Орсаґу — мы васъ будемо сохраняти, противо фальшивыхъ вашыхъ непрїятелей“.

---

[1]) Відозва заадресована „Верховиньскому народови!“, а підписаний „Банґїя, Маїоръ и полномощнїй начальникъ Верховины“ (Зоря Галицка, 1849, № 29).

Коли розкинено таку відозву, то не дивно, що „селяни втїкали в лїси, забираючи зі собою худобу і хто що міг“.[1]) Мешканцї з Головецка, Тухлї, Либохори, Славска, Рожанки, Яленковатого, Волосянки, Хащованї, Опору, Лавочного, Тернавки. Вижлова, Жупанього, Хітари і Климця з охотою прилучали ся до жовнїрів з полку Deutschmeister і Hartmann, хоч з першими говорили тільки на міґи.[2]) Те саме робили селяни і по тім боцї Карпат.

Крім висше поданої відозви видали Мадяри ще иньшу, адресовану до Галицьких Русинів, де взивали їх покинути вірність Габсбурґам а прилучити ся до революциї. Щоб реаґувати на той зазив, оголосила „Головна Рада Руска“ у Львові дня 1 мая всенародний манїфест[3]), де перестерігає галицьких Русинів перед симпатиями до мадярського руху і взиває до вірности віденському правительству. Манїфест сам по собі досить цїкавий і служить одним з причинків до характеристики полїтичних поглядів тодїшних руських проводирів. „Вѣтеръ бурный, каже між иньшим та пересторога, котрый такъ безустанно вихритъ и пожогу щоразъ дужше роздуває, розносящи огонь на вси стороны по нещаснôй краинѣ, заноситъ оуже дымъ и на сесю сторону, на наше обѣйстя: начальники бо повстанія мадярского, якъ вѣсти маємъ, переслали сюда до Русинôвъ Галицкихъ ôдозву, взиваючи, щобы мы оставивши дорогу правости и вѣрности Монарсѣ, нею же доси поступаємъ пôшли манôвцями въ слѣдъ за ними, а обѣцающи золотїи горы пускаютъ намъ дыму туманы. Знаємъ, же смыслъ здоровый кождого Русина правого ôткине покушеніє тоє ôдъ себе съ обуренємъ: котрыйже бо будетъ такъ малоумнымъ абы пустивши ся живого шукавъ мертвого, кто такъ плохимъ, абы ся давъ оувести обѣтницями?... Нащожъ намъ свободъ жебрати зъ ласки чужои, коли мы вѣрностїю незвихненою набули права до всего того, що тôлько нарôдъ передъ лицемъ правительства розумно жадати може. И маємже покинути право а спустити ся на ласку? Потерпѣмъ хвильку єще, а плоды власныхъ оусилованій и витревалости, будутъ солодшїи надъ всякїи даровизны чужїи, котри въ гойности зъ ласки нѣби привернени, зъ оуподобанія скоро ôдобрани бути могутъ... Братя, єстъ то справа чужа. Мадярове хотятъ ворохобникамъ нашого краю, ревнымъ соучасникамъ сво-

[1]) Зоря Галицка, 1850, № 35. [2]) ibid.
[3]) Зоря Галицка, 1859, № 36.

имъ, на взаємъ бути помочными въ выставленію давного царства польского, и тымъ способомъ вывязати ся за ихъ удѣлъ сердечній въ теперѣшній вôйнѣ, а при тôмъ утворити собѣ приязноє сусѣдноє паньство и такъ одни и други на баркахъ Русинôвъ и инныхъ Славянъ возносити ся хочутъ. Хвалятъ ся, що воюютъ за вôльнôсть; идѣтъ до Седмограду, пытайте Сербôвъ, подивѣтъ ся на тїи многїи села съ шумомъ спаленїи, на тїи родины по чужихъ сторонахъ безъ притулку блукаючїи; порахуйте побитїи невиннїи дѣти, и зрозумієте засади ихъ вôльности..." Дальше згадує ся про гнет Руси під Польщею і Угорщиною і про те, що тодї анї Мадяр, анї Поляк не бабачив в Русинї собі рівного. А тепер „то они накидуютъ ся намъ на пѣстунôвъ и неоустаннымъ своихъ жичливостей изнуреньємъ ôдотхнути намъ не даютъ, а прїязными братерскими обятїями мало но удусятъ. Зъ якой причины, каже манїфест, така опѣка имъ такъ пожадана, не треба великого быстроумїя, щобы ôдгадати..." Вкінци взиває галицьких Русинів, щоби сильно стояли при тронї Габсбурґів і надїяли ся за те заплати...

VI.

Та як йшли подїї в самій Угорщинї? З кождого погляду прискореним темпом.

В цьвітнї 1849 р. обняв головний провід над мадярською армією Ґерґей і по цїлім ряді побід над австрийськими військами прийшов в трїюмфі під Буда-Пешт. Так само Перчель війшов побідно до Бачки і Банату, а твердиня Арад капітулювала. Карльсбурґ і Темешвар, майже останні точки, що на цїлім південнім сходї були ще в руких австрийських залог, були обложені. Незабаром мадярські війська освободили від австрийської залоги Коморн, а дня 21 мая заняли по хоробрій оборонї столицю Буду. Революція досягла свого апоґея, але заразом і зворотної точки. Розважнїйший Ґерґей, видячи ворога хвилево поконаним, виступив з гадкою помирити ся з династією. Одначе більш палкий Кошут тому спротивив ся. Надармо старали ся оба провідники на короткий час перед останніми децидуючими подїями порозуміти ся. Порозуміння між ними не знайшло ся. Кошут зважив ся на рішучий крок і той крок знївечив всї мадярські надії. Угорський сойм у Дебричинї проголосив Угорщину полїтично незалежною і здетронїзував габсбурсько-льотаринську династію...

Тепер Австрия зажадала російської помочи. Одна російська дивізия перейшла до Угорщини через Буковину, друга під проводом Лідерса через Семигород, а головна армія під Паскевичом в силї 130.000 людий вступила до Галичини. Военне щастє перехилило ся на сторону сконсолїдованих монархів і Мадяри чим раз більше уступають із добутих позиций. Цісарська головна армія взяла штурмом Рааб і облягла Буда-Пешт; Гайнав здобув осїдок мадярського правительства Сеґедин і побив Дембіньского коло Сереґу. Відтак завдав Мадярам під проводом Бема страшний погром коло Темешвару. Незабаром потім Кошут зложив свій уряд, а одиноким диктатором став Ґерґей. Одначе того розгону, з яким тепер мадярська революция летїла до упадку, вже нїяк не можна було стримати. Дня 13 серпня 1849 р. капітулював Ґерґей коло Віляґошу перед російським ґенералом Рідіґером.

Угорщина стала знов австрийською провінциєю, і потреба в руській селяньскій оборонї минула.

Одначе граничну оборону ще не зараз розвязано, бо декуди по гірських провалах і ярах ще зустрічали ся недобитки мадярських ватаг. Її розвязали аж пізно в осени.

Опис самого акту розвязання подає дописувач з Богородчан.[1]) О 9-тій год. з рана, пише кореспондонт-учасник, почали сходити ся до Богородчан всї віддїли зі сїл зі своїми хоругвами. Наймлена музика приґравала військовий марш. Коли вже всї зійшли ся, уставлено їх на широкій площі (мійській толоцї) в три ряди проти шатра, виставленого для відправи торжественного богослуження в подяку Богови за приверненнє спокою і збереженнє нас від нападу повстанцїв. Службу Божу відправляв торжественно з услугою діяконів вислужений намісник[2]) і парох зі старих Богородчан о. Кропильницький. Підчас Служби Божої промовляв до народу місцевий парох, взиваючи його до подяки Богови за приверненнє спокою і накликуючи до складки на тих нещасливих, що стали в тій війнї калїками, неспосібними до служби і зарібку.[3]) По пісни подяки „Тебе Бога Хвалим“ промовив до народу ще сам о. Кропильницький. Богослуженнє закінчило ся „Многолїтствієм“ цїсареви і „народною піснею“[4]), відсьпіваною учителем Г. Черепашинським і вивченими ним

---

[1]) Зоря Галицка, 1849, № 88 (з дня 16 (28) жовтня).
[2]) декан. [3]) В наслїдок тої промови вібрано на ту цїль 18 зр.
[4]) цїсарський гимн.

школярями. Краси сьпіву присутні не могли нахвалити ся. Підчас Богослуження давав відділ стрільців огневі сальви. По Богослуженню уставили ляндштурм в чотирокутник і так він ждав поки не прибудуть начальники станиславівського округа, заступник старости і військовий командант. Коли прибули, промовили до зібраних селян і подякували їм іменем краю і правительства за вірність Габсбурґам і оборону краю. Відтак ціла та оборона, яку за звинність і бодрість духа хвалив сам командант, переходила перед ним в найбільшім порядку; наперед кіннота, відтак стрільцї а на останку всї піші відділи. По тім всім селяни розійшли ся домів.

З такими церимоніями розвязували оборонну орґанїзацию — і знов мусимо замітити — в станиславівськім окрузї. Чи в иньших округах послужив той самий шабльон і чи орґанїзация перетривала до того самого часу, годї поки що на певно знати. Принайменьш в тогочасних часописях нема про то нїякої згадки. Правдоподібно таких церимоній в иньших округах не було і орґанїзація, здаєть ся, знидїла сама собою. Що найбільше повідбирали від селян пальне оруже, що впрочім було заповіджене в однім з организацийних плянів.

ДОДАТКИ.

№ I.

PLAN

zur Organisirung des Aufgebotes an der ungarischen Gränze des Stanislawower Kreises.

A) Bildung der Bezirke.

I. Bezirk. Hauptort Delatyn, hierzugehören die Gemeinden, Luh, Dora, Zarżyn, Dobrotow, Łanczyn, Łojowa, Ostaw biały, Ostaw biały, Ostaw czarny, Potok czarny.

Ferner gehört hierher der Filialposten in Mikuliczyn mit den Gemeinden Jamna, Jabłonica.

Anmerkung. Dieser Bezirk samt Filialposten begreift das Pruththal in sich durch welches eine chausseemässige Strasse nach Körös-

mözö in Ungarn führt. In Bezirke des Filialspostens namentlich bei Podlesniow befinden sich mehrere Engpässe, die durch Abtragen der Brücken und Abgraben der Strasse gegen eine bedeutende Uibermacht vertheidigt werden können. Von Delatyn geht die Verbindungslinie mit dem Kolomeaerkreise über Ostaw biały und czarny nach Peczeniżyn.

II. Bezirk. Hauptort Nadvorna. Hierher gehören die Gemeinden, Strymba, Pniow, Nazawisau, Majdan górny, Tarnowica leśna, Hwozd, Mołotkow, Bitkow, Pasieczna, Zielona.

Anmerkung. Dieser Bezirk begreift das Thal der Nadworner Bistritza. Nadworna liegt an dem Knoten der nach Stanislawow führenden Strassen.

III. Bezirk. Hauptort Sołotwyna. Hierher gehören die Gemeinden, Markowa, Babcze, Maniawa, Zarżyn, Manasterczany, Starunia Zuraki, Rakawice, Krzywice, Jabłonka, Bogrówka, Porohy, Dzwiniacz, Kosmacz, Rosulna.

Anmerkung. Dieser Bezirk begreift das Thalgebiet der Sołotwinaer Bistrica. Von Sołotwina geht die Verbingungstrasse über Rosulna nach Krasna Stryjer Kreises.

IV. Bezirk. Hauptort Bohorodczan, hierzu gehören die Ortschaften, Lachowce, Hlebówka, Chmielówka, Sadzawa, Głemboko, Lysiowka, Hryniówka, Niewoczyn, Alt-Bohorodczan, Stebnik, Lysin, Alt-Lysin, Pladcza, Iwanikówka, Zabereże, Pochówka, Horoholina.

Anmerkung. Durch diesen nicht an die ungarische Gränze, stossenden, daher in zweiter Linie befindlichen Reserwebezirk fürht die Chausse von Nadworna nach Stanisławów.

V. Bezirk. Hauptort Tyśmieniczany. Hierzu gehören die Gemeinden, Cucyłów, Wołosow, Grabowice, Przeróśl, Fitkow, Kamienna, Bratkowce, Chomiakow, Czerniejów, Chryplin.

Anmerkung. Durch diesen ebenfalls in zweiter Linie befindlichen Reservebezirk geht die Privatstrasse von Nadworna nach Stanisławow.

B) Bestimmung der Führer.

I. Bezirk. Nach Delatyn wird verlegt $1^1/_2$ Compagnie Infanterie, von welcher ein Commando von 1 Offizier und 90 Mann in den Filialposten bei Mykuliczyn vorzuschieben sind

Politischer Seits wird mit der Leitung dieses Bezirkes betraut Konceptspraktikant Błoński unter Oberleitung des Kreisskomisärs Ostermann.

Ausserdem stehen zu Führern zu Gubotte; von der k. k. Finanzwache, 3 Respicienten und 28 Mann: [...] vom Caal Wirtschaftsamte Delatyn 4 Förster, 2 berittene Hajduken und 80 mit Gewehren bewaffneter Bergwerksgarden; — Ausserdem befinden sich unter der Bevölkerung eine Menge Militär-Abschieden, welche als Führer verwendet werden können.

II. Bezirk. Nach Nadworna wird verlegt 1 Compagnie Infanterie. Politischer Seits wird iu diesem Bezirke aufgestellt der Strassenkommissär Lutz in Nadworna unter der Oberleitung des Kreiskommissärs Ostermann.

Ausserdem können als Führer bestellt werden: von der k. k. Finanzwache 1 Respicient [Zgórski] mit 16 Mann; — 20 mit Gewehren bewaffnete Gebirgsschützen und die Militär-Abschieder, endlich von der Glashütte in Majdan górny mehrere zum Theil mit Gewehren bewaffnete Arbeiter.

III. Bezirk. Sołotwina. Politischer Seits Kreisskommisär v. Hehn. — Ausserdem können als Führer verwendet werden: von der k. k. Finanzwache 1 Respicient und 4 Förster nebst 3 berittenen Hajduken, 60 Gebirgsschützen mit Gewehren bewaffnet; — vom k. k. Sudamte in Rosulna 30 Mann mit Gewehren bewaffneten Bergwerksgarden; — aus der Bevölkerung Militär-Absieder.

IV. Reserve-Bezirk Bohorodczan. Politischer Seits Kreisskommissär Modes. — Sonst sind als Führer disponibel: Oberförster Jesser mit 5 Förstern und 50 mit Gewehren bewaffneten Waldbegern; der Hauptman der Lysiecer Nationalgarde und Militär-Abschieder.

V. Reserve-Bezirk Tysminiczany. Politischer Seits Kreisskommissär Burkhart. Aus der Bevölkerung Militär-Abschieder und mehrere mit Gewehren bewaffnete Bauern.

C) Bestimmung der Zahl waffenfähiger Männer.

Nach dem Conscriptionssummarium wurde die Hälfte der sämmtlichen männlicher Bevölkerung in runder Zahl Waffenfähig eingenommen. Hiernach ergab sich folgende Zahl der Waffenfähigen Männer:

I. Bezirk Delatyn.

Delatyn . . .	700
Łuh	100
Dora . . .	200
Zarżyn . . .	400
Dobrotow . . .	150
Łanczyn . . .	500
Łojowa . . .	100
Ostaw biały . .	400
„ czarny . .	200
Potok czarny . .	200
Zusammen . .	(?) 2.900

II. Bezirk Nadworna.

Nadvorna . . .	1.200
Strymba . . .	100
Pniów . . .	800
Nazawirow . .	150
Majdan górny . .	150
Tarnowica leśna .	150
Hwozd . . .	300
Molotkow . .	200
Bitkow . . .	300
Pasieczna . . .	500
Zielona . . .	400
Zusammen . .	4.250

III. Bezirk Solotwina.

Solotwina . . .	500
Markowa . . .	150
Babcze . . .	300
Maniawa . . .	300
Zarzycze . . .	100
Manasterzany . .	150
Starunia . . .	400
Zuraki . . .	300
Rakowici . . .	100
Krzywice . . .	100
Jablonka . . .	150
Bogrówka . . .	800
Porohy . . .	500
Dzwiniacz . . .	100
Kosmacz . . .	150
Kosulna . . .	200
Zusammen . . .	3.580

IV. Bezirk Bohorodczan.

Lachowce . . .	350
Hlebówka . . .	200
Bohorodczan . .	800
Chmielówka . .	80
Sadzawa . . .	250
Glemboka . . .	200
Lesiówka . . .	80
Hryniówka . .	100
Niewoczyn . .	200
Alt Bohorodczan .	600
Stebnik . . .	50
Lysice . . .	500
Alt Lysice . . .	300
Iwanikówka . .	200
Zabereże . . .	70
Horoholina . .	400
Pachówka . . .	150
Zusammen . .	(?) 4.830

V. Bezirk Tysmieniczany.

Tysmieniczany . .	300
Cucyłów . . .	150
Wołosow . . .	150
Grabowice . . .	250
Przerósl . . .	200
Fitkow . . .	150
Kamienna . . .	150
Bratkowce . . .	200
Chomiakow . .	100
Czerniejow . .	450
Chryplin . . .	150
Zusammen . . .	2.250

D) Bestimmung der Alarmplätze.

Zu Alarmplätzen für die auf zubietenden Gemeinden werden die Hauptorte der Bezirke, bestimmt, daher im

I-ten Bezirk Ort Delatyn.
Filialposten „ Mikuliczyn.
II. Bezirk „ Nadvorna.
III. Bezirk Ort Solotwina.
IV. „ „ Bohorodczany.
V. „ „ Tyśmieniczany.

E) Aufforderung der Geistlichkeiit und der Gemeinden.

Die Behlerung der Gemeinden über den Zwek des Aufgebotes und die Aufforderung der gr. kat. Geistlichkeit wird durch die beiliegende Gedruckte Aufforderung geschehen.

F) Bestimmung der Waffen.

Die mit Feuergewehren und sonstigen Hieb und Stichwaffen versehene Leute haben mit diesen, — der Rest mit aufgepflanzten Sensen und Hacken zu erscheinen.

Wegen Ablieferung der allenfalls nothwendigen Munition wird das Stanisławower k. k. Brigade-Commando die Einleitungen treffen.

K. k. Kreissamt Stanislau am 14 Januar 1849.

(Бібл. Наук. Тов. ім. Ш. рукоп. № 19, п. з. Рукописи Остермана ч. I, ст. 521—522.)

№ II.

Катальоґ Поляків, що зносили ся тайно з мадярськими повстанцями, виданий краєвою президиєю для станиславівського староства дня 15 мая 1849.

Ich habe mit dem General-Commando Präsidium im Betreff des ungehinderten Übertrittes der ungarischen Gränze durch den Confidenten Stokowski gepflogen, und es ergieng in folge dessen an das Stanislauer k. k. Truppen-Brigade-Commando die entsprechende Weisung. Es dürften gegenwärtig in dieser Beziehung keine Anstände sich mehr erheben, nur muss ich E. W. dringend bitten im Sinne meines Erlasses vom 29 März d. J. dem k. k. Militär mit aller Bereitwilligkeit und Zuvorkommenheit wie sie es bis jetzt gethan haben, fortan

zu begegnen, und insbesondere in Angelegenheite, welche die Gränzbewachung oder den Dienst vor dem Feinde betreffen, stets im engsten Einvernehmen mit dem Militärbehörde vorzugehen, und die jenigen Einleitungen zu treffen, welche dieselbe im interesse des Dienstes für nothwendig findet.

E. W. wollen in diesem Sinne auch den Kreiskommisär Osterman zu einem gleichmäsigen Benehmen anweisen, und ihm insbesondere bedeuten, das er nicht zu oft und nicht auf eine auffallende vertrauliche Weise mit dem Confidenten verkehre, weil hiedurch auch Stokowski gegen sich bei den Umsturzmänner Misstrauen erwecken würde und die Sache verrathen werden könnte.

Die dem Schreiben vom 9 d. M. beigeschlossenen Briefe stelle ich Ihnen in [...] zurück. Nur der Brief mit der Adresse: Felix Sroczyński enthielt den inliegenden kleinen Zettel, auf welchem der gegenwärtig ersichtliche mit chemischen Tinte geschrieben war.

Diese Briefe liefern wichtige Daten über das innige Einverständniss der revolutionären Partei in Galizien mit den ungarischen Rebellen, und es erscheinen neue Personen wegen dieses hochverrätherischen Einverständnisses kompromittirt.

Aus dem an Hankiewicz gerichteten Schreiben kommt hervor, dass der von ungarischen Rebellen zur Anverbung der galizischen Infassen für die Rebellenarmee und zur Unterhaltung des Verkehrs mit den Revolutionsmännern in Galizien bewohlmächtigte Teofil Wański, eigentlich Theofil Klimkiewicz heisse, ein Sohn des Vinzenz, leiblicher Bruder des Roman Klimkewicz sei, sich seit mehreren Jahren in Ungarn als polnischer Emisär aufhalte und im J. 1848 mit der Bildung polnischer Legionen für Ungarn sich befasste.

Der an Felix Sroczyński adresirte Brief bezeichnet mehrere neue Personen. Es wird der Verdacht rege, dass der Maxymówker Eisenwerkspüchter Anton Klimkiewicz mit dem Theofil Klimkiewicz im engsten Bündnisse stehe, und einer der Hauptleiter der ungarischen Umtriebe in Galizien sei.

Sein im Briefe gedachter Konfin. K... d. i. der polnische Emigrant Thomas Krzyżanowski wurde bereits ausser Landes geschafft, — und ich treffe unter Einem die Verfügung, dass Anton Klimkiewicz, der nach russ. Polen zuständig, in die Heimath zurückgeschaft wurde. Die übrigen in den rückfolgenden Briefen erwähnten Personen wird der Confident näher zu bezeichnen wissen. E. W. wollen insbesondere über die näheren Verhältnisse des Theofil Klimkiewicz, so wie in Bezug auf den P. Wiktor, und der mit dem Spitznamen

Robespiere bezeichneten Geistlichen, dann in Bezug auf die in dem geheimen Zettel gedachte Kossutsche Depesche genaue Auskünfte einholen, wobei ich ihnen bemerke, dass ein Wiktor Gutsbesitzer im Sanoker Kreise ist.

Bezüglich der polizeilichen Überwachung des Mandateurs Karl Nawrocki in Kamionka Strumiłowa Złoczower Kreises, des Postmeisters in Horodenka und des ex-Mandateurs Karl Korczyński in Strylcze Kolomyer Kreises ergeht gleichzeitig an die betreffenden Hl. Kreisvorsteher die [...] Weisung. Auch treffe ich die Verfügung, damit der Pächter von Kniazołuka nach Stryj geschafft, und ex offo auf den [....] gestellt werde, im Falle der Unta[u]glichkeit oder eines für ihm sprechenden gesetzlichen Befreiungsgrundes in der Kreisstadt unter eine Strenge polizische Aufsicht gestelt wurde.

Über die Art, in welcher Sie des Emisärs Łękawski hahhaft zu werden, beabsichtigen, habe ich nichts einzuwenden, nur bitte ich sich des Erfolges zu versichern, und dem Konfidenten zu bedeuten, dass seine erfolgreiche Mithilfe bei der Ausforschung und Anhaltung des Łękawski ein besonderer Beilag für die Korrektheit seiner Handlungsweise werde angesehen werden. Wenn E. W. von dem Gränzübertritte des Łękawski über Ludwikówka oder über einen anderen Ort sichere Kenntniss erlangen, so wollen Sie mit dem betreffenden Hl. Kreisvorsteher sich schleunigst ins Einvernehmen setzen, um die nothwendigen Uiberwachungsmassregeln zeitgerecht vorzubereiten und die Verhaftung dieses Emisärs zu verfügen.

Der gegenwärtige Aufenthalt des Eustauch Rylski konnte nach einer Anzeige des Sanoker Kreisvorstehers bis nun nicht ermittelt werden. Wegen der besonderen Gefährlichkeit dieses Individuums, treffe ich gleichzeitig die Verfügung, damit die Nachforschungen eifrigst betrieben werden, und Rylski im Betrachtungsfalle unter Escorte nach Stanislawow abgestellt werde. E. W. wollen denselben bei seinem Eintreffen in Stanislau ex offo auf den Asentplatz stellen und im Falle er untauglich gefunden werden sollte, in Stanislawow selbst einer strengen polizeilichen Aufsicht unterziehen und bis zur Dämpfung des Aufstandes in Ungarn ihm die Entfernung aus der Kreisstadt nicht bewilligen. Sollte er auch dann non durch sein Benahme zu der Wahrnehmung einer Fortsetzung des Einverständnisses mit den Rebellen Anlass geben, so ist er in Haft zu nehmen.

(Бібл. Наук. Тов. ім. Ш., рукоп. № 19 п. з. Рукописи Остермана, ч. I, ст. 543—545.)

№ III.

Лист Дзюбакевича до о. Йосифа Острожинського, пароха в Ясеневі горішнім, з дня 4 лютого 1849 р.[1]) *в справі переполоху в Коломийщині.*

Wielmozny Mości Dobrodzieju!

Jako wstęp do zrozumienia Sprawy muszę pierwej 2 punkta objasnic:

1-o. Z Rabinca do Zabiego, stoją dwie warty komunikacyjne, t. i. w Chiłach i na Watylie, i mają dyspozycyje: ażeby z Rabinca na wypadek potrzeby konno dawano znać do Chiłów, ztąd do Watyla, a z watyla na dwie Strony, t. i. do Bystrzca i przez Krętą wprost do Zabiego.

2-o. Komenda na dniu 26-o Stycz. do Rubinca wysłana, posłała ztamtąd Iwana Piwniuka do Ruskopolan na Szpiegi, Piwniuka tam złapano i uwięziono, a gdy go pewny znajomy w Sekrecie uprzedził, iż nazajutrz ma bydź do Sigettu (do stracenia odesłanym, podpoił wartę, i w nocy z 31-o Stycz. na 1 Febr. uciekł, ale nie drogą. lecz manowcami do Rabińca. Tego samego momentu, gdy Piwniuk w Rabińcu stanął, zjawiło się dwóch chłopów w Rabińcu z Rusko-polan (za nim w pogoń) te dwa byli złapane i pod warto do mnie odstawione; ja wziołem ich do Inkwizycyi i dzis pięcma Zołnierzami odesłałem do Kołomyi.

---

[1]) В „Зорі Галицкій“ з 1849 р. № 13 уміщена така допись з Коломиї: В перших днях лютого вислав капітан косівської залоги п. Муральт післанця з письмом на Угорщину. Післанець зайшов до першого угорського села Богдана і заночував у свого знакомого. Про нього довідав ся мадярський уряд і відразу заарештував. Але післанцеви вдало ся втїчи і він вернув назад до Галичини. Двох людий, яких мадярське правительство вислало за ним в погоню, зловили наші селяни на галицькім боцї і заарештували. Та в наслїдок тої незначної подїї розійшла ся чутка, що Мадяри перейшли в ночи Карпати; зі 7 на 8 лютого вдарили по всїх селах в дзвони і позапалювали всї алярмові тики (звані в Коломийщинї „чугами“). В цїлім окрузї підняв ся страшний крик; селяни збирали ся гуртами, щоби боронити ся перед повстанцями, дехто з коломийських міщан почав навіть утїкати з міста. Зараз в ночи вислала коломийська команда в ту сторону військо, одначе воно незабаром вернуло домів з нїчим. — Чи се той самий факт, про який пише Дзюбакевич в своїм листї — не беру ся рішати. Правдоподібно, що так, одначе дещо говорить проти того. Сам лист удїлив нам проф. М. Грушевський, а одержав його від Вп. о. Волянського з Криворівнї; тепер він в бібліотецї Наук. Тов. ім. Ш.

Teraz do wypadków dalszych:

Dziś o 4 tej popołudniu przybiega Zabowski chłop z warty z pod Kręty, zadychany i przestraszony zaledwie słowa wyrzec może, po opamiętaniu się powiada spiesznie, ze wartownik z Watyla nadbiegł na Krętę i krzyczał z całych sił na wartę tutejszą — ażeby ta dawała znać, że pełny Rabiniec Węgrów tak że aż czarno. — W momencie porozumiałem się z Officerem w ten sposób: Azeby Officer z swemi Zołnierzami szedł ku Rabincowi, ja abym prędko zbierał gromadę Żabowską bez podpalenia wiech i posyłał zanim, gromadom (Krzywor.(ównia), Jasionow i pod Herdliczką dawać znać, aby także w Żabiu na pogotowiu do dalszego rozkazu stanęli — à gdy Officer da z drogi znać to alarmy podpalać.

Zaledwie Żołnierzy zbiegli się, jest druga wiadomość, że Węgry już w Chiłach ale nie można wiedzieć wiele, bo aż czarno jak chmura. W pięć minutach potemu nadlatuje jak strzała Duwid Krumholz Szynkarz z Jlcy koniem do mnie i do officera z krzykiem: „Węgrów pełno już na Jlcy“ co robicie! Oglądamy się a wiecha na Jlcy pali się. — Officer: palić i reszte wiech! W momencie zaczęli się resztę wiech Zabowskich, a zaraz i wiecha Krzyworówniańska palić się. — Officer z Żołnierzami pospieszył naprzód ku Jlcy, ja wyprawiając Zonę z dziecmi miałem z gromadą za nim postępować, ale nim gromada zebrała się upłynęło z godzinę czasu — w tym wpada posłaniec z listem od Kropiwnickiego, któren dzis rano z Zabiego wyszedł i z drogi z Rzeki do mie pisze: „Niema strachu, bo to z Ruskopolan tylko trzech uzbrojonych chłopów za swojemi 2-ma tu zatrzymanemi ludzmi (ad 2-dum) do Rabinca przyszli, a nie zastawszy ich w Rabincu, poszli do Chiłów do Jwana Piwniuka, którego w domu nie było, a oni Zonę jego bili męczyli i masakrowali z tym oświadczeniem: Ze kiedy wy chcecie naszych ludzi mieć, to będziecie ich wnet mnóstwo mieli“. Zebrawszy gromadę tutejszą udałem się z X. Wisznioweskim któren tymczasem już tu był, z gromadą dolną na Jlcę, gdzie zastałem już drugi list Kropiwnickiego zawsze z drogi nie z Rabinca tej treści: Ze tylko dwóch chłopów z Polan i jak wyżej postąpili sobie. — Dziwna rzecz azeby względem dwóch chłopów taki strach na robic że Wiechi za godzinę aż w Kołomyi palą się; — gdyż podług mej dyspozycyi dla jedego lub dla kilkuch niepotrzebywała warta halasu robić lecz mogła sama uwięzić; a potemu zkąd by ta odwaga z strony dwóch zagranicznych Chłopów w cudzym kraju tak daleko iść i brawaryje robic, więc pewnie to są wojenne podstępy i zdrady. Azeby tedy o tym przykonać się, posłałem 4-ch puszkarzów na całą noc do Rabińca aby wiedzieli co się tam dzieje, a do ich powrotu

trzymam gromadę Zabowską na Jlcy a Krzyworówniańską i Jasinowśką koło Dworu w Zabiu na pogotowiu. Officer powrócił z Jlcy z Żołnierzami ku swej kasarni ale Żołnierzy na nogach, — aż do powrotu puszkarzów. Proszę powiedzieć aby zona moja zaraz w nocy do domu powracała; — jakby nie pomyślna odpowiedź przyszła, to znowu do pańskiej opieki uciekać będzie; a chodzi mi o tym aby w nocy powracała, azeby miej śmiechu było, jak nie ma nic.

Zostaje zawsze z Szacunkiem Wielmoż. Pana Dobrodzieja zyczliwy przyjaciel i sługa

Dziubakiewicz.

4/5 febr. 1849 o 1-szej w nocy.

Jeżeli zona moja nie zechce zaraz jechać to niech tam siedzi już przez cały dzień i niech powróci az w wieczór na zmroku — taką byłaby moja rada.

№ IV.

Відозва „Народної Словацької Ради" до угорських Русинів.

Братя Русины!

„Сусѣдство наше съ Вамы, покревнôсть народная звязуюча насъ съ людомъ Вашимъ, нещастя наши спôлни побуджаютъ насъ Словакôвъ злолоситися до Васъ статочныхъ и жвавыхъ Русинôвъ. — Людъ нашъ Словеньски взявъ вже за мечъ, абы свои права народни противъ Мадярству мужеско хоронивъ. Не треба Вамъ довго говорити о нещастю, якое звели Мадяры на Ваши Церквы и школи, на Ваши звычаѣ, цѣле Ваше народное руское житє. Мініїстерство мадярское постановило все тото Вамъ зробити, що и намъ: загладити житье народне, языкъ, обычаѣ, памятки, пѣсни народни, словомъ загладити нашъ и Вашъ нарôдъ. Подлугъ мадярского право не смѣе ся бôльше Русинъ ôдозвати зъ народностевъ русковъ; мае ся ôдречи солодкыхъ и милыхъ звукôвъ рускои повноцьвѣтнои бесѣды, а привязатися къ народу малому, загыбаючому зъ ôдважнымъ зухвальствомъ до якогось дикого дѣла побудженому, то є, до народу мадярского. Тото само єстъ намъ Словакомъ осуджено за зеленымъ столомъ законодавства мадярского, але мысмо замислили або ся выслободити зъ тои довготираньскои смерти, або ôдъ разу въ мужескомъ бою загынути. Почалисьмо тотъ бôй противъ тираньству мадярскому. А до того бою дає намъ право Богъ, который насъ такъ поставивъ межи народами, яко нарôдъ мадярскый; до того бою дає намъ власть слово королевске, которымъ забезпечена народность всѣхъ нарôдôвъ жїючихъ пôдъ крепкимъ берломъ Єго Цѣсарско-Королевского Велычества Фердынанда Добротлывого; которе то право Мадяры намъ

Славянамъ выдераютъ; до того бою побуджає насъ цѣла порушена заходная Еуропа, котора ся боре за рôвнôсть межи людьми и народами; до того бою кличе насъ Сербъ, Горватъ, Слявонецъ, словомъ всѣ полудневи Славяны. До того бою призываємъ мы Славяны Васъ братей нашихъ рускыхъ въ Татрахъ обытаючыхъ. — Выстe такъ якъ и мы ôдъ ныхъ яко ôдродныхъ сынôвъ гонени; Выстe найблыжше съ нами злучени судьбовъ, запропастити народнôсть власну.

Нуже встаньте и Вы а схопте ся мужеско оузброени противъ тираньству мадярскому запераючому Вамъ все, що Вамъ єсть святое и що Вамъ приноситъ щастя и доброе бытье народа Вашого. Злучѣтъ ся съ нами а покажѣтъ свѣту, же єстъ єще въ Татрахъ рускый людъ, руского серця, руска горяча кровъ, руска любовъ ко выбраному народу рускому: Покажѣтъ братя передъ свѣтомъ Славяньскымъ, же маєте кровъ готову выляти за свою вѣру, свôй языкъ и свою народнôсть, за роднôсть, за славу, свободу и щастя Русинôвъ. До зброѣ тому братя Русины, до зброѣ! до зброѣ! теперъ або нѣгды воïовати, теперъ ся освободити; бо теперъ спючи день спасеня своєго на вѣкы оутратите! Помислѣте, жесте сами мдли а слаби, на число мали, на средствахъ до бою за свободу оубоги, а тамъ легко згынете въ быстрôй повѣни зухвальства мадярского; а на гробахъ Вашихъ буде спѣвати пѣсни звитяжства надутый Мадяръ; буде ся рыготати сьмѣхомъ пекельнымъ на обезчещеныхъ гробахъ пôдлого потомства звытяженыхъ и гордыхъ Русинôвъ найгрознѣйшій неприятель Словяньского живота. Але злучени съ нами Словаками, Горватами и Сербами заховаєте житя своє и оубезпечите собѣ слободу и благодать народну на тôй земли; такъ же не ôдважится бôльше надутый Мадяръ вдирати ся до Вашихъ святинь, ôдберати Вамъ милу свободу, розганяти Васъ и потомкôвъ Вашихъ. Руски горы и лѣси (гаѣ), руски мѣста и осѣдлости зацвитутъ цвѣтомъ пожаданымъ; а далеке потомство буде имя Ваше и перенесе честь Вашу на долги столѣтя".

„Розжари духа своєго народе рускый; вхопи за мечъ и зброю святу а оустрôй ся тою и съ неустрашеновъ смѣлостевъ выступи на поле за право своє святое ôдъ Мадярôвъ грозне здоптане".

№ V.

Львовска Головна Рада Руска до народа руского въ Оугорщинѣ.

Слава Богу Ісусу Хрісту!

Возлюбленніи Братя! Слава да будетъ Богу вишнему дателеви всякихъ благъ! котрыхъ молитвы вѣрныхъ своихъ выслухавъ, неправед-

ныхъ изпровергль, и чада своя помилувавъ: котрый и намъ подаде надобность, до Васъ Братя милїи, сынове святои земли рускои нынѣ проглаголати, и руского серця чувства рускимъ словомъ вамъ обявити: нашоє и народа нашого поздоровленїє приносилающи, наступноє время лучшоє вамъ возвѣстити; и долоню братню къ неразрѣшимому союзови вамъ подати.

Алежъ запитаєте, ктожъ то вы, котри такъ до насъ промовляєте, и въ чїємъ имени приходите? Послухайте просимъ отвѣта нашего: Се мы Русины, истиннїи, щирїи Русины, плоть и кровъ ваша, братя ваши и сосѣды.

Славна и сильна була земля наша руска; князѣ нашû князили многочисленному народови; далеко сягала область наша. — Але судилъ Богъ померти наймо̂жнѣйшому отъ князей нашихъ, а наслѣдники єго начали распри меже собою; тогда найшли Поляки въ землю нашу, позбавили насъ Боярôвъ нашихъ, и вложили на нарôдъ гôрку панщину и безмѣрнїи тягары; и такъ насъ знуждали, же о имени рускôмъ въ найближшôмъ сосѣдствѣ чутки не бувало. Такъ терпѣлисьмо 500 лѣтъ Но Богъ щедротъ возбудилъ добротливого царя Фердинанда позрѣти на кривды котрû неповинне поносилисьмо; той помилова и воздвиже насъ; ôнъ освободивши нарôдъ ôтъ паньщины и всякихъ данинъ пôдданьчихъ, спасе насъ. Але лучило ся, яко царъ добротливїй знемоглъ; тогда постави молодого своєго оулюбленного братанка Францѣшка Іосифа царемъ въ мѣсто себе, — въ немощи бо єго стало ся владѣнїє такъ многими народами надъ силы оутяжливимъ — и оусунулъ ся самъ въ супочинокъ. Тогди вступивши на престолъ молоденькїй, хорошїй, добрый царь, а звѣдавши ся о насъ и о недоли нашôй, рече прїязно: Русинамъ моимъ подобаєтъ бути знова Русинами, языкъ рускїй красный, а я съ Русинами по руски розмавляти хочу, а кто не буде зъ нами по руски добре бесѣдити, не будеть ничимъ въ земли ихъ и невоспрїйметъ достоинства. И въ школахъ подобаємъ токмо по руски оучити ся и обучати, и Бога най хвалять азыкомъ рускимъ, бо Русины люде богоговѣннїи и цареви вѣрнїи, про тоє милую ихъ.

А такъ освобожденни ôтъ утисненїя польского, сталисьмо ся знову свободними Русинами, и повинуємся токмо Богу, цареви и установленымъ властемъ. Многи ôтъ насъ Русинôвъ собравши ся по данной царемъ оуставѣ конституцїйной и порозумѣвшися съ народомъ, основали въ Львовѣ Головну Раду народнюю, щобы о добру народа руского промысляла, а що яко полезно народови оузнаєть, о тоє царя благала, що онъ аще токмо возможетъ, и безъ оускорбленїя права чужого тоє оучинити дасть ся неохибно призволитъ, бо Русины єму вѣрни и сего ради єму милїи.

Отжежъ то мы Головна Рада народна Русинôвъ въ царствѣ Галицкôмъ и Володимірїи Богу и цареви вѣрни; и Богъ намъ милостивъ и царь ласкавъ, и призваляе намъ многи прошенїя наши, а радбы поставити насъ щасливыми.

Отжежъ то мы сею Одозвою до Васъ промавляемъ не именемъ ворохобника якого и человѣка негодивого, но въ имя вышняго Бога, котрый по лѣтахъ многихъ Русинôвъ знову помиловалъ; промовляемъ въ справѣ оулюбленного намъ царя нашого, желаетъ; Емуже вѣрнѣйшими мы, а онъ сего рады добра нашего промавляемъ до Васъ именемъ народа руского галицкого въ спôльной нашой справѣ рускôй, подаваючи Вамъ долонь къ соединенїю; щобы вси Русины були одным спльнымъ въ спôльнôмъ сообщенїю щасливымъ народомъ и вспôльными божїими и царевыми дарованїй, такъ якъ иннїй свободни народы, вспôльне оутѣшалися. Але ктожъ то Вы, до котрыхъ пускаемъ сїе слово наше? И Вы братя такожъ Русины, такъ якъ и мы; вы плоть и кровъ наша, бесѣдуете тимъ, що и мы языкомъ, исповѣдуете тую самую вѣру, котру и мы, и былисте доси такъ нещасливыми якъ и мы. Праотци ваши були иногда свободнымъ и сильнымъ народомъ, царь ихъ владѣлъ многими людьми ôтъ Татрôвъ ажъ далеко по Дунай. Але надôйшли Мадяры, нарôдъ дыкїй, незнающїй землю оуправляти, гудуючїй ся коньскимъ мясомъ; тїи выгубили вси народы, ихже побѣдили; тїи то и на предкôвъ вашихъ напали, замогли въ двохъ битвахъ кервавыхъ и изтребили нарôдъ вашъ а оутопившуся въ бѣгствѣ послѣдному цареви вашому Заланъ, поубивали бояры ваши, оставивши токмо толко людей, колько имъ треба было, щобы кимъ робити. И тогда забрали найкрасшу землю ôтъ вашихъ попередникôвъ, и наложивши имъ паньщину и иннїи прикрїи оутяжливости, яки доси и Вы двигалисте. Тимъ способомъ неволили Васъ лѣтъ тисящъ, такъ бо оуже давно ôтъ коли на край вашъ Мадяры найшли, и научилися ôтъ Васъ, Славакôвъ и Нѣмцôвъ землю обрабляти; но и теперь еще якъ Вамъ добре свѣдомо, сами до працѣ не скори, зрабляютъ поля свои спускающимися зъ горъ Русинами и Словаками.

Але и Вамъ возбудилъ Богъ добродушного царя Фердинанда. Онъ оувидѣлъ и вашу нужду; мудрымъ правомъ въ року 1848 данымъ, знеслъ всякїи паньскїи повинности и данины, и освободилъ изъ ярма ôтъ тисячъ лѣтъ Васъ угнѣтающого. Но и потому ще когда добрый царь нашъ, всякїи паньщины, десятины и прочїи данины даровалъ, не оустала злосливость и напасть мадярска. Они радибы сами на цѣлый край позостати, яко ихъ одныхъ Богъ сотворилъ, иннїиже вси народы а особливе васъ принуждаютъ Мадярами статися, щобысьте Вашъ языкъ забули, а нато мѣсть оучилися чужого; никто бо, скоро не оумѣлъ по

мадярски не моглъ жадного хотьбы найменшого ouряду доступити; а всяки приказы, письма окружнiи, и вси коммiссiи насилано Вамъ въ языцѣ мадарскомъ; вашже языкъ такъ якъ и Вы сами съ всѣмы понижени̑, и до того приходило, жеся треба було встидати Русиномъ зватися, бо мадяръ панувавъ на земли вашо̂й, а его присло̂вье Tot nem ember (Славянъ не чоловѣкъ). Но теперь мае то по Божой воли инако быти однакже Вамъ подобаетъ въ то̂мъ всполдѣлати, и ласки царской достойнимы показатися; не завѣрати и оуповати, а найменше повинуватися ворохобникомъ и супостатомъ, ихже Кошутъ Вамъ насилае; тїи то туманятъ Васъ на вси стороны, ошукуютъ, окрадаютъ, дань военну одну по другой выбираютъ, а наветь заляглїи позосталости, котри царь добротливый съ взгляду на нищету вашу о̂тъ року до року вамъ опускалъ, съ неублаганымъ твердодушьемъ такъ вынуждаютъ, же громады многїи на жебры прїйшли. Сыно̂въ вашихъ побравши ихъ насилїемъ, принуждаютъ ихъ ставати до бо̂йки противъ добротливому цареви, а тымъ самымъ противъ вамъ братїямъ, противъ Сербомъ и Кроатомъ, котри такожде Братїя вамъ суть, и за царя много оуже крови пролили и доси проливаютъ, вашихъ сыно̂въ и прочихъ Славянъ ставятъ на воинѣ въ первїи шари, щобы тїи, котри по ихъ мнѣнїю людьми не сутъ, скоро погибли, а Мадяры предолѣвши славянскою и рускою кровїю болшѣ мѣстця для себе позыскали, и свободно пановали.

Про тое взываемъ Васъ въ имя Боже и вѣры святои, царя рады и вспо̂льнои народовости нашои, повстаньте вси яко оденъ мужъ, и соединѣтъ силы вашїи съ войскомъ царя нашого и россїйского для изкорененїя мятежи; подавайте всегда скорую помочъ войску тому, показуйте дороги, оудѣляйте певныхъ вѣдомостей, не захиляйте мятежнико̂въ, анѣ тайте тое, що они вознамѣряютъ; представляйтеся всегда латвыми и охочими въ то̂мъ, чого о̂тъ васъ требуютъ, и не оутягайтеся о̂тъ жертвъ, хотьбы прикрѣйшихъ; а скоробы воиноначальники цареви̑ того о̂тъ васъ жадали, не оусумнѣвайтеся станути вси по̂дъ оружїе и выступити противъ мятежи мадярской, такъ якъ отцы ваши иногда по̂дъ проводомъ памятославного Священника Гедерманского противъ Ракочому выступили, и такъ якъ то Русины оумѣютъ подвизати ся. Оусмиренїе мятежи, и поверненїе покоя въ край, будетъ токмо въ пользу нашу, бо ажъ по сему якъ тое наступитъ, можетъ бути и будетъ добре.

Не судѣтъ однакже якобы царь помочи о̂тъ васъ необходимо потребенъ булъ; царь доложенъ побѣдити и побѣдитъ; ци то съ вами, ци кромѣ Васъ, ци противъ Вамъ, о̂нъ бо силенъ есть; а до того идетъ можный царь россїйскїй съ великою силою въ помо̂чъ Ему. Тое чимъ васъ обманити хотятъ, якобы Кошутъ моглъ оутримати и перемочи, суть истиннїи баламуцтва; такъ якъ и то все есть огидна ложъ, якобы ему

Французы, Англикане або Турки въ помочъ прибули. Никто зъ нихъ Кошутови помочи не дасть, и дати не може. Французы бо и Англики якъ не суть сусѣдами, такъ и гадки ихъ не занимаютъ ся Мадярами; край ихъ далеко, лѣтати не могутъ, анѣ зудолали бы перебитися снадно такъ многими краями; а Турки знаютъ добре и шанують силу можного царя Россїйского. Але даймо на тоє, щобы тыхъ послѣдныхъ закортѣло Кошутови въ помочъ прїйти, чибысьте Вы яко христїяне возхотѣли сполучитися съ бѣсурманами противъ цареви вашому? Не дай того Боже! не вѣруйте огидной лжи Кошутови кромѣ людей (?) безбожныхъ, немирныхъ, або оуведеныхъ, котри меже своими въ згодѣ и милости жити не могутъ, котри про тое стали ся яко отребы свѣта; никто больше єму въ помочъ не прїйде; а же Россїяне прїйшли и силно противъ нему дѣлаютъ, тоє добрѣ знаєте. Ажъ якъ Кошутъ и мятежъ побѣжденнû будутъ, ажъ въ той часъ чогось лѣпшого надѣяти ся можете, ажъ тогда гараздъ буде; тогда бо въ мирѣ и супокою плоды трудовъ вяшихъ свободно поживати будете, Бога безъ всякого препятства и непокоєня хвалити, и не осмѣлится жаденъ Мадяръ такъ якъ теперь Вамъ розказувати; будете бо сами панами въ земли вашой пôдъ областїю и заступленїємъ правого царя вашого; и языкъ мадярскїй не буде мати преимущества будете бо въ всѣхъ справахъ вашихъ власного своєго оупотребляти, и въ немъ просвѣщатися. А тогда совокупимъ моленїя наша до царя, щобы всѣхъ вѣрныхъ єму Русинôвъ въ край оденъ сполучилъ, а такъ братя оукрѣплены соединенїємъ, на взаємъ себѣ по силахъ нашихъ къ спôлному благополучїю въ милости помагати будемъ: тогда имя руское прославится, а доли лучшои народа руского доси такъ пониженого, сосѣди завидувати будутъ.

Тоє до чого мы вздыхаємъ, отримали оуже ôтъ мзлостивого царя Сербове и Кроаты, хоть ихъ далеко менше якъ насъ; алежъ бо они били и єще бются крѣпко съ мятежниками, и тымъ чиномъ приобрѣли ласку цареву. И Румыны творити маютъ особную ôтъ Мадярôвъ независлу область; быложбы то дуже смутно и огидно, ащебы сами токмо Русины позостали въ неволи мадярской прочїимъ Славяномъ и свѣтови цѣлому на глумъ. Оуховай Боже того! Про тоє єще разъ повтаряємъ: повстаньте крѣпко за вѣру вашу, царя, народность и языкъ вашъ, за миромъ, забезпеченїємъ имѣнїя вашого, за сопруги и чада ваши, однимъ словомъ, за все, що Вамъ найсвятѣйшимъ быти може; а когда приложите ся силне къ побѣжденїю мятежниковъ и оружїю царскому побѣдити ихъ допоможете, тогда погадайте о насъ и вспôльной народности нашой, и соединѣтъ оусилїя ваши съ нами въ тôмъ, щобы въ сообщенїю всѣхъ насъ, котри одного происхожденїя, одной єсьмо крови, однакимъ бесѣдуємъ языкомъ, отечество Русинôвъ ôтъ долгой неволи двигнулося,

и мы вси совокупно одну область пôдъ владѣнїємъ благого царя нашого творили, аже доброта и справедливость милостивого монарха нашого, котрый оуставою конституцїйною зъ дня 4 марта с. р. рôвное оуправненіє всякой народовости выреклъ, на тоє желанїє наше призволитъ тымъ певнѣйше надѣятися можемъ, коли оуже теперь людей призначити и выслати до Васъ благоволилъ, щобы въ духу тои оуставы правду для Русинôвъ оустановити, а надужитя мадярскїя на завше знести.

На остатокъ прїймѣтъ просимъ искренную подяку за прїязное приятьє рускихъ нашихъ воиновъ; по желанїю нашомъ, одозвою зъ дня 21 Новембря 1848. вамъ обявленомъ; тоє яко явный доказъ жичливости вашой почитающи всѣхъ васъ милїи намъ Братя щирымъ сердцемъ поздоровляємъ и взаємной вашой любвѣ поручаємся.

Въ Львовѣ дня 20. Липця 1849.

Ôдъ Головнои Рады Рускои.

МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ
суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України.

Подає **Михайло Грушевський.**

XLIV.

Кор. Казимир надає німецьке право місточку Краснополю (Нижанківцям) в повіті Перемишльськім, 27 липня 1448 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Ne error oblivionis gestis sub tempore versantibus in posterum pariat detrimenta, alta regum et principum decreverunt consilia ea litterarum apicibus et testium annotatione perennari, ne lapsu temporis evanescant, proinde nos Casimirus Dei gratia rex Poloniae, necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cuiaviae, magnus dux Lituaniae Pomeraniaeque dominus et heres Russiae etc. significamus quibus expedit universis, presentibus et futuris, tenore presentium mediante, quomodo oppidum nostrum Crasnopol hominum affluentia adimplere et ipsius conditionem meliorem facere instantiisque et petitionibus humilibus, nobis pro parte consulum et totius communitatis dicti oppidi Crasnopol porrectis, benigno permoti volentesque eos gratiis nostris prout et civitates eae et oppida ipsis gaudere et praevenire [1]) et amplecti, ipsum oppidum nostrum Crasnopol in districtu Premysliensi situm, prout in suis metis, finibus et graniciebus, longe lata (!) et circumferentialiter extitit distinctum et limitatum, de iure polonico et quovis alio in ius theutonicum, quod maideburgense dicitur, transferimus perpetuo duraturum, removimusque ibidem omnia iura polonicalia et quaevis ea et consuetudines universas, quae ipsum ius theutonicum ut saepe perturbare consueverunt. Eximimus insuper, absolvimus et perpetuo liberamus omnes et singulos incolas, oppidanos predicti nostri oppidi Crasnopole ab omni iurisdictione et potestate omnium regni nostri Poloniae palatinorum, castellanorum, capitaneorum, iudicum, subiudicum, camerariorum et succamerariorum ceterorumque dignitariorum et officialium ac ministerialium eorundem, ut coram ipsis aut ipsorum aliquo pro causis sive magnis sive parvis, puta furti, incendii, homicidii, mutilationis membrorum seu aliis enor-

---

[1]) В книзї: praeventibus.

mibus excessibus citati minime respondebunt nec aliquas penas solvere tenebuntur, sed oppidani et incolae oppidi predicti coram ipsorum advocato, advocatus vero coram nobis vel nostro iudicio generali, dum tantum per literam nostram sigillo nostro sigillatam fuerit evocatus vel citatus, et hoc si in reddenda iustitia fuerit negligens et remissus, tunc non aliter, quam suo iure theuthonico predicto de se querulantibus respondere sint astricti. In causis autem criminalibus et capitalibus superius expressis advocato pro tempore existenti iudicandi, puniendi, sententiandi, pectendi (!) et condemnandi plenam damus tenore presentium facultatem, prout hoc ipsum ius theuthonicum in omnibus suis punctis, conditionibus, articulis et clausulis postulat et requirit, iuribus tamen nostris in omnibus semper salvis. Praeterea volentes, ut idem oppidum nostrum Crasnopole meliora recipiat incrementa, omnes eius inhabitatores et incolas ab omnibus teloneis eisque exactionibus, poduodis curruum et equorum penitus eximimus et liberamus, stante duntaxat libertate coram ipsis, per nos per decennium in eis nostris literis specialibus data et concessa. Postquam autem libertas huiusmodi eorum expirabit, nunc solum volumus eos esse ad dandum poduodas curruum obligatos. Insuper ex speciali nostro favore omnibus vectoribus et mercatoribus dicti oppidi et eius per huiusmodi oppidanum cum rebus seu mercibus quibuscunque ad alias civitates transeuntibus dedimus omnimodam facultatem viis rectis ad oppida Krzywca, Dubiecko et alia ire, progredi, taliter tamen, quod teloneum Praemisliae dent et realiter in Crasnopole apud teloneatorem aut cui huiusmodi telonei exacta reponant. Item predicti oppidanei omnes domos, areas, prata, agros, hortos, quae ipsis dantur et exmensuratae sunt, habebunt et possidebunt cum eorum successoribus legitimis nunc et in aevum obtinebuntque omnimodam potestatem ipsas seu ipsa vendere, alienare et commutare, prout unicuique eorum melius et utilius videatur expedire. Etiam predicti oppidani habebunt plenum posse pro suis usibus pisces in ripis fluvii Wiar piscari. Item volumus, ut nullus audeat potum aliquem puta vinum, medonem vendere et propinare absque consulum scientia et praesertim absque consensu. Item quando aliae nostrae civitates et oppida ex mandato nostro seu ad expeditionem aliquam, tunc ipsi oppidani nostri erunt ad expediendum currum quatuor equorum aut boum pro eadem expeditione nobis aut cui mandabimus obligati. Preterea predictis oppidanis damus ac donamus plenam facultatem in omnibus civitatibus et oppidanis (!) tam nostris quam aliis quibuscunque omnes res puta turmas, pelles tam magnas quam parvas easque res mercenales emere absque quovis impedimento et aresto. Insuper dedimus, concessimus

predictis oppidanis circa idem oppidum hortos disponere et locare pro eorum utititate cum sciencia advocati, de quibus ipse advocatus tertium denarium habebit tollere et levare. Item donavimus et dedimus oppidanis iam dictis pratum commune alias pastewnik, quod iacet inter fluvium Wiar et agros villae Zabłocce, pro eorum utilitate et profectu cum omni iure, quem ad modum villae eaedem ante erectionem habebant. Postquam autem huiusmodi oppidanorum incolarum de Crasnopole libertas per nos in eis litteris ipsis data expirabit, tunc quilibet eorum agrum colens de mante (!) quolibet possesso unam marcam melioris monetae in regno nostro Poloniae currentis et numeri soluti (!) cum duabus mensuris avenae, duobus pellis, duobus caseis et duodecem ovis super festum sancti Martini singulis annis nobis et nostris legitimis successoribus soluere consuetis dare sit astrictus pro omnibus laboribus et aliis solutionibus et angariis, — harum quibus sigillum nostrum praesentibus est appressum testimonio literarum. Actum in Leopoli die sabbathi proximo post festum sancti Iacobi apostoli anno Domini millessimo quadringentesimo quadragesimo octavo, praesentibus ibidem magnificis ac generosis Ioanne de Ciszow castellano et capitaneo cracoviensi, Petro de Sprowa palatino et capitaneo leopoliensi, Dobrogostio de Ostrorog camenecensi, Hincza de Rogowo rospiriensi, Ioanne de Brande spicimiriensi castellannis, Ioanne de Sczegeczyn dapifero sandomiriensi et capitaneo lublinensi et aliis quam plurimis fidedignis testibus circa praemissa. Datum per manus magnificorum Ioannis de Koniecpole cancellarii et Petri de Szczegoczyn vicecancellarii regni Poloniae sincere nobis dilectorum atque eiusdem magnifici Ioannis de Koniecpole regni Poloniae cancellarii et capitanei syradiensis.

Грамоту сю в потвердженню кор. Жиґимонта-Авґуста з 1558 р. вписано до книг перемиського земства на жаданнє famatus Franciscus Chrosciel consul civitatis Nizankoviensis, Львів. краєв. архив кн. зем. перем. 122 с. 1145.

XLV.

Кор. Казимир позволяє Фридриху Бучацкому передати с. Олексичі в пов. Червоногородськім шл. Олександру Ґоворку, 19 серпня 1448 р.

Kazimirus, Dei gratia rex Polonie, magnus dux Lithuanie et heres Russie, significamus tenore presentium quibus expedit universis, quomodo in nostre maiestatis aliorumque regni nostri baronum protunc nobiscum residencium presencia constitutus magnificus Theodoricus de Buczacz, castellanus et capitaneus camenecensis, non compulsus, non coactus, nec aliquo sinistro errore seductus, sed sanus mente

pariter et corpore existens amicorumque suorum sufficienti fretus consilio ac ipsius matura deliberatione prehabita, villam Olexinicze in fluvio Sereth in terra Podolie et districtu Czyrwonogrodensi, super qua villa prefatus Theodoricus centum marcas habuit inscriptas, cum eo iure sicut solus tenuit ac possedit, et cum prefatis centum marcis ipsi in prefata villa inscriptis condescendit nobili Alexandro dicto Goworek de Chmielowo, coram nobis resignavit, — ad quam resignationem nostrum presentibus damus consensum, — cum omni iure et dominio necnon cum omnibus et singulis utilitatibus, censibus, fructibus, redditibus, proventibus ac campis, agris, pratis, fluminibus, lacubus, stagnis, paludibus, piscinis, piscaturis, ripis, rivulis, torrentibus, molendinis et eorum emolumentis, aquis et earum decursibus et aliis quibusvis attinenciis et pertinenciis, ad predictam villam quomodolibet pertinentibus, quocunque nomine aut vocabulo nuncupantur speciali, per ipsum Alexandrum et suos successores legitimos habendum, tenendum, utifruendum ac pacifice et quiete possidendum tamdiu, donec predicte centum marce sepefato Alexandro Goworek plenarie et integre fuerunt persolute; quibus exolutis, possessio predicte ville ad nos aut nostros successores legitimos devolvetur ac redundabit pleno iure, iuribus tamen nostris regalibus et stacionibus in omnibus semper salvis — harum quibus sigillum nostrum presentibus est appensum testimonio literarum. Actum in Camieniec feria secunda infra octavas assumpcionis Marie Virginis anno Domini millesimo quadringentesimo quadragessimo octavo. Relacio nagnifiici Iohannis de Conyeczpole regni Polonie cancellarii et capitanei siradiensis.

Кор. Метрика варшавська кн. 10 л. 30 v.

XLVI.

Кор. Казимир записує шл. Івану Курилу 50 **грив. на маєтностях в Камінецькім повіті,** 20 **серпня** 1448 **р.**

Kasimirus, Dei gracia rex Polonie, magnus dux Lithuanie et heres Russie, significamus tenore presentium quibus expedit universis, quomodo consideratis fidelibus serviciis et constantis fidei meritis, quibus nobilis Iwan Curilo nostre meruit placere maiestati et signanter in terra nostra Podolie, ipsam terram nostram de inimicis Thataris premuniendo, horum intuitu volentes ipsum nostris prosequi favoribus et ad servicia nostra facere prompciorem, sibi et suis successoribus legitimis in et super vastitate alias na pustyni Lachnowo, Syedlicze, Na babynye dolinye, in terra Podolie et districtu Camenecensi sit(is), quinquaginta marcas monete et numeri polonicalium, quadraginta octo grossos marcam in quamlibet computando, dedimus, dona-

vimus damusque et donamus et largimur graciose, cum omnibus et singulis prefate vastitatis aut ville in ea locande utilitatibus, fructibus, censibus, redditibus, proventibus, agris, campis, pratis, silvis, borris, mericis, gais, nemoribus, sareptis, indaginibus, mellificiis, fluviis, fluminibus, lacubus, stagnis, paludibus, piscinis, piscaturis, rippis, rivulis, torrentibus, molendinis ac eorum emolumentis per ipsum Iwan Curilo et suos successores habendum, tenendum, utifruendum ac pacifice possidendum tamdiu, quousque prefate quinquaginta marce sibi per nos aut nostros successores fuerint persolute; quibus solutis prefate vastitatis possessio aut ville in ea locande ad nos devolvetur pleno iure. Ita tamen, quod prefatus Iwan Curilo in prefata vastitate et sui successores legitimi residentiam facient personalem, casu vero, quo in eadem vastitate prefatus Curilo ac sui successores legitimi residenciam non facerent personalem, extunc ipso facto ipsa bona ad nos et nostros successores devolventur ac de eis disponere poterimus, prout nostre placebit maiestati. Prefatus etiam Iwan Curilo contra inimicos consurgere debet et sui successores legitimi, quocienscunque fuerit opportunum ipsis ad resistendum, iuribus tamen regalibus ac stacionibus per omnia semper salvis — harum quibus sigillum nostrum presentibus est appensum testimonio literarum. Actum et datum in Camyenecz feria tercia infra octavas assumptionis Marie anno Domini millessimo quadringentesimo quadragesimo octavo. Relatio magnifici Iohannis de Conyeczpole regni Polonie cancellarii.

Кор. Метрика варшавська кн. 10 л. 33.

XLVII.

Кор. Казимир записує шл. Верону 50 грив. на с. Стичові в Камінецькім повіті, 20 серпня 1448 р.

Kasimirus, Dei gracia rex Polonie, magnus dux Lithwanie et heres Russie, significamus tenore presentium quibus expedit universis, quomodo cupientes loca regni nostri, hostium incursibus vastata, hominum affluencium adimplere, ipsa quoque ad resistendum cunulis (!) nostris populosa multitudine gencium instaurare, consideratisque fidelibus serviciis et constantis fidei meritis nos nobilis Vyeron, quibus nostre complacuit maiestati, horum intuitu volentes ipsum nostris prosequi favoribus et ad servicia nostra facere promciorem, sibi et suis successoribus legittimis in et super vastitate dicta Sticzowo, in fluvio Ladawa in terra Podolie et districtu Camenecensi sita, quinquaginta marcas monete cracoviensis et numeri polonicalis soliti, puta marca pro qualibet quadraginta octo grossos numerando, dedi-

mus, donavimus donamusque, damus, inscribimus presentibus et largimur graciose cum omni iure et dominio ac cum omnibus et singulis utilitatibus, fructibus, proventibus universis, ad prefatam vastitatem spectantibus, puta campis, agris, pratis, silvis, borris, gaiis, nemoribus, sareptis, indaginibus, mellificiis, fluviis, fluminibus, lacubus, stagnis, paludibus, piscinis, piscaturis, rippis, rivulis, torrentibus, aquis et earum decursibus, molendinis faciendisque et eorum emolumentis, per ipsum Veron et suos legittimos successores habendum, tenendum, utifruendum et pacifice possidendum tamdiu, donec prefate quinquaginta marce sepefato Veron et successoribus legittimis plenarie et integre fuerint persolute; quibus exolutis, posessio vastitatis predicte aut ville in ipsa locande ad nos aut nostros successores devolvetur ac redundabit pleno iure. Ita tamen, quod prefatus Veron et sui legittimi successores semper residenciam facere tenebuntur, casu vero, quo prefatus Veron personaliter non resideret, extunc bona dicta ipso facto ad nos et nostros successores devolventur et de eis poterimus disponere, prout nostre placebit maiestati. Etiam prefatus Veron et sui successores legittimi ad resistendum inimicis consurgere debent, tenebuntur et erunt astricti tociens, quociens fuerit oportunum, iuribus tamen nostris regalibus semper salvis in omnibus — harum, quibus sigillum nostrum presentibus est appensum, testimonio literarum. Actum et datum in Kamyenecz feria tercia infra octavas assumptionis Marie anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo octavo. Relacio magnifici Iohannis de Conyeczpole, regni Polonie cancellarii.

Коронна Метрика варшавська кн. 10 л. 33 v.

XLVIII.

Король Казимир надає шл. Дашку і Сеньку маєтности в пов. Камінецькім (1448 р.).

In nomine Domini. Amen. Quum tunc multis errorum et dubiorum prudenter occurrimus incomodis, dum gesta etatis nostre literarum apicibus et testium annotatione perhennamus, proinde nos Casimirus, Dei gracia rex Polonie necnon terrarum Cracovie, Sandomirie, Siradie, Lancicie, Cuiavie, magnus dux Lithuanie Pomeranieque dominus et heres Russie, significamus tenore presencium quibus expedit universis, presentibus et futuris, tenore presencium mediante, quomodo cupientes loca hostium regni nostri vastata insultibus hominum multitudine adimplere ipsa quoque ad resistendum cunulis nostris hominum multitudine instaurare consideratisque fide

libus serviciis nobilium Dasconis et Syenkonis, quibus nostre complacuerunt maiestati et in posterum aucto fidelitatis ipsorum studio placere poterint, harum intuitu volentes ipsos gracie nostre prosequi favoribus et ad servicia nostra reddere promciores, ipsis et ipsorum legittimis successoribus vastitates in Crynycza sub silva Spyechorow et aliam in fluvio Morachwa, quam Rath tenuit, in terra Podolie et districtu Camenecensi, cum omnibus et singulis (**кінця не виписано — мусїв бути такий як в попередній**).

Кор. Метрика варшавська кн. 10 л. 34.

XLIX.

Кор. Казимир надає шл. Флоріану Дзеберскому с. Ярославку в пов. Камінецькім (1448 р.).

Kasimirus, Dei gratia rex Polonie, magnus dux Lithuanie et heres Russie etc., significamus tenore presencium, quibus expedit, universis, tenore presencium mediante, quomodo consideratis diligentibus serviciis et constantis fidei meritis, quibus nobilis Florianus Dzeberski, cubicularius noster, sincere dilectus, a temporibus iuvenilibus nostre exhibuit maiestati et in futurum aucto fidelitatis sue studio exhibere poterit, harum intuitu volentes ipsum nostris, ut meruit, prosequi favoribus et ad servicia nostra reddere promciorem, sibi villam nostram Iaroslawka dictam in terra Podolie et districtu Camyenecensi (**кінця не виписано**).

Кор. Метрика варшавська кн. 10 л. 35.

L.

Кн. Земовіт і Володислав означають дотацію для капеляна при костелї на передмістю в Буську, 28 лютого 1456 р.

Semouitus et Wladislaus, Dei gratia duces Masoviae, Russiaeque principes etc. significamus etc., quod nos perponderantes, ecclesiam beate Virginis in suburbio oppidi nostri Busko rectore fore destitutam et nimium desolutam, volentesque salute predecessorum nostrorum et nostro consulere, ipsam ecclesiam honorabili Stanislao, presbitero, contulimus sibique tres marcas grossorum monete et numeri polonicalium, in quamlibet marcam quadraginta octo grossos computando, octo vlnas panni stucznego quolibet annorum, et pelliceam agninam super duos annos de theloneo nostro buscensi dari assignauimus expensasque pro prandio et coena quolibet dierum in castro siue curia nostris per capitaneum nostrum buscensem siue woiewoda[m] ipsius ministrandas, et

pro sero anforam ceruisiae, in qua essent due vrnae, et duo lumina quolibet dierum per eundem capitaneum sive woiewodam sibe etradenda. Mandamus igitur vobis capitaneo, woiewode et allis offitialibus nostris buscensibus, quatenus omnia et singula sic notata ipsi capellano et eius successoribus debeatis adimplere, gratiae nostrae sub obtentu, tuque theloneator belzensis siue busczensis[1]) pro tempore existens dictas tres marcas sibi quolibet annorum etradere non ommittas, per tres fertones super quolibet quatuor tempora etradendo, qui capellanus super qualibet solutione littera sua te quietabit. In cuius rei etc. Actum et datum in Busko die dominico Oculi 1456, praesentibus etc. necnon Ratiborio de Solieiewo cancellario curiae, qui praesentia habuit in comissis.

З ревізії прав 1564. — Кор. Метрика моск. арх. мін. справ. IV. B. кн. 17 л. 257 v.

LI.

Кор. Казимир надає Яну Тенчиньскому конфісковані у їх державців села в пов. Грубешівськім, 26 падолиста 1458.

In nomine Domini. Amen etc. Nos Cazimirus etc. significamus etc., quomodo consideratis fidellibus, assiduis, diligentibus et nobis gratis obsequiis, curis et laboribus, quibus magnificus Ioannes de Thanczin palatinus crac., sincere nobis dilectus et coronae nostrae grate dilectus, in arduis necessitatibus semper insiduando complacere (sic) atque vt in posterum aucto tempore ad simila facienda eum reddamus promptiorem, damus, donamus et largimur perpetuo sibi ac suis successoribus legittimis villas nostras in terra Chelmensi et districtu Hrubiessouiensi sitas, quas per quandam negligentiam et occupationem nostram terrigenae quidam terre et districtus Belzensis hactenus occupauerunt et possiderunt, qui etiam infra transactas belli expeditiones, in terras Prussiae cum omnibus terris nostris factas, nobiscum more aliorum subditorum et terrigenarum nostrorum interesse non curauerunt et neglexerunt. Quas quidem villas praefatas dictus Ioannes de Thenczin palatinus crac. vel sui legittimi successores cum omnibus illarum censibus, prouentibus, redditibus, laboribus, fructibus, vtilitatibus, agris, pratis, campis etc. et generaliter vniversis utilitatibus, quibuscunque nominibus censeantur, quaecumque in praefatis villis sunt vel in posterum fieri possunt, habebit, tenebit, possidebit, perpetue per ipsumque palatinum aut successores suos legittimos haben-

[1]) В книзї: theolenator.. basczen'.

das[1]), tenendasque et possidendas, vtifruendas, dandas, donandas, vendendas, comutandas, alienandas et iuxta praefati palatini crac. aut suorum successorum legittimorum voluntatem et intentionem convertendas. Datum Crac. die dominico ante festum scti Andreae anno Do. 1458, praesentibus (нема). Relatio dni Ioannis epi wlad. et r. P. vicec.

З ревізії прав 1564 р. — Кор. Метрика моск. арх. мін. справ. IV. В. кн. 17 л. 276 (села в титулї: Mircze, Modrin et Mikulin).

LII.

Кор. Казимир наказує перемиському старості, аби не кривдив селян села Медики і не обтяжав їх панщиною й податками над давний звичай, 18 марта 1460 р.

Kazimirus, Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae Prussiaeque dominus et heres, magnifico Predborio de Konieczpole, castellano sendomiriensi et capitaneo praemisliensi, sincere nobis dilecto, gratiam regiam et fauorem. Magnifice, sincere nobis dilecte! Venientes ad nostre maiestatis conspectum homines nostri de Medyka, graui exposuerunt in querella, quomodo sinceritas tua ad labores insolitos et exactiones inconsuetas astringit, noua super eos imponendo in praeiudicium ipsorum et grauamen non modicum, campumque dictum Pasznę, quod diuae memoriae serenissimus princeps dominus Wladislaus rex, praedecessor noster, ipsis dedit et donauit graciose, sinceritas tua abstulit et ab eis alienauit. Pro tanto sinceritati tuae comittimus, eandem requirentes et mandantes, quatenus praefatos cmetones et homines nostros de Medyka ad labores nouos et insolitos exactionesque inconsuetas sinceritas tua non adstringat, sed eos omnino penes antiquam consuetudinem conseruari faciat, videlicet, ut asserunt, qui unum diem in septimana diu consuetum et obseruatum laborent et ab (!) ea, quae ab antiquo laborauerunt, nouis inuentionibus exclusis, laborare teneantur et laborent, ad noua eosdem non adstringendo exactionesque insolitas dictas pobory, quas si ex antiquo non soluebant, sinceritas tua in eis extorquere et exigere non faciat, campumque praefatum, ex quo eis, ut praemissum, est donatum et largitum, et in possessione ipsius fuerunt, e conuerso sinceritas tua dimetiri faciat et demandet iuxta literam donationis, quam asserunt sinceritatem tuam accepisse ab eis et in hactenus retinere, — ut ipsi homines nostri donationibus, iuribus, consuetudinibus antiquis gaudeant et vtifruantur, alias pro gratia nostra non factura. Datum in

[1]) В книзї се habendas вручено перед suos.

Praemisl feria tertia proxima post Oculi anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo. Perlectis in manus ipsorum reddant(u)r. Rellatio venerabilis Ioannis de Brzesczie, doctoris iuris vtriusque, archidiaconi gneznensis, regni Poloniae vicecancellarii.

Грамоту сю в потвердженнях 1578 і 1596 вписано до книг Сяніцького ґроду в тімже роцї 1596 на жаданнє laboriosi Iwan Hebszow et Ilko Koziey de villa Medyka — Львів. краєв. архив, книга сяніцького гроду 23 с. 327.

LIII.

Кор. Казимир позволяє Станїславу з Ходча викупити Камінецьке староство від Михайла Бучацкого, 18 грудня 1461 р.

Kasimirus, Dei gratia, rex Polonie, magnus dux Lithwanie, Russie Prussieque dominus et heres etc. Significamus tenore presencium quibus expedit universis, quomodo attendentes alta fidei merita et continuorum gratorumque obsequiorum prestanciam, quibus magnificus Stanislaus de Chotecz, castellanus leopoliensis et capitaneus haliciensis nobis sincere dilectus, maiestati nostre placere meruit, auctoque sue fidelitatis studio merebitur in futuro, cupientesque castra et fortalicia regni nostri, presertim in confiniis sita, debita circumspectione providere, sibi Stanislao, castellaneo leopoliensi, intuitu premissorum castrum et civitatem ac alias capitaneatum Camenecensem nostrum terrarum Podolie, de manibus generosi Michaelis de Buczacz moderni capitanei ibidem in Camenecz redimere et exemere concessimus, admisimus et indulsimus, tenoreque presencium mediante indulgemus, concedimus et admittimus graciose. Quod quidem castrum, civitatem et capitaneatum Camenecensem cum omnibus et singulis redditibus, proventibus, censibus, fructibus, obvencionibus, utilitatibus, villis, allodiis, agris, pratis, campis, silvis, nemoribus, indaginibus, sareptis, mericis, virgultis, borris, gaiis, rubetis, fluviis, fluminibus, rivulis, torrentibus, paludibus, lacubus, piscaturis, aquis et earum decursibns, molendinis aquatilibus et ventilibus ac eorum emolumentis, venacionibus, aucupacionibus et signanter cum omnibus appendiis, coherenciis, annexis, pertinenciis et spectanciis, quomodolibet ad prefatum castrum, civitatem et capitaneatum Camenecensem spectantibus et pertinentibus, eoque iure, dominio et proprietate, ac in eisdem summis pecuniariis, necnon modo, condicione et ordine, quemadmodum dictus Michael de Buczacz, modernus capitaneus cameneczensis, vigore inscripcionum et litterarum regalium in hactenus habuit et dictum capitaneatum tenuit et possedit, memoratus Stanislaus, castellanus leopoliensis, sive sui successores habebunt, tenebunt et possidebunt pacifice et quiete tam-

diu, quousque per nos aut nostros successores sibi Stanislao aut suis legittimis successoribus summe pecuniarie, in quibus taliter exemerit, fuerint plenarie exolute. Quibus solutis, castrum, civitas et capitaneatus Cameneczensis ad nos et nostros successores pleno revertentur iure. In casu vero, quo prefatum castrum, civitatem (!) et capitaneatum Cameneczensem nostris propriis pecuniis sive fertonibus, aut aliis pecuniis per regni subditos contribuendis, exemptum et redemptum de manibus prefati Michaelis fuerit, nichilominus propter indefessam serviciorum constanciam prelibati Stanislai castellani leopoliensis, sibi castrum, civitatem et capitaneatum memoratum Cameneczensem cum omnibus attinenciis et proventibus, uti premissum est, damus, conferimus et largimur presentibus in tenutam et possessionem, eundem in capitaneum ibidem exnunc preficientes et deputantes graciose, — harum, quibus sigillum nostrum presentibus est appensum, testimonio litterarum. Datum in Novae civitatis convencione generali feria sexta proxima ante festum sancti Thome anno millesimo quadringentesimo sexagesimo primo. Relatio reverendi patris domini Ioannis de Brzesze, electi ecclesie cracoviensis, regni Polonie vicecancellarii.

Коронна Метрика варшав. кн. 11 с. 542.

LIV.

Кор. Казимир переносить і записує на Червоногороді 500 грив., що Михайло Бучацкий мав записані на Камінці, 31 серпня 1464 р.

Cazimirus rex Poloniae etc. Quomodo volentes generosum Michaelem de Iaslowiecz, capitaneum camenecensem, de quingentis marcis pecuniarum monetae currentis, quas in et super castro et ciuitate Camieniecz habet inscriptas et denotatas circa exemptionem praefatorum castri et civitatis Camieniecz de manibus ipsius fiendam assecurare certumque et indemnem reddere, sibi Michaeli praedictas quingentas marcas, monetae currentis et numeri polonici consueti, 48 gr. in marcam quamlibet computando, in et supra castro, oppido et districtu nostris Czirwonigrod inscribimus, demonstramus, deputamus et assignamus per praesentes. Quae quidem castrum, oppidum et districtum Czirwonigrod memoratus Michael aut sui successores legitimi cum omni iure, proprietate et dominio necnon fructibus, censibus, redditibus, proventibus, agris, pratis, etc. et cum omnibus attinentiis et obuentionibus vniversis, ad antedicta castrum, oppidum et districtum quomodolibet spectantibus, habebunt, tenebunt, vtifruentur et iuxta litterarum continenciam, quas desuper habet et obtinet, possidebunt pacifice et quiete ad exolutionem vsque summae praefatae, nostris tamen

regalibus iuribus per omnia saluis. Datum in Brzesczie feria sexta post festum scti Bartholomei apli 1464. Relatio reverendi patris dni Ioannis epi crac., r. P. cancellarii. Lectum per Albertum Zichlin r. P. vicecancellarium.

З ревізії прав 1564 р. — Кор. Метр. моск. арх. мін. справ. IV В кн. 17 л. 169.

LV.

Кор. Казимир потверджує за Волохом Івашком Лозиньским дворище в с. Лозинї, Львівського пов., з ріжними служебними обовязками, 7 цьвітня 1469 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Convenit actus hominum, qui vetustate cadunt et successu temporis in oblivionem vertuntur, litterarum apicibus et testium annotacione perhennare, ne simul cum tempore evanescant. Proinde nos Cazimirus, Dei gratia rex Poloniae, necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, *Kuiawiae, magnus dux Lithwaniae, Russiae, Prussiae necnon Kulmensis, Elbingensis et Pomeraniae dominus et heres significamus tenore presentium, quibus expedit universis tam presentibus quam futuris, presentium notitiam habituris, quomodo attentis virtutibus et meritis servitiorumque constancia nobilis Iwasko Lozinski Walachy, servitoris nostri fidelis dilecti, quibus magestati nostrae multipliciter extat comendatus gratumque se reddidit et acceptum horumque intuitu de liberalitatis nostrae munificencia sibi aream[1]) alias dworzyscze in (villa Lozina in) terra et districtu Leopoliensi sitam, quam una cum (fratribus suis) a multis retroactis temporibus usque in (hactenus te)nuit et possedit cum omnibus eiusdem censibus, (fructibus) et redditibus, proventibus, necnon agris, pratis, (campis), hortis, silvis, boris, mericis et melificiis, ru(betis, vi)rgultis, nemoribus, indaginibus, dumetis, quer(cetis, pi)netis, fluviis, fluminibus, piscinis, piscaturis, (rivu)lis, rivis, torentibus, palludibus, molendinis et eorum emolumentis, aquis et earum decursibus et generaliter cum omnibus attinentiis, pertinentiis, coherentiis, spectantiis, apendentiis et observationibus universis, quocunque nomine sive vocabulo generali aut speciali nuncupatis, ad ipsam curiam alias dworzyscze quomodolibet et ab antiquo spectantibus, nihil iuris, proprietatis aut dominii pro nobis aut nostris successoribus penitus reservando eamque late, longe et circumferentialiter, prout in suis metis, limitibus, finibus, gadibus et graniciebus ipsa

1) В другій копії: curiam.

curia distincta existit situata et locata ac limitata, donatione perpetua et irrevocabili dedimus, donavimus, contulimus et largiti sumus, donamus *damusque, conferimus et largimur graciose perpetue et in aevum, presentis scripti patrocinio mediante, per ipsum Iwasko et legitimos successores tenendum, habendum, utifruendum, comutandum, alienandum, vendendum, nostro tamen ad id consensu pariter et assensu accedente, et *in usus suos suorumque successorum beneplacitos convertendum. Damus prefato Iwasko et presentibus concedimus in et super piscina, per ipsum in prefata villa et fluvio Lozina noviter disposita, facta et instaurata, molendinum aquaticum, in quo omnes eiusdem villae cmetones et incolae frumenta omnis grani pro libito voluntateque suis molire possunt et poterint, faciendi, disponendi, edificandi, construendi et denuo[1]) erigendi plenam et omnimodam tenore presencium facultatem et potestatem. Ratione cuius quidem donationis nuncupatus Iwasko et successores sui legitimi ad custodiend(as) metas, granicies et confinia terrarum nostrarum Podoliae ab insultibus, incursu et invasione Tartarorum sive quorumcunque aliorum hostium nostrorum tociens, quociens per nos aut capitaneum nostrum requisitus fuerit, in limitibus duntaxat et graniciebus terrarum in propriis equis et expensis transire et custodire tenebuntur et debebunt; postquam autem nos et[2]) capitaneus noster ipsum Iwasko aut eius successores intra[3]) metas et limites terrarum nostrarum ad custodiam huiusmodi mittere contigerit, extunc ipsum pro huiusmodi via expensis nostris providere tenebimur et debemus. Tenebitur etiam prefatus Iwasko et sui legitimi successores debebunt nobiscum aut cum capitaneo nostro leopoliensi in terra et districtu Leopoliensi ad investigandas et fugandas feras alias w obiazd transire ferasque ipsas investigare tociens, quociens requisitus fuerit et oportunum perpetuis temporibus duraturum[4]). In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus est subappensum. Datum in Leopoli feria sexta infra octavas sacratissimae Paschae anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo nono, presentibus ibidem *reverendissimo in Christo patre domino Gregorio archiepiscopo leopoliensi, magnificisque, generosis et nobilibus Stanislao de Ostrow kalisiensi, Stanislao de Chodecz leopoliensi haliciensique et kamenecensi capitaneo, Michaele Muzylo de Buczacz Podoliae palatinis, Dobeslao de Wisznicze lublinensi, Dobeslao de Sprawicza premisliensi, Dobeslao de Byszow belzensi castellanis, Ioanne de Rythwiany, regni Poloniae marschalco, Spythkone de Iaroslaw premisliensi, Georgio Strumilo le-

---

1) В другій: de nouo. 2) В другій: aut.
3) В другій: extra. 4) В сїй: daturum.

opoliensi succamerariis, Paulo Lasinski[1]) subdapifero sendomiriensi chelmensique et belzensi, Raphaele de Iaroslaw leopoliensi capitaneo, Ioanne de Lubilczie[2]) Dzialinski, Andrea Gorski et Floriano (de Zychlin cu)riensi, Ambrosio Pampowski, Alber(to Bielia)wski, Stanislao Skarzynski notariis aulae (nostrae ac) aliis quam plurimis fidedignis. Datum per manus venerabilis Alberti de Zychlin, custodis sandomiriensis, gnesnensis, cracoviensis, wladislawiensis et posnaniensis ecclesiarum canonici et regni Poloniae vicecancellarii. Ambrosius Pampowski sct.

Грамоту сю вписано до книг ґродських львівських в 1579 р. — Львів. краєв. архив кн. ґрод. львів. 338 с. 150. Другий раз вписана ся грамота на жаданне certae personae nobilium in villa Łozina тамже в кн. 339 с. 1836, з неї доповнені місця, видерті в першій обляті: вони поставлені в ( ), а деякі помилки, справлені на підставі сеї другої обляти означені звіздкою; варіанти означені тільки дещо цікавійші.

LVI.

Кілька записок королївської канцелярії про видані грамоти що до ріжних подільських осад, 1473—1484.

Anno Domini millesimo CCCCLXXIII feria quarta proxima ante festum Visitacionis Marie Virginis inscripte sunt quinquaginta marce pecuniarum in bonis Czaple in districtu Lethiczoviensi sitis, tenendum, habendum etc. In forma solita. Кн. 12 с 145.

Datum in Vislicza feria tercia infra octavas Epiphaniarum anno Domini millessimo CCCCLXXIII. Item datum est privilegium super nundinas ad beneplacitum regie maiestatis opido Chmielnik in terra Podolie sito, tenute generosi Iohannis de Szprowa. C. 183.

Intercessio centum sexagenarum pro generoso Michaele de Buczacz, capitaneo snyathynensi apud nobiles Zophiam et Catherinam, filias nobilis Podolecz, facta, quas ipsis in bonis regalibus, *videlicet Cozlkowcze in fluvio Kalusz sitis, regia mtas inscribit C. 203.

Anno eodem millesimo quadringentesimo septuagesimo quinto feria sexta ante festum sancte Catherine. Dominus rex comisit dare literas civibus cameneczensibus has videlicet quod nemo mercatorum aut aliorum quorumvis hominum debet aptare ceram pro venditione, pannos ulnatim incidere, aut quascunque negociaciones iuxta ipsam civitatem in villis et in aliis quibusvis locis exercere, quorum arrestum commissum est palatino Podolie et capitaneo ac consulibus cameneсensibus. C. 215 v.

---

[1]) В другій: Iasinski. [2]) В др.: Lubelczik de Kuro)zwak.

Kazimirus etc. Significamus etc. Datus est consensus Iwaszkoni Armeno[1]) super redimendis villis: Suslow et Popowcze in districtu Camenecensi sitis, de manibus nobilis Anuska et sororum suarum in suma... pecuniarum eidem Anuska iuste inscriptis. Wylne in octava ascensionis Domini anno eiusdem millesimo quadringentesimo octuagesimo secundo, in forma cancellarie. C. 47.

Item in Vilna feria secunda post Oculi anno Domini 1484 data est quitancia super triginta florenos, quos Iwasko. Armenus in Thartariam recipere debet pro necessitate regia, ad Cuchta et Iurgiasch theloneatores belzenses. Кн. 14 с. 79.

Data est libertas oppido Skala super tres annos immediate se sequentes, duntaxat dampna passa. Datum Sandomirie feria 3 ante festum Epiphanie anno Domini MCCCCLXXXV°. C. 118.

Коронна Метрика варшав. кн. 12 і 14.

LVII.

Кор. Казимир потверджує Яцка Зедраника в володінню скупленого ним с. Заголовня (Зедраниковець), в пов. Хмельницькім, 28 лютого 1483 р.

Kazimirus, Dei gratia etc. Significamus tenore presencium etc., quomodo cum alias nobilis, Iaczko Zedranyk de Zalewlya certa bona hereditaria, videlicet villam Zaholownye in terris Podolie et districtu Chmelniczensi sitam, per nos nobili Hrin de eadem Zaholownye iure hereditario datam, coemisset et eiusdem ville pacificus possessor extitisset, supplicavit nobis, quatenus huiusmodi emptionem dicte ville iuxta iura et privilegia, que se super eandem dicit habere, eidem admitteremus et circa possessionem eiusdem conservaremus. Nos itaque, peticionibus suis annuentes, emptionem prefatam ratam habentes, circa iura et privilegia prefato Hrin concessa vi et in quantum iusta et legittima habentur, conservamus iuxta continenciam et tenorem earundem litterarum, — mandantes omnibus et singulis pallatinis et capitaneis terrarum Podolie pro tempore existentibus, quatenus prefatum Iaczkonem in emptione et possessione dicte ville Zaholownye non impediatis et impedire non admittatis. Datum in Grodno feria sexta ante dominicam Oculi anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo tertio.

Коронна Метрика варшав. кн. 14 л. 55.

---

[1]) Сї два слова стоять в горі записки.

LVIII.

Кор. Казимир потверджує продажу Яном Фредром маєтностей в Скальськім повіті братам Бучацким, 29 вересня 1485 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Ne actus hominum, qui sub tempore sint, successu temporis e memoria hominum elabantur, convenit eas litterarum apicibus et testium fidedignorum annotacione perhennare. Proinde nos Kazimirus, Dei gratia, rex Polonie, necnon terrarum: Cracovie, Sandomiriae, Siradiae, Lancicie, Cuiavie, magnus dux Lithwanie, Russie, Prussie ac culmensis, elbingensis et Pomeranie dominus et heres etc., significamus tenore presencium universis, presentibus et futuris, harum noticiam habituris, quomodo constitutus coram nobis et nostris consiliariis nobilis Iohannes Fredro de Pleschowice, non compulsus, non coactus, nec aliquo errore devio seductus, sed sanus mente et corpore existens, amicorum suorum fretus consilio et matura deliberatione prehabita, sponte et libere recognovit, quia generosis Michaeli, Stanislao et Iohanni de Buczacz, fratribus indivisis, filiis olim magnifici David, palatini Podolie et ipsorum heredibus legitimis, medietatem ville Schmankowcze et medietatem alterius ville dicte Sffankowcze in terris Podolie et districtu Skalnensi consistencium et super fluvium Sarnik sitarum, bona hereditaria uxoris sue legitime, que ipsa eidem Ioanni Fredro marito suo donavit et legittime resignavit, pro trecentis marcis numeri et monete polonicalium, quadraginta octo grossos marcam in quamlibet computando, et pro duobus equis valoris quinquaginta marcarum polonicalium vendidit et resignavit venditque et resignat, tenore presencium mediante perpetuo et in evum, cum omnibus censibus, prediis, areis, edificiis, silvis, borris, agris, nemoribus, gaiis, mericis, mellificiis, molendinis et eorum emolumentis, curiis, piscinis, angariis, laboribus, stacionibus, venationibus, aucupiis, lacubus, fluminibus et generaliter cum omnibus proventibus et utilitatibus universis, quibuscunque nominibus appellantur, nichil pro se aut suis successoribus reservando, atque cum omni iure dominio et proprietate, prout ea solus tenuit et possedit, ita longe, late et circumferencialiter, quemadmodum bona ipsa sunt limitata et distincta. Quam quidem vendicionem et resignacionem, tanquam rite et legitime factam, una cum nostris consiliariis approbavimus et confirmavimus, approbamusque et confirmamus per presentes, decernentes ipsam robur perpetuum obtinere. In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus est subappensum. Actum et datum in Snyathyn ipso die sancti Michaelis anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo quinto, presentibus ibidem reverendis

in Christo patribus, dominis: Mathia camenecensi episcopo et Iohanne Thargowicki electo chelmensi, necnon magnificis et generosis: Iacobo de Dambno castellano et capitaneo cracoviensi, Mathia de Bnyn poznaniensi, Spithkone de Iaroslaw sandomiriensi et capitaneo leopoliensi, Iohanne de Pylcza Russie generali palatinis, Nicolao de Kurozwanky siradiensi et Nicolao Stadnycki premisliensi castellanis et aliis quam pluribus testibus fide dignis. Per manus venerabilis Gregorii de Ludbrancz, regni Polonie vicecancellarii. Relatio eiusdem venerabilis Gregorii de Ludbrancz, regni Polonie vicecancellarii.

Кор. Метрика варшав. кн. 14 л. 169.

LIX.

Кор. Ян Альбрехт звільняє м. Скалу від усяких податків і оплат на 15 літ, з огляду на її упадок наслідком татарського спустошення, 1 серпня 1498 р.

Iohannes Albertus etc. significamus etc., quia considerantes paupertatem et perniciem opidi et opidanorum nostrorum in Skala, ex frequentibus hostium incursibus, vastacionibus et depopulacionibus, in terris nostris Russie et Podolie hac tempestate contingentibus perpessam, volentes propterea opidanos ipsos efficere consolatos, ipsos et quemlibet eorum, opidum predictum nunc et in futurum incolencium, ab omnibus et singulis censibus, exaccionibus nostris et regni nostri, per eos nobis dari consuetis, et aliis nunc in regno nostro existentibus et in futurum etiam reipublice intuitu instituendis, quibuscunque nominibus dicantur et in futurum dicentur, de certa sciencia deliberacioneque nostra et consiliariorum nostrorum consilio, liberandos, eximendos et absolvendos duximus, liberamusque eximimus et absolvimus presentibus hinc usque ad decursum quindecim annorum, a data presencium computandorum. Quocirca universis subditis nostris cuiuscunque dignitatis et condicionis existentibus, quorum nunc interest et in futurum intererit, seriose mandamus, ut eos ipsos opidanos in libertate et exemptione predictis conservetis, secus facere non ausuri pro gracia nostra, — harum, quibus sigillum nostrum est subappensum, testimonio litterarum. Datum Cracovie feria tercia ante festum sancti Laurencii anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo octavo, regni vero nostri sexto. Relacio reverendi in Christo patris domini Creslai, episcopi vladislaviensis et regni Polonie cancellarii.

Кор. Метрика варшав. кн. 17 л. 169.

LX.

Кор. Ян-Альбрехт дає Яцковичу князївства в с. Деревнім і Коблї, в старостві Самбірськім, 29 вересня 1499 р.

In nomine Domini. Amen Ad perpetuam rei memoriam. Nos Ioannes Albertus, Dei gratia rex Poloniae, supremus dux Lithwaniae, necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lancitiae, Cuiauiae Russiae, Prussiae, Culmensis, Elbingensis, Pomaeraniaeque etc. dominus et haeres, significamus tenore praesentium quibus expedit universis, praesentibus et futuris, praesentium noticiam habituris, quomodo volentes villam nostram nouae locationis Derewno dictam, circa fluuium Brzezniczka iacentem, ampliare syluarum extirpatione, locare ad aliam villam nostram Coblo nuncupatam, diu locatam, ad meliorem conditionem reducere, in districtu Samboriensi sitam, considerantes etiam industriam prouidi Iaczkowicz, ad hominum vocationem et meliorem collocationem earundem villarum satis idoneum, scultetii seu kniasthwo in dictis villis Derewno et Koblo sibi et eius successoribus perpetuis temporibus tenendi, possidendi pacifice et quiete, vendendi et in vsus suos beneplacitos conuertendi dedimus, donauimus et concessimus gratiose praesentibus litteris nostris damusque sibi omnimodam facultatem et suis successoribus dictas sylvuas extirpandi et excidendi ad ampliandas villas praefatas Derewno et Koblo, homines ad libertatem vocandi. Quibus quidem hominibus, taliter vocatis seu vocandis, dictarum syluarum liberum usumfructum damus et concedimus et praesertim villae Derewno incipientes a fluuio Cathilimiecz usque ad pomarium dictum Lieniow, transeundo ad summitatem dicti fluuii Brzezniczka, vsque ad montem Krzemien, in quibus syluis peccora et peccudes ac alias vtilitates habere possunt, sine tamen damno aliarum villarum. Hominibus vero in eadem villa Derewno collocatis vel collocandis damus quindecim annos libertatis, absoluentes ipsos interea temporis ab omni labore, tributo, datione. Libertate vero expirata incolae villae eiusdem secundum ius valachicum et more aliarum villarum nobis labores exercere tributaque et dationes soluere tenebuntur et eodem iure valachico gaudere debent. Ut autem praefatus Iaczko ad collocationem villae ipsius Drewno et villae diu locatae Koblo maiorem adhibeat operam, damus sibi in eisdem scultetiis per vnam aream integram, alias dworzisсze. Concedimusque sibi in eadem villa nouae locationis Deredewno (!) dicta molendinum erigendi, in quo duntaxat villae eiusdem incolae molere debent, de quo ipse et sui successores emolumenta percipient. Adiungimus sibi etiam ibidem in eadem villa Derewno tabernam. Expi-

rata vero libertate de incolis villae praefatae Derewno tertiam partem ipse scultetus omnium dationum, videlicet agnorum, porcorum, columbationes consuetas, tortas ac aliarum rerum habebit et percipiet, suique successores habebunt ac possidebunt ac percipient iuxta aliorum kniazionum[1]) in aliis bonis consuetudinem. Cui etiam homines villae praefatae Derewno et suis successoribus post annos libertatis in anno quolibet duos dies laborare tenebuntur, vnum arare et alterum falcastrare, caetera vero quae ad scultetiam in Koblo ex antiquo pertinentia et percipiet et habebit suique successores habebunt et percipient iuxta consuetudinem. De quibus quidem sculteiiis praefatus Laczko et sui successores ad quamlibet expeditionem bellicam in duobus equis bonis, cum arcu et sagittis, nobis et successoribus nostris seruire tenebitur et tenebuntur. In cuius rei testimonium signetum nostrum annulare quod (!) praesens sigillis nostris maioribus absentibus, vti cum praesentibus est suppapensum. Actum Cracoviae die dominico festi s. Michaelis archangeli anno Domini millesimo quingentesimo nonagesimo nono, regni uero nostri anno octauo, praesentibus magnificis et generosis: Andrea de Schamutuly calisiensi, Stanislao de Chodecz et Stanislao de Mlodzieiowicze radymensi castellanis, Nicolao de Kamieniecz cracoviensi et sanocensi et Andrea Kosczielieczki bydgostiensi capitaneis caeterisque dignitariis, officialibus ac curiensibus nostris. Datum per manus venerabilis Mathiae Drzewiczki, praepositi scarbimiriensis, secretarii nostri supremi, nobis sincere dilecti. Commissio regiae maiestatis sub signeto.

Грамоту сю потвердив в 1519 р. кор. Жиґимонт на прошенне Iasko scultetus alias kniass villarum Derewno ex Koblo. Книга грамот Самбірського староства — Кор. Метр. Моск. арх. мін. справ IV. В кн. 22 л. 420.

LXI.

Кор. Олександер записує шл. Тенофею Єлтуху 30 грив. на с. Діаківцях в пов. Летичівськім, 8 червня 1503 р.

Alexander etc. Significamus etc., quia nobilem Theophilum alias Thenophyey Iolthuch, terrigenam nostrum, tenutarium villae nostrae Dzyakowcze in terra Podoliae sitae, tum propter fidelitatem, quam ipse integre in nos servando insultibus hostium nostrorum constanter una cum aliis subditis nostris resistebat, tum propter id quia idem Theophey nonnullas piscinas in eisdem bonis nostris pro ampliori reformatione bonorum eorundem denuo propriis sumptibus errexerit, con-

---

[1]) В книзї: kniazionem.

solatum efficere et ad futura servitia nostra ipsum posteritatemque suam promptiorem reddere cupientes, — horum intuitu sibi de speciali gratia nostra triginta marcas peccuniarum monetae et numeri polonicalium, quadraginta octo grossos marcam in quamlibet computando, in eisdem bonis nostris Dyakowcze, in districtu Lethiczoviensi sita, inscripsimus, demonstravimus, reformavimus et assignavimus, inscribimusque demonstramus, reformamus et assignamus tenore praesentium mediante, per ipsum Thenophyn Iolthuch et ipsius successores praedicta bona nostra Dyakowicze tam in praedictis triginta marcis per nos inscriptis, quam in aliis pecuniarum summis, per olim divos antecessores nostros sibi insimul inscriptis, cum omni iure dominio et proprietate tenendum, habendum, possidendum et utifruendum pacifice et quiete tamdiu, quousque praedictae triginta marcae una cum aliis peccuniarum summis in villa ipsa iuste inscriptis eidem Theophey et successoribus ipsius per nos aut successores nostros fuerunt integraliter exsolutae; quibus solutis possessio tandem bonorum ipsorum Dyakowcze revertetur ad nos et successores nostros pleno iure. Volumus insuper eadem bona nostra per ipsum Iolthuch possideri immote usque ad tempora vitae suae extrema, pollicentes nemini subditorum nostrorum prebere consensum nostrum ad eximendum ipsum tamdiu, quoad vixerit. Eam tamen facultatem nobis et successoribus nostris reservamus per presentes . . . enim nobis et successoribus nostris eundem Ioltuch de praedictis bonis nostris pro commodo mensae regiae nostrae eximere quandocunque voluerimus et voluerint, salvis tamen iuribus et statutis etc. Harum etc. sigillum annulare etc. Datum Vilnae feria 5-ta proxima post pentecostes anno Domini 1503. Relatio venerabilis Ioannis de Lassko suppremi regiae maiestatis secretarii.

Кор. Метрика варшав. кн. 20 л. 67 v.

LXII.

Кор. Олександер позволяє шл. Тихну Зедраниковичу скупити від співдержавців части с. Гуменця, в Хмельницькім пов., 8 червня 1503 р.

Alexander etc. Significamus etc. quia intelligentes, villam nostram Humyencze in fluvio Buh, in terra Podolie in districtu Chmyelniczensi sitam, per differentes invicem subditos nostros, videlicet per nobiles Thichno Zedrankowicz pro una et Iohannem alias Iwan, Constantinum et Iassko pro altera partibus divisim teneri possiderique unius vigore inscriptionis, maioribus utriusque partis concesse, timentes ergo, ne ex diversitate tenutariorum villa predicta nostra in deteriorem veniat

condicionem, decrevimus villam eandem nostram per unum tenutarium possideri, proptereaque consensimus et mandavimus nobili Thichno Zedrankowycz, unius medietatis ville predicte tenutario, nobiles Iwan, Constantinum et Iassko germanos ipsorumque nepotes, alterius eiusdem ville medietatis possessores, de altera medietate pecuniarum, illos in villa ipsa concernencium, eximere. Quibus idem Thichno partem pecuniarum per serenissimum olim Kazimirum regem, genitorem nostrum, maioribus dictorum Thichno et nepotum suorum predictorum in eadem villa inscriptarum, eosdem nepotes iuste concernentes, consencientibus nobis, daturus erit. Quos quidem nepotes, dum sic ut premissum est, idem Thichno exemerit, volumus per ipsum Thichno et suos successores supradictam villam Humyencze integram, tam vigore litterarum domini genitoris nostri, maioribus utriusque partis datarum, quam aliarum per serenissimum olim dominum Ioannem Albertum regem, fratrem et predecessorem nostrum, eidem Tichno iuste concessarum, teneri, haberi et possideri. Insuper habentes eundem Thichno propter eius fidelia servicia, nobis et reipublice regni nostri in resistendo incursionibus hostium nostrorum impendi solita, comendatum, volentesque eum ad futura reddere prompciorem, sibi de speciali gratia et virtute regiis nostris . . . [1]) marcas pecuniarum numeri et monete polonicalium, quadraginta octo grossos quamlibet in marcam computando, in eadem villa inscripsimus et inscribimus presentibus, per eum ipsum Thichno et suos successores predictam villam, vigore tam suprascriptarum litterarum videlicet genitoris fratris nostrorum, quam iuxta vim et effectum presencium, tenendum, habendum, possidendum et utifruendum tamdiu, quousque per nos et successores nostros prefate sume pecuniarum in singulis litteris ac coniunctim et divisim conscripte ipsi Thichno ac successoribus suis fuerint integraliter exolute; quibus solutis, possessio tandem prefate ville nostre ad nos successoresque nostros revertetur pleno iure, salvis iuribus etc. — harum etc. Datum Vilne feria quinta proxima post Pentecosten anno Domini millesimo quingentesimo tercio.

Кор. Метрика варшав. кн. 20. л. 67.

LXIII.

Кор. Олександер записує шл. Іванку і Костюку 40 грив. на с. Гуменцю в Хмельницькім пов., 9 падолиста 1503 р.

Alexander etc. Significamus tenore presencium quibus expedit, universis, quia attendentes fidelia servicia nobilium Iwasconis et Cos-

[1]) Прогалина.

thuk de Zedrankowicze, volentes ipsos consolatos efficere et ad futura servicia reddere obligaciores, licet nobili Thichno, patruo ipsorum germano, certam peccuniarum summam in bonis nostris Humyencze, in districtu Chmyelnicensi sitis, inscripserimus, tamen etiam ipsis Iwaskoni et Costhuk, in quantum possessores sunt bonorum eorundem, quadraginta marcas pecuniarum monete et numeri comuniter in regno nostro currencium, videlicet quadraginta octo grossos in quamlibet marcam computando, inscribere duximus et inscribimus presentibus in bonis predictis nostris, inscribentes bona predicta nostra sic teneri per ipsos Iwaskonem et Costhuk eorumque successores iuxta litteras super ipsa bona antea iuste datas ac ut eadem bona tenere consueverunt, usque ad dictarum quadraginta marcarum cum aliis summis peccuniarum, in aliis bonis nostris iuste et legittime inscriptis, integram per nos aut nostros legittimos successores ipsis Iwasconi et Costhuk aut ipsorum legittimis successoribus solucionem; quibus exolutis, possessio eorundem bonorum Humyencze ad nos et nostros successores redibit et revertetur pleno iure, iuribus et stacionibus nostris semper salvis, — harum, quibus sigillum anulare nostrum est subappensum, testimonio litterarum. Datum in Lublin feria quinta proxima ante festum sancti Martini anno millesimo quingentesimo tercio. (Більше нічого).

Кор. Метрика варшав. кн. 20 л. 109 v.

LXIV.

Кор. Олександр звільняє руських попів Теребовельського повіту від давання податку, так званої лиски, заведеної через надужитє, 29 січня 1506 р.

Alexander, Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Littwaniae, Russiae, Prussiaeque dominus et heres etc., significamus tenore presentium quibus expedit universis, quia licet popones ruthenicales in districtu Trąbowliensi tributum vulpeculare de iure ac consuetudine dare non consueverint nobis, tamen quia ex magnifico Stanislao de Chodecz marschalko regni nostri ac leopoliensi, camenecensi et trąbowliensi capitaneo, accipimus per quendam errorem non tamen ex diuturno, sed proxime preterito tempore inductam in eos consuetudinem, ut per capitaneos predecessores suos coacti pro vulpecula grossos sedecim eorum quilibet solveret annuatim, iccirco nos isto hoc marschalci eiusdem regni nostri testimonio permoti, onus illud iniustum ex eisdem poponibus Rutenis in districtu predicto Trąbowliensi deponendum duximus et deponimus eosdemque presentes et futuris temporibus in districtu ipso existentes popones rutenos ab hac ipsa solutione vulpecule,

pro qua quilibet grossos sedecim dabat compulsus, liberamus eviterne, tenore presencium mediante, — harum quibus sigillum nostrum est appensum testimonio litterarum. Datum in convencione generali Lublinensi feria quinta ante festum purificationis gloriosissimae virginis Mariae anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo sexto, ... regni nostri anno quinto. Ioannes de Lasko r. P. cancellarius st.

Львівський краєвий архив, книга галицького земства 15 с. 35. (рік 1536).

LXV.

Кор. Жиґимонт надає шл. Івашку Кнегиницькому части с. Кнегинина, сконфісковані від його братів за утечу до Волощини, 11 падолиста 1509 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Cum ad autoritatem principum pertineat bonos et fideles subiectosque favore et gratia prosequi, in fidefragos vero et licenciosos pro iuris et equitatis observancia maiestatem (!) de merere animadversionum extendere, quidquid autem pro remuneracione consolandumque fidelium bonorum proque vindicta licenciosorum concesserint, id non modo ad presencium sed eciam posterum memoriam cognicionemque deveniat, litteris mandare roborareque consueverint, proinde nos Sigismundus Dei gratia rex Polonie etc. significamus tenore presencium, quia attentis fidelibus serviciis et fidei integritate nobilis Iwaskonis Knyehynyczky de Knyehynino, supplicacionibusque certorum consiliariorum nostrorum pro eo maiestati nostre porrectis permoti, sibi et successoribus suis legittimis de certa sciencia et gracia regiis nostris ac de consilio consiliariorum nostrorum, hic nobiscum existencium, bona hereditaria prefata Knyehynino, in terra et districtu Haliciensi consistencia, propter nobilium Vasskonis et Marconis fratrum ipsius germanorum licenciosum de regno nostro absque quavis causa legittima in Valachiam discessum et deffectionem ad nostram regiam disposicionem donacionemque faciendam iure communi regni nostri devoluta, prefato Iwasconi dandum, donandum et restituendum duximus damusque donamus et restituimus tenore presencium mediante in perpetuum, decernentes prefata bona Knyehynino, quibus predictos Waskonem et Marconem privavimus et causa prescripta penitus privamus presentibus, per ipsum Iwaskonem et suos legittimos successores cum omnibus bonorum ipsorum prediis, cmetonibus, areis, horreis, allodiis, seminibus, segetibus, frumentis, rivis, gurgitibus, piscinis, vinariis et earum demissionibus, piscibus, stagnis, molendinis quibuscunque et

eorum emolumentis, apibus, alveariis, mellificiis et melle exinde proveniente, borris, silvis, gaiis, rubetis, quercetis, mericis, angariis, laboribus et honoribus, et generaliter cum omnibus et singulis censibus, fructibus, proventibus et obvencionibus, que nunc inibi sunt et quacunque industria humana inveniri excogitarique possunt, nihil penitus excipiendo, - cum omni iure, dominio et proprietate tenendum, habendum, pacifice possidendum et illis utifruendum, dandum, donandum, vendendum, alienandum, comutandum, resignandum et in suos suorumque successorum usus beneplacitos revertendum, tenore presencium mediante, perpetuo et in evum. In cuius rei testimonium etc. Actum Leopoli die dominico festi sancti Martini episcopi et confessoris anno Domini millesimo quingentesimo nono, regni vero nostri anno tercio. Presentibus, quibus supra. Datum per manus, ut supra. Relacio, ut supra.

Кор. Метрика варшав. кн. 24 л. 179.

LXVI.

Кор. Жиґимонт звільняє від безчестя і кари за перехід до Волохів ріжних галицьких шляхтичів, 9 лютого 1510 р.

Purgacio fame nobilium Dymydecki et Schumlenski propter defectionem ad vayvodam Valachie inculpatorum.

Sigismundus Dei gracia etc., significamus tenore presencium quibus expedit universis, quomodo tametsi nobiles Iwanko Dymydecki et Helyas Schumlyenski, terrigene nostri per nonnullos subditos nostros inculpati et infamati fuerint, quod videlicet Valacho estate preterita dominia nostra, potissimum vero terras Podolie et Russie vastante, sua temeritate, fidelitate postposita, sponte et non coacti, ad eundem waywodam defecissent, eidemque se absque legittima causa subiecissent, redeuntibus tamen prefatis terrigenis ex Valachia post bellum consumatum et pacem factam ad nos, fidedignis testimoniis cognovimus eosdem non sua sponte, sed hostis cohactione deffecisse. Consulentes itaque ipsorum honori de clemencia nostra decernimus, eosdem nichil contra honorem suum prevaricatos esse, neque in bonis suis puniendos, — harum, quibus sigillum nostrum est subappensum, testimonio litterarum. Actum in conventione generali Pyotrcoviensi sabbato proximo ante carnisprivium anno Domini 1510.

Similis purgacio nobilibus inferius descriptis — Similes littere date sunt his infrascriptis nobilibus videlicet: Iwanko, Iaczko, Wasko Mysschensczy, Fyedko Przeroski Zubrzowicz, Zany Czuczolowski, Syenko

Wythowyczski, Wasko et Martino Knyechyniczczy, Syemon, Iwan, Syenko, Sydor Drohomiroczczy, Syenko Balyczki, Dmytr Danyskowycz, Herchor, Sienko, Hrincza, Herchor, Fycza, Iwasko Brzozowscy, Iwasko Pysznynski, Andrey de Lucza. Actum ut supra

Кор. Метрика варшав. кн. 24 л. 245.

LXVII.

Кор. Жиґимонт оголошує за неважні передавнення, які зайшли наслїдком того, що суди в землї Галицькій і Подільській не функціонували довший час, 1 марта 1510 р.

Sigismundus Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithvaniae, Russiae, Prussiaeque dominus et heres, significamus tenore presentium quibus expedit universis, quia expositum est coram nobis et consiliariis nostris nomine terrigenarum subditorum nostrorum fidelium dilectorum de terris Russiae et potissimum de terris Podoliae et Haliciensi, quomodo per occasionem insecuritatum et bellorum et pluribus annis in terris illis per infideles frequentatorum, iura terrestria et castrensia per officiales ad id designatos non fuerunt prosequuta, propter quod illi subditi nostri tam in redempcionibus bonorum obligatorum, quam in aliis inscriptionibus suis praescriptionis ammissione nollent dampnificatum iri, pecieruntque propterea per nos eis de remedio debito providere. Unde nos una cum consiliariis nostris indempnitatis eorundem subditorum nostrorum, terrigenarum de terris Podoliae, in ea re consulere cupientes, decrevimus decernimusque, quod non obstante negligentia renovationis inscriptionum quarumcunque tam in iudiciis terrestribus quam castrensibus, ac etiam redemptionis bonorum hereditariorum quorumcunque obligatorum aut etiam inscriptorum in vim reemptionis alias na vyderkow a tempore conventionis divi olim parentis nostri serenissimi domini Kazimiri Poloniae etc. regis circa oppidum Colomia tempore omagii, per Stephanum Moldaviae vaywodam sacrae suae maiestati praestiti, tentae et celebratae, praefatis terrigenis nostris in terris illis sexus et status utriusque, illis praecipue, qui se iuxta consuetudinem terrarum illarum nostrarum cum pecuniis pro redemptione quorumcunque bonorum reddendis in ecclessiis parochiarum manifestabant pecuniasque levabant, quibus omnibus istis praescriptiones quaecunque terrestres hucusque videlicet a tempore praedicti Colomiensis omagii in hanc usque diem obesse non debeant, neque debebunt in futurum — harum quibus sigillum nostrum est appensum testimonio litterarum. Datum in conventione generali

Pyotrkoviensi feria sexta ante dominicam[1] oculi anno Domini millesimo quingentesimo decimo, regni nostri anno quarto. Ioannes de Lasko coadiutor gnesnensis et regni Poloniae cancellarius sct.

Предложене було в галицькім земськім суді в справі Мик. Манастирського — Львів. краєвий архив, кн. земська галицька 6 с. 468.

LXVIII.

Кор. Жиґимонт наказує камінецьким міщанам, аби не обминали львівського складу, 26 марта 1511 р.

Sigismundus Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithwaniae, Russiae, Prussiaeque dominus et heres etc., famosis proconsuli et consulibus civitatis nostrae Camyeneczensis fidelibus dilectis gratiam regiam! Famosi fideles nostri dilecti! Expositum est coram nobis gravi in querela nomine famosorum proconsulis et consulum civitatis nostrae Leopoliensis, quomodo, tamesti libertatem pretereundi civitatem et depositorium Leopoliense, dum pro victu et amictu pro usu vestro duntaxat iveratis, concessam habueritis, tamen pretextu eiusmodi libertatis cum aliis rebus et mercibus vestris civitatem et depositorium Leopoliense preterire soletis in detrimentum civitatis prefatae, de quo non bene sumus contenti, cum propter privatum commodum unius civitatis nolumus aliam destrui et annihilari, et quamvis merces nobis exinde per consules leopolienses arestatas et receptas restituere et libere demittere mandavimus, tamen volumus, ne de cetero talia facere presumatis, committimus itaque vobis et mandamus, quatenus eiusmodi libertate de et super pretereunda civitate et depositorio Leopoliensi uobis data et concessa ita, prout disponit, utamini et fruatis, civitatem et depositorium Leopoliense cum mercibus non pretereuntes, alias si secus feceritis, cohegemur eandem libertatem uobis infringere et eosdem Leopolienses non poterimus continere, neque ipsis prohibere, quin vos tanquam transgressores depositorii publici arestent, capiant et detineant, et ideo secus non facturi pro gratia nostra. Datum Cracoviae feria quarta post dominicam Oculi proxima anno Domini millesimo quingentesimo undecimo. Relatio reverendi in Christo patris domini Mathiae episcopi przemisliensis et regni Poloniae cancellarii.

Львівський краєвий архив, львів. ґроду кн. 8 с. 150.

LXIX.

Миколай з Камінця, староста сяніцький, позволяє шл. Яцку Кульчицькому осадити с. Смольник і надає йому війтівство в нім, 12 вересня 1511 р.

In nomine Domini. Amen. Solent futuris temporibus inter mortales super gestis preteritis iurgia, concertationes et disturbia oriri et incrudescere, nisi evidentia litterarum et munimentorum fuerint enodata et clarificata. Nos Nicolaus de Kamieniec, palatinus et capitaneus cracoviensis et sanocensis generalis et exercituum Poloniae campiductor supremus etc., significatum facimus per presentes universis et singulis, presentibus et futuris, quia volentes bonorum regalium castri Sanok uberiorem facere conditionem et augmentum iustum et proficuum, eisdem in bonis secundari (!) Iackoni Kulczycki admisimus et dedimus admittimusque et damus tenore presentium villam, quae Smolnik aeviternis temporibus nuncupabitur, in bonis regiae maiestatis capitaneatus Sanocensis seu in terra regali hereditaria de novo extirpandis et evulsis silvis erigere et locare; quae quidem villa erit regiae[1]) maiestatis cum omni iure, exorientibus et proprietatibus infra denominatis. In qua villa Smolnik generosus Iurko (!) Kulczycki cum suis posteris et successoribus legitimis habebit scultetiam eritque et successores eius veri eiusdem scultetiae possessores. Cuius quidem villae Smolnik se referentia et contiguitas hereditatis longe et late et ab aliis villis distincta perpetuo erit sub tali locorum et signorum designatione huiusmodi quantitatis et distantiae: incipiendo ab uscie Dusaczyna sursum tendendo gurgite potokiem dicto Iasionowiec usque ad sumitatem interstitii działem dicti, quod interstitium vocatur mons Kroscienski, et a Iasionowcze monte interstitioque rozdziałem dicto sursum usque ad Czergow, a Czergow sursum gurgite potokiem dicto Xiawzecznym usque successive ad Bieszczad ad Metregona, a Metregona interstitio działem dicto usque protensive ad Niezablecz rutenicale, a Niezablecz usque ad aliud Niezablecz na Iełzy dictum, a Niezablecz na Iełzy seorsum gurgite potokiem dicto usque ad uscie Oslawa, qui potok nuncupatur Duszatynski, in qua quidem villa Smolnik quilibet cmeto quotannis perpetuo de medio laneo quindecem grossos regiae maiestati soluet expirata libertate viginti quatuor annorum; etiam quilibet cmeto eiusdem villae unum caseum valachicum et equi unius cingulum popraw[2]), decimum porcum quolibet anno, de grege ovium vigesimum agnum dare et solvere adstrictus erit, bellicales etiam quilibet cmeto

[1]) В книзї: regia. [2]) Читати: poprąg.

per sex grossos, datiam regalem per sex grossos de medio laneo quolibet, necnon etiam quilibet eorum cmetonum pro necessitate satisfacienda in poloniny parati esse tenebuntur. Cum[1]) pueris suis legitimis tres laneos suos, quos delegerit, liberos ab omnibus possidere debet, nec etiam bello quolibet astrictus esse debebit cum successoribus suis; molendinum etiam emolimentis usufructu in hereditate tamen eadem villae predictae cum concustario stąmpi dicto et pannificio foliuszu dicto, necnon tabernam etiam liberam debet habere et locare. Molendinator eius liberum medium laneum ab omnibus datiis debet. Praesbyter eorum sectae ruthenicae pop laneum liberum habere debet. Item obszary partiales postronne necnon villanini nawsie perpetuo scultetiae esse debet proprium et annexum, et successores eius de ancillisque matrimonialibus[2]) de predicta villa ad aliam tradentur kunam, necnon tertiam partem ex poenis diversis, necnon sextum grossum de omnibus datiis pecuniariis. Item cmetones omnes tribus diebus in anno laborare erunt astricti perpetuo predicto et pro tempore existenti, obventiones bis in anno, videlicet pro festo Nativitatis Domini per duos gallos et per duas tortas et pro festo Paschae per mediam sexagenam et per duas tortas dare tenebuntur aeviterne. Ipse cum successoribus suis potens erit piscinas facere in sua hereditate dimensa, item mellificia apum pro suo usu in silvis sculteto plenaria et perpetua erit potestas aedificandi, augendi et mellificandi, et hortulanos[3]), quotquot voluerit, sibi pro suo usufructu locare potens erit. Item cmetones de mellificiis apum regiae maiestati de quolibet mellificii arbore mellificante per medium grossum aut mel secundum Deum et iustitiam dare tenebuntur. Fabrum absque datia sibimet locare debebit, item homo undecunque profugus ad dictam villam Smolnik commigrans nemini tradi debet: cum tali in iure iustitiam ministrare tenebitur. Item cmetones et convocatorium gleba terna facienda et elaboranda ire existentes astricti[4]). In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus est subappressum Datum et actum in castro Sanok feria sexta proxima post festum Nativitatis Virginis Mariae anno Domini millesimo quingentesimo undecimo.

Грамоту сю в потверджению кор. Жиґимонта 1521 р. вписано в 1653 р. до книг земських перемиських на жаданнє шл. Смольницького (nobilis Hiacyntus Smolnicki) — Львів. краєв. архив кн. 166 с. 1723.

---

[1]) Тут очевидно опущено дещо (мова про війта). [2]) Доповнити: quae. [3]) В книзї: hortulanis. [4]) Реченнє вповнї попсоване (мова очевидно про обовязок трох толок для села).

LXX.

Петр Кміта позволяє війту Ванчови осадити село Ропінку й записує йому в нїй князївство в 200 золотих, 26 мая 1513 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Expedit, ut ea, quae humanis ad presens peraguntur, litterarum apicibus ad perpetuitatis ratitudinem et memoriam proborum atque testium testimonio et munimento sigillorum appensorum denotentur, proinde nos Petrus Kmitha de Wysnicze, capitaneus praemisliensis, heres oppidi Lesko, significamus tenore presentium universis quibus expedit, presentibus et futuris, presentium notitiam habituris, quomodo cupientes bona nostra per extirpationem silvarum augmentare, provido Waniczo sculteto de villa Wanczowa advocatiam seu sculteiiam in torrente nuncupato Ropienka pro duodecim florenis pecuniae communis et numeri polonicalis in regno consueti in totum vendidimus. Cuius limites vel granicies antiquae descripti patebunt: videlicet a vado dicti torrentis usque ad limites dictos Stankowskie et a Zawadtka usque ad Chwaniow. Qui quidem Wanczo in eo torrente dicto Ropienka villam iure walahico gaudentem radicitus locare debet, alteri tamen loco in post pro competenti locatione non nocendo, neque ceteros limites tali locatione prepediendo. Occasione cuius locationis prefato Wanczo ac successoribus suis legitimis unum laneum ad colendum sibi liberum in perpetuum damus, donamus, ubi ei placuerit, radicitus eradicandi; damusque eidem in et super nominato torrente in loco competenti, ut moris est, in metis advocatiae molendinum liberum cum mordaciis ac stapaniis ffoliussh, similiter tabernam liberam, concedimus etiam ipsi extremitates alias obszary cum hortulanis et demensuratis[1]) alias pomierky, ita quod dum cmeto unam emensuratam habuerit, illic pro sculteto dicto duae emensuratae alias pomierky esse debent, absque tamen preiudicio et gravatione cmetonum. Admittimus etiam sibi artifices cuiuscunque artis libere locandos, item libera mellificia eidem admittimus tantum, quantum habere poterit, et similiter in nostris silvis duntaxat pro ipsius usufructu libertatem concedimus. Cui quidem advocato et omnibus incolis suis ratione promptioris locationis a festo sancti Martini proxime futuro vel ab eo etiam tempore, quo aliquis cmetonum in ea villa locatus fuerit, ad decursum viginti quatuor annorum se sequentium ipsam plenariam libertatem ab omnibus datiis, laboribus, censibus, proventibus, quibuscunque vocitentur nominibus, concedimus. In qua vero villa nostra predicta quilibet kmeto in agro

---

[1]) В книзї: hortulania et demunturales.

vel laneo aut medietate lanei emensurati, alias na wymiernym łanie residentes ipsa libertate superius emanata effluxa et expirata de laneo nobis et nostris successoribus annuatim per quatuor agnos dare et contribuere tenebuntur, pro extorsione vero bellica quilibet eorum de laneo fertonem dare tenebitur. Et ipsi cmethones cum honore ad scultetiam bis in anno ibunt videlicet sertas (!) pro festo nativitatis Domini, secundo vero pro sacro Paschae; similiter quilibet cmetonum eidem sculteto duos dies in anno laborare debent et tenebuntur, item unum metere et alium falcastrare. Absolvimus etiam eundem a qualibet bellica expeditione. Ceterum omnes incolae eiusdem villae proventum penarum nobis et nostris successoribus, ut aliae villae contribuunt, annuatim tempore solito contribuere tenebuntur, de quibus etiam proventibus penarum idem scultetus nullam partem habiturus, duntaxat tertiam partem penae iudicatae obtinebit. Qui quidem incolae dictae villae nullo alio tantum ipso iure walachico gaudebunt et ipsi cmetones nulibi et eoram nullo alio nisi in villa eorum dicta coram suo sculteto iudicabuntur et contra se querulantibus ibidem obiecta respondere debent; et ipsorum similiter scultetus coram nullo alio tantum coram nobis vel nostris successoribus aut iudicio nostro generali, dum nostro sigillo et litteris nostris citatus fuerit, tunc primo iure dicto walachico in et super ipsum deponentem querellam parebit et respondebit. Concedimus etiam ipsi sculteto nostro quemlibet ad villam nostram venire volentem[1]) libere suscipi, demptis quatuor causis et articulis, ut fur, deceptor, falsificator et incensor, quibus residendi locus nullibi admittitur, verum tamen omnes alios advenientes a quibusvis angariis et inquietationibus tueri, defendere volumus, promittimus id ipsum tenere ac firmiter servare et precipue ipsa libertate durante. Insuper prefato sculteto ac eius successoribus in dicta nostra villa in omnibus causis tam criminalibus quam capitalibus iudicandum, sententiandum et condemnandum secundum quod ius walachicum exigit et postulat eandem facultatem concedimus et admittimus. Cuius rei in evidentius testimonium sigillum nostrum anulare presentibus est subapensum. Actum et datum in Lesko feria quinta ipso die festo corporis Christi anno Domini millesimo quingentesimo tredecimo, presentibus ibidem nobilibus Nicolao Konarski, Ianussio Strzeszkowski, Rafaele Ostrowski et aliis quam plurimis ad premissa fide dignis testibus.

Грамоту сю вписано в р. 1616 до книг земських перемиських на жаданнє Stanislai et Hiacynti Ropienskich in Ropienka scultetorum — **Львів. краєв. архив, перем. зем. кн.** 83 с. 1746.

---

[1]) В книзї: nolentem.

LXXI.

Кор. Жиґимонт потверджує постанови комісарів, висланих наслідком спорів подільської шляхти з старости камінецьким, в ріжних справах фіскальних і поліційно-адміністраційних, 6 марта 1518 р.

Sigismundus, Dei gratia rex Polonie, magnus dux Lithuanie, Russie, Prussieque etc. dominus et heres, significamus tenore presentium quibus expedit universis, harum noticiam habituris, quia orta fuit differentia inter nobilitatem terre Podoliae et districtus Camenecensis ex una et generosum Stanislaum Lanczkoronski de Brzezye, pincernam sandomiriensem et capitaneum camenecensem, fideles nostros dilectos partibus ex altera, occasione querularum, iniuriarum et gravaminum coram nobis expositorum, quibus partes hic inde se affici putaverunt. Hys omnibus querelis iniuriis, gravaminibus et quibuslibet simul talibus finem imponere volentes, designavimus certos consiliarios nostros: reverendissimum et reverendum in Christo patres, dominos Ioannem archiepiscopum gneznensem, legatum natum et primatem, Mathiam de Drzevicza, episcopum wladislaviensem, magnificosque Christophorum de Schydlovyecz, palatinum et capitaneum cracoviensem, regni nostri cancellarium, Nicolaum de Dambrovycza sandomiriensem et regni nostri exercituum prefectum generalem, ac Andream de Thanczyn lublinensem palatinos, sincere nobis dilectos, qui exauditis querelis et aliis eorum deffectibus cognitis ordinacionem et infrascriptos articulos pro deffensione iusticie tam nobilitatis quam capitanei praedictorum, utraque parte consentiente et approbante, fecerunt, ediderunt et ad nos protulerunt, quos nos presenti pagina statuimus et decernimus futuris temporibus duraturos.

Inprimis statuerunt et ordinaverunt, quod theloneum et foralia in Camyenyecz a terrigenis ita repetantur et exigantur, sicut sit in civitate nostra Leopoliensi, cmethones antem hoc modo foralia solvent: si cmetho pisces vel aves ad forum portat ad vendendum, decimum piscem vel avem pro foralibus tribuet. Si vero minus quam decem portaverit, a singulo grosso estimacionis obulum solvet, demptis bobus, vaccis et iuvencis, a quibus iuxta antiquam consuetudinem octo obulos solvet pro foralibus. A rebus vero, que domi nascuntur et elaborantur, predicti omnes cmethones nihil solvent pro foralibus, item a ferramentis et instrumentis ad agriculturam et aliam necessitatem domesticam, et a sale ad usum domesticum emptis et comparatis nihil prorsus pro theloneo solvet. Item cmethones, qui ligna ad forum ducunt, tenebuntur quilibet cmetho, cuiuscunque sit hoc, ligna ad forum du-

cens, bis in anno per currum lignorum ad castrum ducere et tribuere, unum videlicet pro festo Pasche, alterum vero pro festo natalis Domini. Sed a nobilium lignis, que ducuntur in civitatem ad domus eorum, nulla foralia solventur. Item cmethones hoc modo theloneum ab equis solvent: si quis equum unum ab aliquo Valacho emerit, a primo equo, quem intra annum emerit, nihil solvet, sed quotiens postea intra annum emerit, a singulo unum grossum solvet. Nobiles vero, ad usum suum equos ementes, liberi erunt et sunt a solucione. Item quoniam passim, tam nobiles, quam plebei pannos in Valachiam ducunt pro emendis equis, iustum, ut eciam theloneum solvant, ita nobiles sive plebei; sed nobilem[1]) intra regni territorium panno equum solvens, non solvat theloneum ab huiusmodi panno.

Item capitaneus non aliter iudicium castrense celibrabit, quam in statuto sit constitutum.

Item pobrzezniczy, officium suum exercentes, in domibus vel villis nihil recipere nec arrestare debent, sed ubi in via vel campo aut sarepta, alias w pasyeczye, aliquod furtum deprehenderit, et fur a re furata fugerit, illud impune debet apprehendere. De praeteritis autem criminibus, in quibus culpantur pobrzezniczy, iusticiam de ipsis capitaneus debet ministrare. Idem autem pobrzeznyczy nullam stationem a quopiam exigere debent, sed eidem, officium exercenti, debet dari subsidium per ville vathamanum, cum requisiverit contra malefactorem. Si vero malefactor vel fur fugerit ob negatum subsidium, tunc illi, qui damnificatus est, solutionem damni sui debet habere ab eo, qui subsidium non dedit. Item si contingat pobrzeznykovy furem aut duos, aut tres in villa captivare, et non posset solus ipsos secure perducere ad castrum, extunc tenebitur vathaman pobrzeznykovy adjutorium dare, quod secure fures perducantur ad castrum. Ita tamen quod per ipsum solum pobrzeznyk ligentur, educantur villam. Aut in quorum villa fur captus sit, pobrzeznykovy auxilio sint cum vathamano, ne fur fugiat aut in via violenter eripiatur. Si vero negaverit vathaman, non optasse pobrzeznyk sibi dari auxilium ad capiendum et secure perducendum furem ad castrum, extunc vathaman repurgabit se mettercius, quod pobrzeznyk non optavit sibi a vathamano ad capiendum et perducendum fuerem ad castrum dari auxilium.

Item de servis, olthaye dictis, sic tenendum est: ut cum capitaneus tales servos ocio torpentes et in tabernis bibentes ad laborem castri receperit, tales pro solario diurno laborare debent. Sed nobilium servos aut colonos ad hoc cogere non debet capitanus. Si vero nobi-

---

[1]) Читати: nobilis.

lis aliquis pretenderit, eiusmodi servum suum esse, capitanus nobili eidem credere debet, si id asseruerit, bona fide sue humanitatis. Si vero colonus aliquis talem suum servitorem assere(re) voluerit, mettercius juramento comprobabit.

Item servilium praefecti deinceps non debent facere constitutionem vendendorum victualium sine castellano et capitaneo neque homines ad ducturas compellere debent, sed suis equis ducant, quidquod ipsis opus est. Si quis servilium cuipiam aliquod actiperit, colonus ad capitanum confugere debet et iuramento comprobare, sibi tale damnum factum esse; extunc capitaneus talem debet cogere ad solutionem vel ponendum ordinem, ut ille solutionem habeat.

Item de moneta lithuanica facienda est proclamacio in Camyenyecz, ut ita sic .. in regno recipiatur usque ad ordinacionem aliam, per nos faciendam.

Item notarius antiquus terrestris, si est possessionatus, in officio conservetur, si vero non est possessionatus, per medium anni hinc debet se facere possessionatum, alias privandus veniet officio, et licebit terre sibi alium eligere. Ut autem praemissa omnia et singula iuris debite firmitatis habeant, illa fecimus sigilli nostri munimine roborari. Datum Cracovie in convencione generali sabbato proximo ante dominicam Oculi anno Domini millessimo quingentesimo decimo octavo, regni vero nostri duodecimo. Cristoforus de S. pallatinus et capitanus cracoviensis ac regni P. cancellarius subscripsit. Relatio magnifici Cristafori de Schydlovyecz, palatini et capitanei cracoviensis ac regni Polonie cancellarii etc.

Вписано в 1556 р. до книг земських камінецьких на жаданнє Яна Сверча з Ольхівця — Київського центр. архива кн. 3601 л. 47 v.

LXXII.

Кор. Жиґимонт дає Миколаю Бидловскому на с. Тисьменичани і Волосів в пов. Галицькім нову грамоту, в заміну грамоти Володислава Опольського, даної його предкам, і звільняє його з обовязків ленного володіння, 9 червня 1519 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Omnium rerum, quae sempiternae sunt futurae nulla certior firmitudo inveniri potest, quam ea, quae sit litterarum monimentis posteritati memoriae mandata, cetera vero facta, quantumcunque momorabilia, allis modis aeternitati dicata aliquot quidem decursu seculorum durare possunt, sed quae litteris memoriae commendantur nunquam intereunt ipsaque

vetustate fiunt augustiora. Nos itaque Sigismundus, Dei gratia rex Poloniae magnus dux Lituaniae, necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cuiaviae, Russiae, Prussiae ac Culmensis, Elbingensis Pomeraniaeque etc. dominus et heres, significamus tenore presentium universis et singulis, tam presentibus, quam futuris, harum litterarum notitiam habituris, quia, licet illustris dominus Ladislaus divae memoriae dux opoliensis, dominus vielunensis et Russiae, villas suas Thismieniczany et Vołosow in districtu Haliciensi super fluvio Stryba sitas fideli suo olim Miroslao et suis legitimis successoribus ob multiplicia eiusdem Miroslai servitia in feudum perpetuo dedisset et donavisset donatione perpetua et irrevocabili, prout eiusmodi donationis litterras de titulo et sigillo dicti ducis opoliensis sanas, salvas, probas et nulla in parte sui suspectas vidimus, tamen quia posteritas dicti Miroslai videlicet nobilis Nicolaus Bydłowski heres supradictarum villarum Tismienczany et Vołosów, terrigena noster fidelis dilectus, nobis fideliter supplicavit, quatenus easdem villas suprascriptas de iure feodali in ius polonicum commune transferre et sibi ac suae legitimae posteritati novum privilegium super ipsas villas Tismnienczany (!) et Vołosow dare graciose dignaremur, supplicationibus igitur dicti Nicolai benigniter annuentes, habentes imprimis commendatam eius fidem et virtutem, de solitae benignitatis nostrae clementia certaque sciencia et voluntate nostra de consilioque consiliariorum nostrorum hic ad presens nobiscum existentium villas predictas Tismienczany et Wołosow de iure feodali in ius commune polonicum transponendum transferendum duximus transferimusque et transponimus ac ipsum ius feudi de predictis bonis de plenitude potestatis nostrae regiae tollimus et submovemus tenore presentium mediante in perpetuum, sed supranominatas totas villas Tysmienczany et Vołosow predicto Nicolao et suae legitimae posteritati ita longe late et circumferentialiter, prout in suis metis et limitibus sunt distinctae et limitatae, cum omni iure, dominio et proprietate, prout illas iure feodali amoto hactenus tenuit, habuit et possedit tenetque habet et possidet de presenti, nihil iuris, dominii et proprietatis pro nobis et successoribus nostris reservando in eisdem villis, iure perpetuo et hereditario dedimus, donavimus assentientibusque nobis consiliariis regni nostri damus et donamus vigore presentium litterarum per ipsum Nicolaum eiusque legitimos successores villas Thyszmienczany et Volosow predictas cum omnibus et singulis utilitatibus, censibus, fructibus, proventibus, redditibus, pertinentiis et obventionibus generaliter universis, ad dictas villas quomodolibet spectantibus, quae nunc sunt et in posterum humana industria fieri poterint, quibuscunque nominibus et cognominibus nuncupatis, nullis

exclusis, tenendum, habendum, utifruendum pacifice et quiete possidendum, vendendum, obligandum, commutandum, donandum, alienandum, inscribendum et assignandum et in usus suos et suorum successorum legitimorum beneplacitos convertendum ita, ut illis melius et utilius videbitur expedire. In quorum omnium fidem et testimonium sigillum nostrum presentibus est appensum. Actum Cracoviae feria quinta ante festum Pentecostes proxima anno Domini millessimo quingentesimo decimo nono, regni vero nostri anno decimo tertio, presentibus reverendis in Christo patribus dominis Ioanne de Conari cracoviensi, Petro de Thomicze premisliensi et regni nostri vicecancellario episcopis, necnon magnificis generosis et venerabilibus Christophero de Schidłowiecz palatino et capitaneo cracoviensi ac regni Poloniae cancellario, Andrea de Thanczyn palatino lublinensi, rathnensi belzensique capitaneo, Nicolao de Schidlowiec castellano sandomiriensi et regni nosiri thesaurario, Nicolao Iordan de Sachliczyn castellano voynicensi et magno procuratore cracoviensi, Ioanne Lathalski gnesnensis, cracoviensis et lanticiensis, Ioanne Czarnkowski scarbimiriensis, Andrea Krzycki sancti Floriani in Clepari ecclesiarum praepositis et canonicis cracoviensibus, secretariis nostris, et aliis quam plurimis dignitariis, officialibus ac curiensibus nostris, testibus ad premissa fidedignis, sincere et fideliter dilectis. Datum per manus prefati magnifici Christophori de Schidłowiec in Sczmielow et Magna Opatow heredis, palatini et capitanei cracoviensis ac regni Poloniae cancellarii, tum siradiensis, sochacoviensis, gostinensis ac Novae Civitatis Korczyn capitanei sincere nobis dilecti. Christopherus de Schidłowycz palatinus et capitaneus cracoviensis ac regni Poloniae cancellarius. Relatio eiusdem magnifici Christopheri de Schydłowiecz palatini et capitanei cracoviensis ac regni Poloniae cancellarii etc.

Грамоту вписано до книг ґродських галицьких в 1637 р. на жаданнє Якова Бидловского (generosus Iacobus Bydłowski tribunus et vicecapitaneus castrensis haliciensis) — Львів. краєв. архив кн. ґр. галицьк. 131 с. 671.

LXXIII.

Кор. Жиґимонт потверджує шл. Ілю на князївстві с. Вовчої в пов. Самбірськім, 24 червня 1519 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Nos Sigismundus Dei gratia rex Poloniae etc. significamus tenore presentium, quibus expedit universis et singulis, presentibus et futuris, harum notitiam habituris, quia expositum est nobis nomine nobilis Eliae

de villa nostra valachica Wołcza ad capitaneatum tenutamque Samboriensem pertinente et spectante, quomodo ipse idem Elias prefatam villam Wołcza, in desertis positam montibus, possessionatam effecit, supplicatumque est nobis, ut sibi novum privilegium nostrum in et super dictam sculteliam vulgariter kniastwo nuncupatam dare et concedere dignaremur. Nos attendentes eius magnos et longi temporis labores, quos, ut accepimus, in situatione et locatione villae praefatae Wołcza pertulit, supplicationibus pro eodem Elia ad nos factis benigniter annuentes, sibi et suae legitimae posteritati scultetiam alias kniastwo, quam seu quod hactenus possidebat et possidet de presenti in villa prefata Wołcza, de certa scientia et speciali gratia regia nostra dandum et conferendum duximus damusque et conferimus presentibus in perpetuum, dando nihilonimus eidem Eliae et suae legitimae posteritati villam prefatam, in quantum non esset cum damno et preiudicio aliorum bonorum et villarum tam nostrarum regalium quam subditorum quorumcunque nostrorum, augendi et possessionatam efficiendi, agros et prata extirpandi ac molendinum construendi, per ipsum Eliam ac suam legitimam posteritatem scultetiam prefatam alias kniastwo in prenominata villa Wołcza cum una area integra alias dworzyszcze, necnon cum omnibus et singulis agris et pratis, quos et quae antea possidebat et in presentiam pacifice possidet, quorum situm et cognomina hic pro exprimendis haberi volumus, ad dictam scultetiam iuste et legitime spectantibus et pertinentibus cumque laboribus, tortis de consuetudine scultetis pro solennitatibus sacri (!) Paschae et Natales (!) Domini dari et contribui solitis, dempta tamen tertia parte dationum nostrarum et generaliter cum omnibus et singulis dictae scultetiae utilitatibus, fructibus et proventibus tenendam, habendam, regendam, utifruendam, pacifice et quiete possidendam ac in usus suos beneplacitos (nostro tamen consensu prius requisito et obtento, iuribus, servitiis nostris consuetis salvis durantibus) convertendam in perpetuum, tenore presentium mediante. In cuius rei fidem et testimonium sigillum nostrum presentibus est subappensum. Actum Cracoviae feria sexta ipso die festi sancti Ioannis Babtistae anno domini millesimo quingentesimo decimo nono, regni nostri decimo tertio, presentibus reverendis in Christo patribus dominis Joanne de Konary cracoviensis et Petri de Tomice premisliensis ecclesiae episcopis et regni nostri vicecancellariis, necnon magnificis, generosis et venerabilibus Christophoro de Szydłowiec palatino et capitaneo generali cracoviensi et regni nostri cancellario, Andrea de Tęczyn palatino lubliensi et capitaneo bełzensi, Nicolao de Szydłowiec sandomiriensi ac regni nostri tesaurario, Nicolao Iordan de Zakliczyn voinicensi et Nicolao Czykowski

polanecensi castellanis, Ioanne Latalski gnesnensis et lanciciensis, Ioanne Czarnkoski skarbimiriensi (!), Andrea Krzycki sancti Floriani in Klepari et Nicolao Zamoscki tarnoviensis ecclesiarum praepositis et canonicis cracoviensibus, secretariis nostris, et aliis quam plurimis dignitariis, officialibus et curiensibus nostris, ad premissa testibus fidedignis, sincere et fidelibus nostris dilectis. Datum per manus eiusdem magnifici Christophori de Szydłowiec palatini et capitanei generalis cracoviensis et regni nostri cancellariae (!), tum siradiensis, Novae Civitatis Korczyn, sochaczoviensis, gostynensis etc. capitanei sincere nobis dilecti. Relatio prefati magnifici Christophori de Szydłowiec palatini et capitanei generalis cracoviensis ac regni Poloniae cancellarii. Christophorus de Szydłowiec palatinus ac capitaneus cracoviensis atque regni Poloniae cancellarius scripsit.

Грамоту сю в потвердженнях 1558, 1559 і 1770 р. вписано до книг зем. перемиських в р. 1778 на жаданнє шл. Яшовского — Львів. краєв. архив кн. зем. перем. 245 л. 2111.

LXXIV.

Кор. Жиґимонт потверджує братів Дениса і Матвія на князстві с. Черхави, 12 липня 1519 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Nos Sigismundus Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithwaniae, nec non terrarum Cracoviae etc. dominus et haeres, significamus tenore praesentium vniuersis, quibus interest, praesentibus et futuris, harum noticiam habituris, quia exhibitae sunt coram nobis litterae sub titulo et sigillo olim magnifici Andreae Odrowąsch, palatini et capitanei generalis terrarum Russiae, nomine nobilium Dynisz et Mathiae, fratrum germanorum, sculteorum aui et proaui (!) praefatam scultetiam locauerunt et incolis augmentauerunt et pro decem marcis pecuniae monete et numeri polonicalis emerunt, supplicatum est maiestati nostrae, ut eisdem scultetis alias kniazonibus fratribus germanis priuilegium super dictam scultetiam dare et concedere dignaremur. Animaduertentes itaque dictorum sculteorum eorumque praedecessoris industriam, studium et laborem circa locationem et augmentationem incolarum praefatae villae Czerchawa, et qui hucusque, sicuti intelleximus, studiose in id nituntur syluas, loca inculta et deserta eradicantes in vsum et culturam hominum habitantium, nos huiusmodi supplicationibus licitis et iustis, pro dictis fratribus germanis ad nos factis, benigniter anuentes, eis et ipsorum legittimis successoribus praedictam scultetiam alias kniasthwo, quod iure propinquitatis ad dictos fratres germanos eorumque

legittime posteritati praefatam villam nostram Czerchawa deuolutum est, in cuius pacifica et quieta possessione fuerunt et in praesentia sunt, de certa scientia et speciali gratia regiis nostris dandam, conferendamque duximus, damus et conferrimus praesentibus in perpetuum dictam scultetiam, vna cum integra area alias dworzyscze, cum pratis ad eam iuste et legittime ex antiquo pertinentibus, quorum situm et cognomina hic pro expressis habere volumus, admitentes ipsis fratribus germanis eorumque legittimae posteritati praefatam villam nostram Czerchawa incolis seu kmethonibus augendi, syluas pro usu agrorum et pratorum extirpandi et alia, quaecunque pro industria sua ad usum et vtilitatem inuenire, excogitare et construere possint, citra tamen damnum, derogationem et praeiudicium aliorum bonorum et villarum nostrarum, quam subditorum quorumcunque nostrorum. Qui quidem kniaziones et eorum legittimi successores singulis annis habebunt et recipient ex donationibus, nobis dari et contribui solitis, videlicet de exactione arietum tertium arietem, porcorum tertium porcum, de puela quae ad aliam villam nuptui datur, item de cmethonibus, qui ad alienas villas commigrant, similiter de paenis minoribus tertium grossum. Maiores vero paenas pro nostro et capitanei nostri arbitrio reseruamus. Agnellorum vero exactionem totam kniazionibus relinquimus pro usu et libito illorum secundum ius valachicum exigendam, una cum duabus columbationibus, videlicet pro festo paschali singulis annis ex qualibet area, per duas tortas et unum gallum. Ratione cuius ipsi sculteti siue kniaziones praedicti eorumque legittimis successoribus nobis singulis annis vnam sexagenam monete et numeri in regno curentis soluere et extradere tenebuntur. Stationes iidem kniaziones siue sculteti eorumque legittimi successores pro bellica expeditione vel alter eorum astrictus erit armatus cum uno equo, arcu et telis ac cum reliquo valachico apparatu in castrum Samboriense se conferre et illic pro defensione eiusdem castri, quamdiu necessitas expostulauerit, permanere. Quae omnia et singula super expressa dictis scultetis siue kniazionibus plenam et omnimodam potestatem eorumque legittimae posteritati dictam scultetiam tenendi, habendi, utifruendi, pacifice et quiete possidendi perpetuo et in aevum, vendendi, donandi, alienandi, commutandi et in usus suos et successorum suorum beneplacitos, prout ius valachiense disponit, conuertendi, nostro tamen prius et successorum nostrorum speciali consensu ad id actedente, et iuribus nostris regalibus ac seruitiis per omnia semper saluis remanentibus. In cuius rei testimonium sigillum nostrum praesentibus subappensum est. Actum Cracoviae feria tertia proxima in vigilia festi s. Margarethae virginis et martiris anno Domini mille-

simo quingentesimo decimo nono, regni vero nostri anno tredecimo, praesentibus reverendis in Christo patribus dominis Ioanne de Conari cracoviensis et Petro de Thomicze praemisliensis ecclesiarum episcopis et regni Poloniae vicecancellario, necnon magnificis, generosis ac venerabilibus Christhophero de Schydlowiecz palatino et capitaneo generali cracoviensi ac regni nostri cancellario etc., Nicolao de eadem Schydlowiecz sandomiriensi et regni nostri thezaurario, Nicolao Iordan de Zakliczin voinicensi, Nicolao Volski szochaczoviensi et Nicolao Czikowski polanecensi castellanis, Ioanne Latalski gnesnensis, cracoviensis et Lanciciae, Ioanne Karnkowski scarbimiriensi, Andrea Krzyczki s. Floriani in Cleparz et Nicolao Zamoiski tarnoviensis ecclesiarum praepositis et canonicis crac., secretariis nostris, et aliis quamplurimis dignitariis, officialibus ac curiensibus nostris, ad praemissa testibus fide dignis, syncere et fidelibus nostris dilectis. Datum per manus eiusdem magnifici Christopheri de Schydlowiecz palatini et capitanei generalis cracoviensis ac regni nostri cancellarii, tum siradiensis, szochaczouiensis, Nouae ciuitatis Korczyn ac gostinensis etc. capitanei, sincere nobis dilecti. Relatio praefati magnifici Christopheri de Schydlowiecz palatini et capitanei generalis cracoviensis ac regni Poloniae cancellarii. Christopherus de Schydlowiecz palatinus et capitaneus crac. ac regni Polo niae canc. sct.

Книга грамот Самбірського староства — Кор. Метрика Моск. Арх. Мін. Справ. IV. В кн. 22 л. 429.

LXXV.

Кор. Жиґимонт потверджує камінецькому старості уважати, аби при торговельних зносинах Камінця з Литвою не поминали львівського складу, 24 сїчня 1526 р.

Sigismundus, Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiaeque etc. dominus et heres, generoso Stanislao Lanszkorunski de Brzeszye pincernae sandomiriensi et capitaneo camenecensi fideli dilecto gratiam regiam! Generose fidelis dilecte! Scripsimus iam pridem tuae fidelitati aliquotiens mandantes, quod mercatores et alios homines cum mercibus ex Camyenyecz in Lithwaniam et ex Lithvania in Camyenyecz proficiscentes depositorium civitatis Leopoliensis cum ipsis mercibus preterire non permitteret in preiudicium et detrimentum civium eorundem et thelonei nostri non mediocre, quia tum hy ipsi cives leopolienses graviter nobis questi sunt, quod tua fidelitas non solum dictos mercatores ipsum depositum (!) eorum preterire permitteret, verum etiam illos, quo secure id eis facere lice-

ceret, per suos familiares conduceret, quod nos, si ita se habet, non possemus non moleste ferre; quia vero nunctii terrae Podoliae in hoc conventu generali nobiscum egerunt, quo ipsum iter ex Lithvania converso dictis mercatoribus preterita Leopoli liberum permitteremus, quos nos visis litteris et privilegiis eorundem civium leopoliensium super eorum depositorio emanatis admittere nequaquam voluimus, neque posthac cuiquam admittemus, proinde iterum mandamus tuae fidelitati strictissime, ita omnino habere volentes, diligenter superintendat et provideat, quod nullus mercator vel quivis alius cum ullis rebus et mercibus versus Lithvaniam et ex Lithvania in Kamyenyecz ac ad alia loca remociora proficiscens depositorium leopoliense pretergrediatur et ut etiam tua fidelitas custodibus eiusdem dopositorii et viarum predictarum a consulibus leopoliensibus constitutis, cum per eos fuerit requisita, auxilio opportuno contra ipsos eorum depositorii et nostri telonei transgressores in illis retinendis et arrestandis assistat et aliter non faciat sub gravi indignatione nostra. Datum Pyotrkoviae sabbato proximo post festum conversionis sancti Pauli anno Domini 1526, regni vero nostri anno vigesimo. Ad mandatum regiae maiestatis proprium.

Грамота ся вписана була в тім же році до книг ґродських львівських на жаданне ради м. Львова — Львів. краєв. архив ґр. львів. кн. 13 с. 139.

LXXVI.

Осадчий привилей на осадженнє с. Зубкова, на волоськім праві, даний Миколаєм Вольським, старостою сяніцьким, Олехну, Щавну й Іваську, 6 серпня 1526 р.

Nicolaus Wolski castellanus sochaczowiensis, capitaneus sanocensis et lanckoronensis ac magister curiae regiae maiestatis. Significamus tenore praesentium quibus expedit universis et singulis, praesentibus et futuris, notitiam praesentium habituris quomodolibet, quia cupientes bona, vtilitates commodaque regiae maiestatis augere et in locis silvaticis, ut ex ipsis vtilitatis regiae maiestati succrescere et provenire posset, itaque prouidis Olechno et Sczawno eiusque fratri Iwaśko ac eorum legitimis succesoribus dedimus, donavimus, et admissimus, damusque, donamus et admittimus per praesentia omnimodam facultatem villam locandi denuo in cruda radice in et super fluuio Zubkow dicto eundo superius a reflectatione od vscia torrentis dicti Pieseczni ad summitatem montis dicti Biesczad, et a torrente Pieseczni superius tendendo

ad campum dictum Polana Krzyzakowska, usque in montem dictum Smrokora Hrunia, et a Smrokora Hrunia ad torrentem dictum Vstroskok, tendendo per fluuium Bystra Osławica dictum summitate Kowałczata koszar, et a Kowalczata koszar inferius tendendo ad montem dictum Horodek, et a Horodek monte inferius ad campum dictum Połonina eundo transversaliter per torrentem Rusawicza ad campum dictum Stara Polanka, et ab Antiqua Polanka ad summitatem montis dicti Czergow, et a monte Czergow inferius tendendo ad torrentem dictum Pieseczni. Qua (!) villa nuncupabitur Zubkow, in omnibus suis causis vtetur iure valachico, quam iuri valachico adscribimus et incorporamus. Quae quidem villa Zubkow erit villa regia castroque Sanok attinebit, habebitque viginti quatuor annos libertatis integre. Expirata vero libertate tenebuntur domino suo soluere et adstricta erit: in primis quilibet cmetho anno quolibet de laneo medio grossos quindecem soluet, per caseum unum valachicum ac per unum cingulum alias popręg, porcum decimum quando erit queretum alias zyr, a numero etiam ovium quolibet anno vigesimam ouem, seu motonem, vel a centum tres agnos; quilibet etiam cmetho bellicalium, dum euenerint, quatuor gr., fertonum etiam dum obuenerint gr. quatuor. Sculteti uero villae praefatae sex laneos agri cum superstitis alias przykopem y z obszary pro suo praedio et agricultura habebunt et utifruentur. Molendinum etiam liberum construendi cum omnibus emolumentis, quae sibi meliora excogitari poterint, ut illis melius et vtilius videbitur vbicumque eis placuerit, molendinatori etiam medium laneum agri possidendum ipsi sculteti dare et ostendere debebunt. Poponem etiam locabit, cui integrum laneum dabit. Villagium uero alias Nawsie sculteti erit et ad sultetiam pertinebit. Tabernam etiam liberam cum omnibus emolumentis habebit. Ab ancillis uero, quas ex dicta villa ad alias villas accipientur et maritis tractentur, marduram alias kunicza ipse scultetus habebit. Diuortium alias rospusty dum contigent, ex hinc duae partes pro maiestate regia fodent (!) et tertia pro scultetis. Praefati uero sculteti et eorum successores de censibus et quibusuis aliis dationibus, per incolas et cmethones eiusdem villae regiae maiestatis dandis, quolibet nominatis et nominandis, sextum grossum, sextum denarium, sextamque marcam et vniuscuiusque datii, sextam partem habebunt; paenae minores alias potoczne ipsis scultetis decent, maiores uero pro maiestate regia cedent, partes duae, et tertia pro scultetis. Hortulanos etiam iidem sculteti locandi facultatem pro suo vsu et suorum successorum habebunt. Inquilinos uero sutores, sartores, textores, fabros ipsi sculteti habebunt, et ad eorum scultetiam pertinebunt perpetuo, quos ipse po-

terit locare et pro sua vtilitate conuertere poterint. Etiam idem sculteti piscinas et piscaria in sua haereditate, in quantum facultas eis subuenerit facere, melificia etiam poterint sibi aedificare. Cmethones uero de suis melificiis possesis per medium gross. a quolibet melificio seu melle secundum Deum et iustitiam, de quibus scultetus sextam partem habebit. Quilibet etiam cmetho per sex trutas alias pstrągów anno quolibet domino dare tenebitur, ex quibus scultetis sexta pars cedet. Pro expulsione etiam pecudis sculteti cmethonibus laneum agri ostendere debebunt. Cmethones vero eiusdem villae ipsis scultetis et eorum successoribus annuatim tenebuntur laborare dies tres in vere et aestate, quod ipsis mandauerint, ac etiam ipsi cmethones villae eiusdem praedictis scultetis et eorum successoribus annuatim pro festo Natiuitatis Domini per duos pullos seu gallos et per duos panes, ac pro festo Paschae per duas tortas et triginta oua quilibet dare tenebitur. Dum uero aliquis incolarum alicuius villae ex aliis bonis perfugerit, nemini extradi debet, sed cum eo ibidem iustitia ministrari debebitur iure valachico. Ipsos etiam scultetos et eorum successores ab expeditione bellica liberamus, pro quo ipsi erunt adstricti in Vngariam cum omnibus negotiis ac literis castro opportunis equitare. Idem etiam sculteti, dum dominus porcum decennarium exiget, tertius scultetis cedere debebit, et tertium agnum seu mutonem habebunt ipsi sculteti dationalem. Scultetos etiam ipsos eximimus a iurisdictione et iudicio tam iudicum quam officialium nostrorum ipsi sculteto infligendorum, itaque quod a nullo alio iudicari possit praeter quam a nobis et in absentia nostri ab officio nostro. In quorum omnium fidem et testimonium euidentius sigillum nostrum praesens est subappensum. Actum et datum in castro Sanok feria secunda, die transfigurationis Domini, anno eiusdem millesimo quingentesimo vigesimo sexto. Praesentibus circa praemissa Nicolao Dąbrowiek vicecapitaneo nostro sanocensi, Iacobo Radwan sculteto in Prosiek, Stanislao Chronowski, domino Laurentio praepositio hospitali sanocensi et notario castri, et me Sebastiano Węgrzynowski plebano in Iasionow, praesentium notario et Sienko sculteto in Komancza.

Сю грамоту в корол. потверджениню 1548 р. вписано до книг ґр. сяніцьких на жаданне шл. Василя Зубковського і всїх зубківських солтисів 1652 р. — Львів. краєвий архив сян. ґр. кн. 165 с. 422.

LXXVII.

Миколай Вольский, староста сяніцький, позволяє шл. Ярошу Месовскому осадити с. Репедзу, на волоськім праві 28 вересня 1526 р.

In nomini Domini. Amen. Solebant antiquis temporibus inter mortales tergiversationes oriri et durare, nisi per visionem literalem et

munimentorum sint pacificae (!), quo circa nos Nicolaus Wolski castelanus sandomiriensis serenissimae reginae Bonae curiae praefectus, sanocensis, lackoronensis, lomnensis, visnensis capitaneus significamus praesentibus litteris nostris omnibus et singulis, praesentibus et futuris personis, quandoquidem respicientes merita bellicosa nobis et reipublicae praestita nobilis Iarosz Mieysowski, cui volentes bona regalia castri Sanocensis in anudantiori (!) facere conditione, eidem concessimus et dedimus, prout praesentibus literis concedimus damusque villam Rzepecz, quae in aevum vocabitur, in bonis regalibus capitaneatus Sanocensis, aut potius in terra regali hereditaria de novo aedificare, locare aut ex silvis fundare, quae villa regalis appellabitur cum omnibus iuribus accidentiis et pertinentiis infrascriptis. In qua villa Rzepecz nobili Iarosz Mieyszewski et eius successoribus legitimis licitum esse habere advocatiam in tribus laneis ipsi soli et eius successoribus pertinentibus. Cuius quidem villae Rzepecz latitudo hereditaria et longitudo tum ab aliis villis distinctis in aevum erit sub his locorum signis et distinctionibus: incipiendo ab influitione fluvii Rzepecz cadentis in fluvium Osława, eundo sursum fluvio Oslawiczka Czarny Las nuncupato ad fluvium Iaworniczek ad fluvium Makotra, a fluvio autem supradicto Makotra in campum alias polana Zawinczak, ex polana Zawinczak ad locum Ostra Iodła, ad lapidem album dictum Ruski Kamien, eundo per campum alias rozdziałem per montem locum dictum Dolinki Bidowe, de loco autem praedicto Dolinki Bidowe super fluvium Kulas ad fluvium Profundum et ad limites Płonna, ex Profundo autem fluvio sursum torrente alio ad locum dictum Mostki et Garbek, Brakow atque Kuchna appellatum, a Kuchna autem supra torrentes ad locum Przewały et Bukowinki, a Bukowinki autem eundo per montem dictum Opoy, a quo loco tendit rozdział qui separat villam Szczawne eundo ad fluvium Osława et Osławka. In quo (!) quidem villa Rzepecz quilibet cmeto aeviterne de medio laneo per quindecem grossos sacrae regiae maiestati in quolibet anno solvere tenebitur post expirationem libertatis annorum viginti quatuor, item quillibet cmeto eiusdem villae unum caponem et unum popręg ad equum, decimum porcum in quolibet anno et ex grege ovium vigesimam ovem dare aut solvere tenebitur; censum autem regalem per grossos sex de quolibet medio laneo cmetonum quivis soluere tenebitur. Item cmetonum quilibet ad occasionem necessariam satisfaciendo servitio paratus ut sit cum futuris suis successoribus defendendo lanea sua, verum tamen ad bellum nemo illorum conabitur. Ad laborandum homines vulgo zagrodnikow quodquod voluerit absque censu regali locare advocato licitum est et conceditur, molendinum etiam cum omnibus pertinentiis, utilitatibus

in hereditare predictae villae cum consueto folusz atque tabernam liberam statuere et habere tenentur, et molendinator eiusdem villae liberum medium laneum ab omnibus censibus habebit. Persona spiritualis dictus popo laneum liberum tenere habet. Item loca in campis dicta obszary extranea sursum et deorsum villae tendentia etiam et nawsi temporibus perpetuis ad advocatiam ipsam spectabunt. Ab annulis (!) in statum matrimonialem tradentibus ex prefata villa ad aliam kunica advocato spectabit, de omnibus autem censibus, proventibus, dationibus[1]), quibus exceptis per sex dies in aestate et autumno debebunt laborare temporibus perpetuis existen(tes) protunc in advocatia, pertinentia autem sensiva (!) in quolibet anno utpote pro festo Nativitatis Domini per duas galinas et duas tortas, pro festis autem paschalibus per triginta ova et duas tortas omnes cmetones advocato dare pertinebunt temporibus perpetuis. Item mellificia apibus necessaria propter usum suum in silvis eorum possessioni subiectis conceduntur statuere tum quoque pomaria cum hortis, quodquod quilibet illorum ad usum suum construere valuerit, licitum erit. Item cmetones de mellificiis apibus possessis per medium grossum de uno mellificio aut mel secundum Deum et iustitiam dare tenebitur. Fabrum sine datione constituere valebunt. Item homo quicunque ab undique profugiens ad eandem villam Rzepecz nemini extradi debet, sed tali iure et iustitia conservatur. Item cmetones ad convocationem laboris dicti tłoka convevenire omnino debebunt atque etiam ad construendum et reparandum molendinum atque iaz similiter spectabunt; item cmetones ex quibus illorum laboris ovile utpote sałasz tenetur stare in fundis ad advocatiam spectantibus construendo stercoribus fundum advocatialem per sex septimanas atque dare de pascuis caseos duos advocato et successoribus eius temporibus perpetuis; item cmetones de omnibus dationibus atque proventibus, contributionibus tam pecuniariis quam non pecuniariis advocato et successoribus eius tertiam partem dare adstricti erunt. Ad extremum eundem advocatum et eius successores ab omnibus dationibus, censibus, proventibus liberum in aevum conservamus, tum quoque ab iurisdictione iudiciorum aliorum castrensium capitanealium, quibus subiacere non tenetur, liberum pronunciamus; qui advocatus nullibi iudicari teneatur nisi coram iudicio sive nostro sive curiae sacrae regiae maiestatis. Ob cuius rei testimonium sigillum hisce litteris est impensum. Datum et actum in castro Sanocensi feria sexta proxima post festum sancti Michaelis anno Domini millessimo quingentesimo vigesimo sexto.

Грамоту сю в потверджениях 1549 і 1642 р. вписано до книг сяніцького ґроду в р. 1777 на жаданне Бонавентури Бартля — Львів. краєв. архив сяніц. ґр. кн. 261 с. 631.

---

[1]) Тут, очевидно упущено кінець фрази.

LXXVIII.

Кор. Жиґимонт зносить уряд ґродський в Стрию на прошенне шляхти Перемишльської землї, 20 марта 1527 р.

Sigismundus Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithwaniae, Russiae tocius Prussiae Mazoviaeque etc. dominus et heres, significamus tenore praesentium, quibus expedit universis, quia quum nuncii terrae Praemisliensis in praesenti conventu generali constituti, coram nobis questi essent omnium nobilium terrae eiusdem Praemisliensis nomine, quod illis valde, grave et onerosum esset aliquas eorum causas, iurisdicionem capitanealem seu castrensem concernentes, coram capitaneo stryensi et in castro illo Stryensi agere, suplicantes enixe, ut nobiles tocius districtus Stryensis iurisdicioni castrensi Praemisliensi adiungere, annectere et incorporare dignaremur, quemadmodum pridem erant annexi et incorporati, nos tametsi consideraverimus, quod predecessores nostri, praesertim vero serenissimus et desideratissimus divae memoriae parens noster, dominus rex Cazimirus, ad petitionem eorundem nobilium districtus Stryensis illis propter maiorem eorum commoditatem et loci vicinitatem causas et actiones ipsorum iuridicas castrenses illic in castro Stryensi et coram illius capitaneo agere, tractare et prosequi permiserit et a iurisditione capitanei et castri Praemisliensis eos exemerit litterasque desuper oportunas ipsis etiam concesserit, — quia tamen ea suplicatio et petitio universorum nobilium tocius terrae Praemisliensis, quae etiam districtum Stryensem in se continet et includit, per ipsos nunctios facta nunc intercessit, quod ipsos nobiles districtus Stryensis quantum ad ipsam iurisditionem castrensem aliis unire et aequare dignaremur illisque ad iurisditionem capitanei et castri Praemisliensis, qua alias usi fuerant, rediceremus, perpendentes nos maioris esse momenti petitionem et consensum universae nobilitatis alicuius terrae quam particularem aliquorum nobilium ex parva illius parte seu districtu, volentesque pocius in commune prospicere et consulere commoditati universorum quam paucorum, de consilio et consensu omnium consiliariorum regni nostri status utriusque in hoc conventu generali Cracoviensi nobiscum existencium praefatos nobiles districtus Stryensis et totum illum districtum ad primevam iurisdicionem castri et capitanei praemisliensis moderni et pro tempore existentis reducendum duximus ac harum serie litterarum reducimus ac cum districtu Stryensi iurisditioni ipsius castri et capitanei praemisliensis ascribimus, anectimus et perpetuo incorporamus ita, quod in praefata terra Praemisliensi et eius districtibus in illa consistentibus non alibi deinceps

iudicia castrensia capitanealia exerceantur, tantummodo in ipso castro Praemisliensi, tanquam in capitali, generali et principali loco tocius terrae Praemisliensis, cuius iurisdicionem in pleno integro ac pristino eius vigore et robore conservamus et ab aliis conservari et in nullo eam violare deinceps, diminui, seu partiri in aliquo volumus — harum testimonio litterarum, quibus sigillum nostrum est appensum. Actum et datum Cracoviae in conventu generali feria quarta proxima post dominicam reminiscere anno Domini 1527, regni nostri anno vigesimo primo. Petrus episcopus, vicecancellarius st. Relatio reverendi in Christo patris domini Petri episcopi cracoviensis et regni Poloniae vicecancellarii.

Львів. краев. архив перемиського земства книга 9 с. 728 (р. 1529).

LXXIX.

Кор. Жиґимонт іменуе владикою перемиським Олехна Терлецького, 3 грудня 1528 р.

Sigismundus, Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae etc. dominus et haeres, significamus tenore praesentium quorum interest universis, quia nos cum sufficienter fuissemus certiores factis (!), quomodo venerabilis Ioahim vladika premisliensis Dei permissione gravem aegritudinem incidit, vires corporis et loquellam amisit ad obeundaque officia ordinis et dignitatis, in qua constitutus est, penitus inabilis factus, unde suplicatum nobis extitit tam a quibus dom. consiliariis, quam ab alliis multis subditis nostris illius provinciae, praesertim vero ordinis et ritus ruthenici hominibus, quatenus in eo casu futuris periculis, quae ex infirmitate et defectu vladicae accidere facile possent, pro benignitate nostra prouidere aliumque in locum ipsum sufficere et pro vladica premisliensi praeficere dignaremur, nos itaque attendentes, pro (!) ex defectu capitis reliqua quoque membra variis morbis afficiantur et pastoris negligentia gregem perdere solet, ordo quoque turbatur universi, ubi rectores et praefecti deficiunt, volentesque futuris periculis occurrere et praesenti necessitati quantum in nobis succurrere, ad praefatorum consiliariorum nostrorum praeces et testimonia, quibus vitae integritatem et morum probitatem venerabilis Olechno Terlecki poponis nobis reddiderunt commendatam, eidem Olechno ipsum vladicatum premisliensem conferendum duximus et conferimus tenore praesentium mediante, ipsum pro vladica premisliensi praeficiendo et constituendo, dantes ei facultatem et omnimodam potestatem omnia agendi et disponendi,

quae ad vladicam premisliensem de iure et consuetudine spectare et pertinere dignoscuntur, administrationem spiritualium et regimen temporalium curamque et gubernium bonorum omnium, ad vladicatum quomodolibet pertinentium eidem iniungendo et committendo. Quocirca omnibus et singulis palatinis, castellanis, capitaneis, nobilibus, civibus et oppidanis ubilibet constitutis et signanter universis rythus ruthenici hominibus discricte (!) praecipientes mandamus, quatenus praefatum Olechno Terlecki pro vero et legitimo vladica ipsi habentes eum pro tali haberi ab aliis faciatis, vos vero rythus graeci seu ruthenici eidem Olechnoni, uti praelato suo et pastori in omnibus licitis et honestis pareatis et obediatis[1]) ac illi de omnibus proventibus et obventionibus ad eum ratione vladicatus quomodolibet spectantibus respondeatis et ab aliis responderi faciatis. Cum autem indignum atque etiam impium putamus, ut venerabilis Ioachim antiquus vladica in hac aegritudine sua debitis vitae necessariis frustretur et deseratur, volumus, constituimus et mandamus, quatenus eundem Ioachimum ipse Olechno novus vladica in omnibus vitae necessariis usque ad finem vitae ipsius de bonis vladicatus premisliensis sufficienter provideat, si Dei et nostram indignationem evitare voluerit. In quorum omnium fidem et testimonium sigillum nostrum annulare praesentibus est subappensum. Datum Vilnae tertia decembris anno Domini milesimo quingentesimo vigesimo octavo, regni vero nostri vigesimo secundo. Sigismundus rex.

Сю грамоту, вписано до книг земських поремиських на жаданнє illustris reverendus Theodorus Iankowski ryth. graeci latino uniti cathedralis decanus; з заміткою sigillum eidem priuilegio appensum est et pendet in suo loco — Львів краєв. архив, зем. перем. кн. 237 с. 1294.

LXXX.

Кор. Жиґимонт зносить ґродський уряд, заведений в Самборі на прошеннє місцевої шляхти, 9 мая 1530 р.

Sigismundus Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Mazoviaeque etc. dominus et heres, significamus tenore presentium quibus expedit universis, quod quamvis in conventu Cracoviensi generali proxime preterito felicis coronationis serenissimi filii nostri domini Sigismundi secundi ad petitionem nunciorum districtus Samboriensis et quorundam consiliariorum nostrorum nobiles eius-

---

[1]) В книзї: eobediatis.

dem per litteras nostras illis concessas a iurisdicione castrensi castri nostri Praemisliensis exemerimus eosdemque nobiles circa iurisdicionem castrensem castri videlicet nostri Sambor, quam se propriam illic habere et ad eam pertinere in causis et articulis, forum castrense concernentibus, asserebant, relinquerimus (!) et conservaverimus sic, quod ad iudicium castri Praemisliensis evocari non debeant, — quia tamen e diverso aliter certo edocti, omnes districtus in terra Praemisliensi consistentes, inter quos includitur etiam Samboriensis, ad iurisdicionem capitanealem castri Praemisliensis in causis et articulis praedictis iudiciariis castrensibus a tempore vetusto, seu ex antiqua consuetudine pertinuisse et pertinere et absurdum inconveniensque sit, quod haec una et eadem iurisdicio capitanealis seu castrensis Praemisliensis in diversum trahi et partiri debeat, praefatos rursus nobiles districtus Samboriensis et totum illum districtum ad primevam iurisdicionem castri et capitanei praemisliensis moderni et pro tempore existentis iuxta antiquam consuetudinem reducendum duximus et harum serie litterarum reducimus eundemque districtum Samboriensem iurisdicioni eiusdem castri et capitanei praemisliensis, cui prius erat, anneximus, ascribimus et perpetuo, firmiter ac inviolabiliter ascribimus et perpetuo, firmiter ac inviolabiliter incorporamus ita, quod in praedicta terra Praemisliensi et omnibus eius districtibus, inter quos Samboriensis continetur, non alibi deinceps iudicia castrensia capitanealia exerceantur, tantummodo in ipso castro Praemisliensi, tanquam in principali et capitali loco totius terrae Praemisliensis, cuius iurisdicionem in pleno, integro ac pristino eius vigore et robore conservamus et in nullo eam violari volumus, non obstantibus memoratis prioribus litteris nostras (sic), nobilitati samboriensi concessis, quibus derogatum iri volumus et nos ipsi illis derogamus tenore praesentium mediante, quibus in testimonium[1]) nostrum est appensum. Datum Cracoviae feria secunda proxima post festum natalis sancti Stanislai in Maio anno Domini millesimo quingentesimo tricesimo, regni nostri anno vigesimo quarto.

Грамоту вписано тогож року до книг земських перемиських, на жаданнє tota nobilitas districtus Samboriensis et terrae eiusdem districtus Praemisliensis, — Львів. краєв. архив зем. перем. кн. 17 с. 295.

---

[1]) Опущено: sigillum.

Козаччина на переломі XVI—XVII в.

(1591—1603).

Написав **Василь Доманицький.**

XIII.

В році 1600 козаки знову виступають на історичній сцені, і при тім не яко „лотри" і „свавольники", а поважане лицарство, до якого звертаєть ся найлютійший ворог їх — коронний гетьман Замойский. Річ в тім, що в квітні місяці сього року Михайло, господар молдавський зайняв Семигорд, напав потім на Волощину, Єремию Могилу — креатуру польського уряду, прогнав, а сам зайняв його землю. Польща не хотіла сього лишити, як воно єсть, і почала готувати ся до війни з Михайлом. Особливо се займало Замойского, який заходив ся небавом збирати військо, щоби укарати своєвільного молдавського господаря. Розпочавши війну облогою Хотина, польські проводирі побачили, що їм з своїми силами не здолати ворога — „z tą trochą się puscić jedno chyba na hańbę jaką jkr. mości i koronną" [1]), тому порішено було звернути ся до Запорожців. 2 червня Жолкевский писав з під Хотина до Замойского, що він вже післав і до Низовців, і до Дніпра і на Буг до Пробитого [2]), виказуючи, що Михайло даремно лє християнську кров, і запрошуючи їх також послужити королеви [3]). Замойский велів

---

[1]) K. Górski. Wojna z wojewodą wołoskim Michałem w roku 1600-ym (Ateneum, 1892, XI, 255.

[2]) Пробитий шлях, над Бугом.

[3]) Listy Żółkiewskiego, 103.

післати Запорожцям через Оришевского, давнього їх старшого, кілька сот злотих і обіцяв дати їм ще 6000 зл. — скоро тільки вони прибудуть в стан. А що вони не дуже мали довіре до Речи Посполитої і її урядників від часів Наливайка, то післав ще до них королївський „глейт“[1]). 1-го липня Запорожці вже відповідали Жолкєвскому в сїй справі, без кошового (нема жадного підпису). Вони писали, що піти на службу королївську вони згоджують ся, але нехай з них знїмуть „банїцію“, яку невинно на них положено і потім, з огляду що вони в королївстві терплять кривди від старост, які одбірають у них худобу — то нехай буде виданий наказ, щоб сього більш не чинили і взагалї щоб їм повернули „усї вольности, з яких предки наші, живучи на сих місцях, користали ся“. Що ж до „упоминку“, який Жолкєвский обіцяв в листї і за яким закликає прибути до нього, то на се вони мусять відповісти, що їм, „обголеним в достатках“ тяжко так далеко іти, тому просять краще прислати його до Днїпра, а також призначити платню, „як се бувало попереду, за яку (платню) охітнїйше і служили б“, а також хоругов королївську. Послами до Жолкєвского вислані товариші Родкевич і Онопрій. Разом з сим сповіщають вони, що кримський цар вже вийшов з-за Перекопу[2]).

Незабаром після сього листу Запорожці таки вирушили з Січи у гору Днїпром і „коло Ревучого (Ненаситця) на Днїпрі“ одержали від Жолкєвского новий наказ, — виступити в молдавський похід не пізнїйш 16 липня, а Замойский на 23 липня призначив був загальні військові збори під Глинянами (в Галичинї, на схід від Львова): „дожидаю Низовцїв, з якими дійшов до згоди, — повинні за два тижнї (6 серпня) бути під Камінцем“ — писав він до Хр. Радзивила[3]). Тим часом лист Жолкєвского запізнив ся, і Запорожцї 1 серпня були ще лише в Білобережю (6 миль низше Черкас). Звідси висланий був лист до Жолкєвского за підписом Яна Оришовского, „Самуіла Кошки старшого, й усього війська запорожського“. Писали вони, що наказ гетьманський пізно до них дійшов і тому завчасу не може бути сповнений. До того вони ще запізнились і через те, що йшли у гору Днїпром, проти води і проти вітру; вони мусїли мало не через кожен камінь на порогах тягти шнурами човни, ста-

---

[1]) Heidenstein, II, 410.
[2]) Listy Żółkiewskiego, 104—106.
[3]) Arch. Radziwiłłów. Script. rer. Pol. VIII, 187.

влячи по 200—300 люда до кожного шнура. Проте обіцяли, що в першу ж неділю по 1 серпні будуть у Каневі, звідки також за тиждень, коли до них з'їдуть ся з пограничних міст охочі до війни, вирушать через Білу Церкву, Брацлав до Кременця, і просили гетьмана заждати на них, обіцяючи сповістити його про вихід свій з Білої Церкви і Брацлава[1]).

Два слова про нового старшого — Самійла Кішку. Самійло Кішка (Кошка, Кушка, Костка)[2]), родом мабуть з брацлавських або винницьких Кошчичей[3]), був давнїй запорожський козак. Ще перед р. 1575, як згадує Величко, він був уже отаманом в Сїчи[4]), і десь коло сього часу попав в полон, з якого вийшов лише в р. 1599 або на початку 1600[5]). На жаль,

---

[1]) Listy Żółkiewskiego, 107.

[2]) Костка — у Heidenstein'а (II, 459) і Бантиша-Каменскаго (т. I, вид. 3, 159), Кушка — у Грабянки (Лѣтопись, ст. 25), а за ним — Максимовича (також і Енґельса), але Лукашевич (Малороссійскія и червонорусс. Нар. думи и пѣсни, 1836, 16—27), що записав думу про утїчку Самійла Кішки з неволї — пише полтавсько-українською вимовою: Кішка. Антонович и Драгоманов (Историч. пѣсни малорусскаго народа I, стр. 227) тої думки, що „герой походив з волинсько-підлїського краю, де українському **і**, що утворило ся з **о**, одповідає звук середнїй між **о** і **у**". Дійсно, в історичних джерелах з XVI ст. бачимо в землї волинській (в р. 1565) якогось Івана Кошку (Арх. Ю. З. Р. ч. VII, т. I, 220) — се Кошки Журавські; в Брацлавщинї і Винницькому пов. вони відомі ще з часів Казимира і Олександра (Żr. dziejowe XXII, 606).

[3]) Див. Нейманъ, Кіев. Стар. 1889, т. 25, 532—537.

[4]) Кошовий запорожський Іван Сірко в листї до кримського хана в р. 1675 писав: „Самуилъ Кошка отаманъ, чили гетманъ кошовій воевалъ по Чорномъ морю; по немъ року 1575 Богданко съ козаками Крымъ воевалъ (Величко Лѣтопись, II, 380). Впрочім сій звістцї не можна надавати великої ваги, бо самий лист сей, здаєть ся, пізнїйший (з XVIII ст.) фальсифікат.

[5]) Про полон Кішки згадують лїтописи, видані Н. Білозерським: „были гетманами запорожскими: Кошка, котораго Турки живого взяли, а по немъ Бородавка" (Лѣтописи Н. Б., стр. 56); і III, 111 і 131. Таку ж звістку подає і ґеоґрафічний словник Максимова и Щекатова (Козаки, стр. 243), тільки тут уже цїлковитий абсурд: Самійло Кішка гетьманує після смерти Сагайдачного (1622 р.): „сей (Самойло Кушка) на сраженіи съ Турками захваченъ ими въ полонъ"; по ньому — Бородавка. Теж саме Самовидец (вид. 1878, 216): під Цецорою (1620) „турки живого въ полонъ взяли", теж і Грабянка (25, 260) — кладучи полон на р. 1620. В додатках до лїтописи Величка читаємо і про місце похорону: „1620 года гетманъ Самойло Кошка на урочищи, прозываемомъ Цеціора, турками убитъ и въ городѣ Каневѣ погребенъ" (т. IV, 151), а на стр. 155—156 (того ж IV т.) узятий в полон. Про полон Кішки разом

про його попереднє жите і діяльність нічого не знаємо аж до того часу, коли він вислав до Жолкєвского наведеного вище листа від 1 серпня. Безперечно, се була людина твердої волї і з ширшим, ніж звичайне товариство козацьке, сьвітоглядом і чималим тактом. Поза своєю діяльністю на Запорожу звістний ще тим, що збудовав церкву Миколи Доброго в Київі на Подолї[1]).

Добравши ся до Канева, Запорожцї не дуже квапили ся на поміч польському війську, бо ще й при кінцї вересня їх не було в станї Замойского. Правда, від Канева до Волощини — не близький сьвіт (50 миль до одного Камінця via Брацлав), а у козаків до того не було ще коний, і їм давали підводи. Кішка прикладав старання, щоб удержувати військо в належній дісціплїні: коронні землї минали геть, земян не кривдили, провіянт брали справедливо, нікого не кривдячи. По дорозї куповали чи инакше як набували коней, яких не бракувало на брацлавських пасовиськах, і коли опинили ся під Каменцем і стали там на відпочинок — усе козацтво з пішого стало кінним. Се мабуть було десь в вересню, бо 19-го Замойский писав (незнати куди) до Запорожців з під Сучави, сповіщаючи „добрих молодців“, що проти ворогів короля повстала уся Семигородська земля і що він туди вислав 3.000 війська та просить, щоб козаки, вибравши три або дві тисячки молодців, як найскорше, поки стоїть гарна погода, вислали їх на поміч повстанцям, разом з 3.000 польського війська[2]).

Запорожцї вирушили — не знати в якій скількости, може бути, що в тій, якої жадав і Замойский, себто більш 2.000; помагали їм ще якісь шаргородські козаки[3]), „поленні“ білоцерківські та иньші, яких було 1.650 під проводом Вишневецкого, Ружинського та иньших[4]). На початку серпня Замойский з військом перейшов Днїстер і вирушив на Молдавщину та 27 став обозом коло Бакови над Бистрицею. Сюди прибули

з Богданом Хмельницьким говорить і Ригельманъ (Лѣтопись повѣствов., 36): „попали в полонъ, кои по дву годахъ искуплены по обмѣнъ плѣненными татарами“. Народня дума про утїчку Самійла Кішки з турецької неволї, найдовша і одна з лїпших і змістом і стародавнїми рисами, малює поворот Кішки Самійла, гетьмапа запорожського, за кошового Семена Скалозуба (Антоновичъ и Драгомановъ Историч. пѣсни I, 215—220).

[1]) Петровъ, Очерки древнаго Кіева, К. 1897, 201.

[2]) Listy Żółkiewskiego, 108.

[3]) Górski. Historya jazdy polskiej, стр. 73; звідти ж знаємо, що гусарів польських ходило на Волощину 3.510 (ibid).

[4]) Heidenstein, II, 421.

вдруге післанці від Запорожців, домагаючи ся заплати — (вперше вони явили ся 19 серпня під Сучавою „a Koska generali Cosacorum Zaporogiensium, і тоді Жолкєвский вислав до них листа з запрошеннєм поспішати)[1]. Коли прибули післанці, двох зараз вислали назад, щоб переказали, яким шляхом мали іти: для них призначили иньшу дорогу, щоб лекше могли удержувати ся і запобігти непорозумінь з польськими жовнїрами. Сї післанцї донесли, про давнього свого старшого Кішку, якого підозрівали в зносинах з Михайлом, вони закували в кайдани і нинї провадять до суду гетьманського, а на його місце обібрали нового — Гаврила[2]).

В жовтні Замойский розпочав боротьбу з Михайлом. Саме тоді, 6-го, коли він стояв під Фокшанами, прибули і Нивовці[3]). 15 жовтня він нагнав Михайла в горах — в Волощинї, а 17-го жовтня була рішуча битва під Пловештами; Замойский вислав вперед відділи під проводом Лаща і Бекеші, але Волохи засїли в лїсї і могли вчинити чимало шкоди польському війську. Козаки узяли ся вигнати їх звідти, що справдї з успіхом виповнили, і дякуючи їм була виграна битва. Михайло почав відступати, його розбито, узято гармату[4]) і 90 військових хоругов, узято і знищено весь його табор. Михайло спершу був утїк до Семигороду, але потім вийшов звідти і почав збирати військо. Замойский чекав його в Волощинї. Але скоро вийшов він звідти, Михайло знову з'явив ся і хотїв зсадити знову Могилу, та прибув на поміч Потоцкий і разом з Могилою 25 жовтня розбив Михайла на голову, так що він утїк, а на другий рік в серпнї за цїсарським наказом стято йому голову[5]).

---

[1]) K. Górski. Wojna z Michałem, 261.

[2]) Гаврила Кортневича чи Крутневича, „за гетмана на тотъ часъ будучого надъ войскомъ Запорожскимъ у земли мултнянской" (Максимовичъ, Собр. сочин., I, 319; Collectanea vitam resque gestas Joannis Zamoyscii, illustrantia. Posnaniae, 1861). Про се маємо згадку і у Engels'a (Geschiche der Ukrainischen Kosaken, 1797 р., стр., 107), який каже, що Кішку скинуто з уряду за те, що „не дуже хотїв прискорити їх (козаків) путь". [3]) K. Górski. Wojna z Michałem, 263.

[4]) Бантиш-Каменский (т. I, выд. 3, 159) рахує 5 армат в дневнику („Bitwa w Multaniech z Michałem wojewodą", — Starożytności Historyczne Polskie przez Ambr. Grabowskiego, t. I, стр. 108) стоїть „dział kilka w liesie odbito", а автор Боркулабовської хронїки, який теж сьвідчить, що узято гармати, чомусь уявляв собі що „побили войско Могили" (sic!) (Дод. до Істор. вост. Руси, II, стр. 75).

[5]) Ibid. 4—1Z, Heidenstein, II, 426—427. Коли розпочала ся

Повернувши ся з молдавського походу, козаки під проводом Кішки розташували ся на зиму в Білій Церкві, по дорозї на Запороже і вагали ся, чи прийняти їм пропозицію Замойского йти „у Інфлянти“, чи нї: „Czynił radę Koszka trzy kroć a w tych trzoch nie pozwalali sila ich na potrzebę krola Jego Mczi. Niespominają Inflant iedno Sweczyą, ktorzy się barzo boią zeby nie zawiedzieni na pohibil“... Хотїли лишень узяти зароблене молдавським походом сукно і йти на Запороже[1]). Як видно, Замойский мав намір притягти до походу проти Шведів не меньш 6000 Запорожців, бо на таку кількість прислав він їм грошей і сукна. Замойский думав роздати се тільки тим козакам, які побували отсе в молдавському поході і знову згодять ся на новий похід. Та козаки були цїлком иньшої думки: вони гадали, що сукно і гроші повинні дїйсно розібрати ті, що були в Молдавії, але цїлком незалежно від того, чи підуть вони в інфлянтський похід: „Ми теє заслужили, а иньші нехай собі заслужать“, говорили вони на радї. Очевидно такої думки був і гетьман козацький, який досить дотепно висловляє свою гядку: „Обіцяно попереду грошей і сукна на 4000, а тепер на 6000, тим лїпш; довші сукнї мати-мемо“ [2]). Частина козацтва годила ся, одержавши платню, іти таки походом, але більшість з Кішкою на чолї мала намір весною запасти ся борошном, сїсти на човни і зникнути на Запорожу[3]).

З листа Кішки до Яна Замойского з 22 сїчня 1601 р. (з Білої Церкви) ми знаємо, які умови поставили козаки канцлєрови, без яких вони не рушать в похід. Готові охоче служити королю і Речи Посполитій, лише просять коронного гетьмана зняти з них „вирок“, призначити їх щорічну платню („żołd“), як було до сього часу, і вернути Трахтемирів, просять ще сукна і гроші, які король обіцяв на соймі (?), бо вони

війна, турецький султан прислав був до Жигмонта 2 чаушів, і обіцяв поміч проти Михайла, як що буде захована приязнь — і на далї. Йому пообіцяли, дякували — і на тому скінчило ся (Script. rer. Pol. X, 7).

[1]) А. Стороженко, Стефанъ Баторій и запорожскіе козаки V, 1904, стр. 320 (з листу Бартоша Верещиньского з 15 квітня 1601 р. до Яна Замойского з Хвастова).

[2]) Obiecano pierwey hroszy y sukna na cztery tysiący a teper na szyst, tym lipsz, dołszy i sukni budem mieli (ibid. стр. 320).

[3]) „Czolny iuż są zgotowane. . ok gotuią, tak też borosznо w beczki byącz sila ich iuż ponabyali“ (ib. 320). Цїкава подробиця, як доставляли на Запороже борошно!

„голі“ — дуже в великій нуждї, „а тепер зима“; просять також виконання листів „славної памяти“ короля Стефана Баторія що до козацької спадщини: щоби маєток небіжчика козака нікому иньшому не йшов до рук, окрім товариша або приятеля якого-будь; потім, щоб судили козаків лише „старший“ та ще королївський комісар, нарештї, щоб було заборонено королївським урядникам підчас приходу козацького війська в українські міста брати з нього побор, — і геть скасовано банїцію, себто вигнаннє з королївства“ [1]). Що до „вироку“, платнї і привернення Трахтемирова — Замойський підтримував сї прохання перед королем. Але що король не мав права нїчого сього сам, без згоди сойму, вчинити, то велїли їм чекати до сойму, а тим часом усякими подарунками намовили їх.

З того, що козаки звідкись, як каже Гайденштайн, „nadciągneli“, що з ними польський гетьман так ґречно обійшов ся, запрошуючи на службу королївську, і старав ся удержати їх усякими подарунками, можна з певностию вивести, що козаків спеціально знову покликано, для участи в новій — Лифляндській війнї. Се тим більш певно, що причина до війни — зайнятє новим шведським королем Карлом Зудерманским (IX) лифляндських кріпостей Ланса, Пернави та иньших мала місце ще в жовтнї року 1600 [2]), і на Варшавському соймі (з 30 січня до 13 марця) постановлено було збирати вдруге кварту і вдруге побори (лановий і чоповий) в протязї 1601, а як треба буде, то і 1602 — для війни в Лифляндії з Карлом [3]). На сьому ж таки соймі була розмова і про козаків і зрештою видана була така конституція: „Тому що козаки в минулій потребі проти Михайла вірно і гідно служили нам і тепер обіцяли служити проти Карла, то ми банїцію, видану за постановою сойма [4]), за „збродњями“ Косинського і Наливайка, з тих, що будуть служити проти Карла — здіймаємо; вони будуть під приводом старшого, призначеного гетьманським урядом. Підчас їх неприсутности дома нї в чім не повинні вони бути скривджені, а звичайної юрисдикції старост і панів над тими, що мешкають в маєтностях, не касуємо. Хто з них (козаків) умре,

---

[1]) Listy Żolkiewskiego, 108—110; Heidenstein, II, 420.

[2]) Scriptor. rer. Pol. X, 9—10.

[3]) Ibid., 14; Жуковичъ. Сеймовая борьба, 399.

[4]) Розумієть ся, 1597.

маєтність повинна спадати на їх потомків і найблизших їх. На шпиталь гродський — (надаємо) Трахтемирів, коли трапить ся оказія: як умре його властитель Гуляницкий, або як удасть ся його чимсь иньшим надгородити, для чого призначаємо комисарів"[1]). Щоб притягти на війну як мога більше шляхти, на сьому ж таки соймі оголошено було, що будуть задержані у всїх судових інстанціях процеси проти усїх тих шляхтичів, які возьмуть участь в походї на свій кошт або за гроші[2]).

Війна на справжнє розпочала ся лише в червнї, коли Литовцї з виленським воєводою Радзивилом і Карлом Ходкевичем вирушили проти Карла під Кокенгаузен, який відобрали, поклавши на місцї з 5 тисячок шведського війська[3]). Сам король польський прибув з військом до Вильна 24 липня, де пробув до 12 вересня, 5 серпня прибув туди і Замойский з багатьома відділами, а 12-го рушив в Ливонїю[4]). Десь коло сього часу, або й ранїш мусїли були прибути і козаки, викликані через якогось шляхтича Станислава Серошевского, хоча до 1 грудня не маємо жадної про них звістки. Що вони мусїли бути на війнї уже в серпнї, про се сьвідчить далї наведений лист Кішки з 1 грудня, а також реєстр, скільки видано за квартал (3 місяцї) „Cosacis Zaporoviensibus" підчас війни в Ливонії проти Карла. З сього реєстру бачимо, що козаків (піших) було 2000[5]) — один полк, який дїлив ся на 4 роти (по 500 — власне се були полки), з поручиками (praefectus), себто на чолї; рота (полк) дїлила ся на 2 віддїли по 250 люда — з осавулами на чолї (8 душ); сотнями командували

---

[1]) Vol. legum, II, 401. Монастир Трахтемирський наданий був Остапови Дашковичови, старостї черкаському, „а отъ него монастырю Печерскому, а потомъ отъ монастыря променено (десь ще перед р. 1552) за ся у руки господарские ку замку, киевъскому воеводе... А на низу устьи Самары к тому Телехътемирову уходъ на бобры, на рыбу, на мясо" (Арх. Ю. З. Р. ч. VII, т. I, 98—99). В р. 1590 Жигмонт надав був його якійсь „особі козацькій" (М. Грушевський — Зап. Н. Тов., т. XXXI—XXXII, 22), а Максимович (Сказаніе о межигорскомъ монастырѣ, К., 1865, стр. 29) доводить, що він був запорожським монастирем ще з р. 1576.

[2]) Жуковичь Сеймовая борьба, 399.

[3]) Scriptor. rer. Pol., X, 17.

[4]) Script. rer. Pol., X, 17.

[5]) В Метрицї Литовській показано, що в р. 1601 Самуіл Кішка ходив з 2032 люда (Довнар-Запольский К. Стар. 1895, II, відд. 53—58).

сотники (20 люда), куринями, по 11 люда — курінні отамани (157); окрім того були ще: 1 обозний (castrametator) і писар (ontarius), які підлягали безпосередно полковникови (себто гетьманови війська), а також 4 хорунжі, 4 сурмачи, 4 бубнисти і 4 нереєстрові служки. Було при них і 12 гармат[1]). Окрім піших було щось ще і кінних — не низових, які побирали вищу платню[2]), але не знати їх скількости: мабуть не більш 400, як се бувало в р. 1598 і 1604[3]).

12 вересня Жигмонт виступив з Вильна і 21-го получив ся з Замойским; почувши про се Карл небавом утік до Швеції[4]).

Про козаків в сій війні довідуємо ся лише 1 грудня. Того дня Самійло Кішка вислав з Нового-Моізу двох післанців, товаришів Федора і Івана Бриндзу з листом до гетьмана Яна Замойского, сповіщаючи про те, що козаки пильно держать, як він наказав, сторожу на шляхах дерптському, фелинському і пернавському проти Карлового війська, наглядаючи за рухом неприятеля, але разом з тим відчувають велику нужду в сім краю і тому просять поклопотати ся у короля про їх платню,

---

1) Górski, Historya piechoty, 35—36, додатки на стр. 243. Платня козакам була така: ductori eorum — 200 зл. (флоринів), обозному — 30, писареви — 10, 4 praefectis (поручикам-полковникам) по 30—120, 8 осавулам по 25—200, 20 сотникем по 15—300, 4 хоружним 32, 157 курінним по 9—1413, решті 1799 по 7—12593, 12 пушкарям по 12—144, 20 підводчикам (для гармат) по 3—60, на олово, порох, салїтру — 500, і ще сукном (або грішми) 12.640 (Ibid. 243). Докладнїйший рахунок знайдено в Метриці Литовській, з якого виходить, що гетьман одбірав не 200 — а 120 фл., курінних було не 157 — а 152 (тому одержали не 1413, а 1368), хорунжі, сурмачі, бубнисти і 4 трубачі (?) — усїх 16—128; отже усього — 15149, і окремо 500 на порох, олово і салїтру; про сукно не згадуєть ся (Довнар-Запольский — Кіев. Стар. 1896, II, відд. II, 53—58). Довнар-Запольский чомусь тієї гадки, що се „певно лише реєстрове козацтво"... Можна порівняти сю платню з иньшими роками: в р. 1575 і 1576 (300 козаків) одержували на квартал по $2\frac{1}{2}$ зл. (окрім сукна), в 1579 — уже по 15 на рік і по 4 аршини лупського сукна (Górski, Historya piechoty, 35—6 і Hist. jazdy 57), в 1590 — піші по 5, кінні — 12 (Górski Hist. piech. 243), а в р. 1632 — гетьман одержує уже 300, а полковники (не 5, а вже 6) по 150 (Кіев. Стар. 1896 II, відд. II, 53—58).

2) По 21 зл. на квартал: 15 на коня і по 1 зл. на ротмістра (Górski Historya jazdy, 100).

3) Górski, Historya jazdy, 57—8. По дорозї в Ливонїю козаки починили чимало шкод в Могилеві, хоча король спеціальним листом забороняв чинити по дорозї шкоди (Arch. domu Sapiegów, 356).

4) Scriptor. rer. Pol., X, 21.

якої вони не одержують, хоч уже кілька неділь минуло по-над квартал[1]), та і взагалі вони вважають, що призначена козакам королївська платня дуже невелика[2]).

Тим часом 20 грудня Замойский узяв Вольмар, а король тоді забравши бранців, вернув ся до Вильна, нїчого не зробивши для козаків[3]). 23 грудня Кішка знову вислав з осавулою і товаришами листа до Замойского з того ж таки Моізу, повідомляючи, що козаки, терплячи велику нужду і не бачучи від короля помочи, здіймають сторожу, яку держали на шляхах, і збирають ся йти на Вкраїну. Разом з сим повідомляє про якогось шведського начальника війська Граффа, який 22 грудня був з 4000-ним військом коло Гермеса, вхопив кілька козаків, але довідавшись, що Карлзон[4]) уже в козацьких руках, повернув назад до Гермеса; за ним виступив з Гермеса, окрім кількох десятків люда, і увесь народ. По тім козаки узяли замок і тепер пропонують віддати його гетьманови. При кінцї листа Кішка додає, що разом з „низовим лицарством“ при ньому було 15 хоругов польських[5]).

На сей раз здаєть ся козакам таки скоро заплатили, що їм слїдовало — хоч може і не все, а лише частину. Гайденштайн каже, що по взятю Вольмара, козаки, під проводом Костки, хотїли йти до дому. Замойский ледве затримав їх[6]). Справдї, з листу Жолкєвского до Замойского з 2 сїчня 1602 р. знаємо, що козаки все ще були в Ливонїї і стояли десь поблизу чи в самому Гевел-Моізї[7]). Того ж таки дня Кішка сповіщав Замойського, що вирушити до мизи Рінген і стати там табором, як се гетьман наказував йому, він не може, бо конї козацькі дуже лихі, провіянту, не вважаючи на розшукування, нїде не знайшли, земля дуже замерзла і ставити курінї на нїй не можна; до того у всьому краю нема жадної деревини, та і взагалї весь край — пустиня, в якій окрім двох-трьох „халупок“ нїчого не має, а через те і йти туди козакам нема для чого. Тому Кішка просить гетьмана дозволити козакам або виступати

[1]) З сього видно, що козаки виступили з України на війну десь мабуть в липнї — відколи почав ся „квартал“, бо другий квартал, як побачимо далї, мав скінчити ся в серединї сїчня.

[2]) Listy Żolkiewskiego, 114—115. [3]) Scriptor. rer. Pol., X, 22.

[4]) Карлзон — побічний син шведського короля Карла IX.

[5]) Listy Żolkiewskiego, 115. [6]) Heidenstein, II, 445.

[7]) Listy Żolkiewskiego, 112.

вперед, або звернути в бік і осїсти в хлїбному краю, де можна здобути собі на прожиток[1]).

Нарештї 18 сїчня Кішка в останнє висилає листа до Замойского, сповіщаючи, що хоч козакам і доставили через Даниловича[2]) „приповідний лист“ на одержаннє платнї за останнїй квартал[3]), що вже кінчить ся, але тим часом гроший тих немає, і козаки, терпячи великі недостачі, більш служити не хотять: була вже (в середу) рада, на якій порішено виїхати. Ще минулого року, коли козацьке товариство почало було роз'їзджати ся, він на радї хотїв був спинити сей рух, але не міг; тепер же, як би він спробував щось подібного зробити, то козаки побили б його каміннєм[4]). Правдивість безвихідного становища козаків в Ливонїї, про яке сьвідчать листи Кішки, стверджує також і секретар Замойского, Райнолд Гайденштайн[5]).

Про дальшу дїяльність Самійла Кішка не маємо звісток і уже 24 марця до Замойского звертаєть ся новий гетьман (хоч і не титулує себе „старшим“) Гаврило Крутневич (Круплевский у Гайденштайна)[6]). Безперечно, Самійло Кішка загинув в Ливонїї, а властне в місяцї марцї підчас погонї за Нассау, шведським якимсь проводиром. Козаки кинули ся туди, але його вже не застали там, лише 200 коней загнали у замок. „Костку, як оповідають, убили свої, пустивши кулю в потилицю“[7]). Про се ж маємо звістку і в „Боркулобівській хронїцї“: „Тамъ же (в Ливонїї) того Самуила убито и поховано у Киеве“[8]); хоча ся звістка про се і стоїть під 1601 р., але се очевидна помилка на один рік, бо й иньші всї подїї, нотовані 1601 роком, належать до р. 1602. Отже очевидно, що твердження де-яких дослїдників, що Самійло Кішка міг жити ще в р. 1620 — не можна жадним чином уважати справедливими[9]).

---

1) Ibid., 116. 2) Мабуть Яна Даниловича, старосту корсунського.

3) Очевидно, десь з половини жовтня 1601 до половини сїчня 1602.

4) Listy Żolkiewskiego, 116—117.

5) II, 448. 6) II,459.

7) Ibid., 459. Тут же, коло Іберполя, козаки схопили Англичанина Гілого, коменданта Білокаменської (Вайсенштайн) кріпости і Піла, ротмістра анфляндського, порубавши з 90 їх жовнїрів. На місце Гілого Білокамінцї обібрали якогось Альфонса Іншпана (Kronika Piaseckiego, 169).

8) Дод. до Іст. возс. Руси, II, 77.

9) Д. Науменко (Происхожденіе малорусской думы о Самуилѣ Кошкѣ, Кіевск. Старина, 1883, VI, 212—232), надаючи чимало віри лїтописцям руським, тримаєть ся тієї гадки, що „полон Кішки — факт історичний, який, імовірно, трапив ся на початку XVII в. к о л о р.

24 марця року 1602 до Замойского пише з козацького стану новий проводир Гаврило Крутневич[1]) („Hawrilo Krutniewicz y wsitko zaporozkie woysko“), який, яко гетьман війська запорожського (якоїсь його части) брав в р. 1600 участь в волоськім поході[2]). Він оправдував ся перед гетьманом, що не вважаючи на гетьманський наказ, вирушити того ж дня (24 марця) під Фелин не може, раз тому, що в товаристві багато хорих, друге — що чимало виїхало за живністю, та й шляхи попсовались, через що просить дозволу вирушити через два дні, 26-го і призначити місце, де б вони могли стати кошем[3]). Оче-

1620; факту ж утечі його з неволї нічим не можна запевнити, і се веде до гадки, що такого факту зовсїм не було“ (стр. 232). Тим часом ми документально знаємо про смерть Кішки в р. 1602; нарештї і в унїверсалї Крутневича з р. 1603 про Кішку згадуєть ся: „продокъ нашъ небожчикъ“... (Кіев. Стар. 1895, І, відд. II, 2—3). Очевидно, що коли полон Кішки був фактом історичним, — то він мав місце лише десь в XVI ст., до р. 1600.

Про місце похорону можна гадати, що таким був Київ, як про се сьвідчить Боркулабівська хронїка. Звістка Величка (т. IV, 151), що під Цецорою „Турками убитъ и въ городѣ Каневѣ погребенъ“ — значно пізнїйша і меньш ймовірна.

[1]) Чи не був він часом родом з Полїся, де ще в р. 1552 серед чорнобильських міщан знаходимо майже тотожні назвиська — Олексїй Круневич і Яків Круткевич (Арх. Ю. З. Росс., ч. VII, т. I, 590—1). Жив він опісля (в р. 1610) в Каневі (К. Старина, 1882, V, 202).

[2]) В. Антоновичъ (Кіевская Старина, 1883, V, 140), згадує, що Крутневич в р. 1600 був на Запорожю кошовим. А. Лазаревський (Кіевская Старина, 1898, I, відд. II, 1) не згоджуєть ся з д. Антоновичем: „відомости В. Б. Антоновича основані, очевидно, на написови, знайденому Максимовичем в однїй з евангелїй переяславських церков (Собр. Сочин, I, 319), датованому 14 вересня 1600 р., в якому стоїть, що напис зроблено „за гетмана на тотъ часъ будучого надъ войскомъ Запорожскимъ Гаврила Кортневича у земли мултянской“. „Можна сумнївати ся, — каже далї д. Лазаревський, — чи правильно Максимович прочитав слово мултянской і чи не стоїть в написови: инфлянтской. Тодї, може бути, 1600 написано помилкою замість 1602 або 1603, коли Крутневич яко гетьмам ходив в землю Инфлянтську“. Нинї нема жадного сумнїву, що Максимович прочитав напис цїлком добре, нїде не помилив ся, а Крутневич в р. 1600 справдї ходив в землю мултянську яко проводир-гетьман. Доказ на се маємо і у Гайденштайна (II, 459): „на його місце (Кішки) обібрано Гаврила Круплевского (sic!), який уже в Волощинї був їх проводиром“, та у K. Górsk'ого: „старшого свого Кошку закували в кайдани... і вибрали собі иньшого — Гаврила“ (Ateneum, 1892, кн. XI, 442).

[3]) Listy Żółkiewskiego, 117.

видно, що вони виповнили се і прибули під Фелин, де на них напала була нагло, коли вони сього не ждали, дорпатська залога і почала вже забирати вози та иньше козацьке добро, але коли козаки опамятали ся, то геть побили Шведів і чимало узяли в полон[1]), а в маю узяли і Фелин, який боронив Ференсбах[2]). Тим часом, ще скоро прибули вони під Фелин, порішено було вислати до канцлера литовського — Сапіги посольство, щоб в тяжкому стані своєму хоч що-будь од нього роздобути. 26 марця еп. виленський Бенедикт Война писав до Льва Сапіги: „Наливайковці (загальний термин для козаків) вибирають ся до Вашої Милости, сподіваючи ся одержати, що їм треба. Я гадаю, В. М. одправите їх pro prudentia sua, jako merentur[3]).

Не знати, чи посилали козаки до Сапіги, а як посилали, то чи вийшло що з того, тільки знаємо, що вони зіставали ся ще в Ливонії аж до кінця серпня. 28 серпня Замойский з козаками обложив і узяв Білий камінь (Вийсенштайн)[4]), після чого військо розійшло ся на усї боки. Перші пішли Запорожці. Гетьман коронний, боячись, щоб вони не допекли часом Литві, писав до короля, щоб найскорше було до них одписано. „Але там, де гроший не платять, військова власть не богато значить", справедливо зауважає секретар Замойского[5]).

Вийшовши з Ливонії, козаки перш усього засїли в Полоцьку, — відпочивали після походу, який „довго буде в памяти військови запорожському"[6]); відпочивали не без чималих шкод і кривд для мешканців, так що можна зрезуміти гнїв автора „Боркулабівської хронїки": „козаки запорожскіе въ Швеціи ничого доброго не вчинили, ани гетманамъ и пану королю жадного ратунку не дали, только зъ Швеціи утекли, а тутъ на Русь Полоцьку — великую шкоду чинили"[7]).

---

[1]) Heidenstein, II, 459.

[2]) Scriptor. rer. Polon., X, 29. [3]) Arch. domu Sapiegów, 315.

[4]) Scriptor. rer. Pol., X, 31. Гайденштейн, II, 482 оповідає, що під Білим Камінем „намістник їх (козаків) (чи не Іван Куцкович?), в неприсутности вожда, без наказу останнього пішов до коша за грішми. Неприятель ударив на козаків, але без усьпіху, бо прибув на поміч польський відділ". [5]) Heidenstein, II, 482.

[6]) В листї Івана Куцковича (Listy Żolkiewskiego, 118—121).

[7]) Дод. до Іст. возс. Руси, II, стор. 77. Що вони, між иньшим чинили в Ливонії, знаємо від одного Німця з Любека, який записав оповіданнє очевидців під 15 липня 1603 р. Перед тим в р. 1602 їхало з Любека посольство до Вильна і бачило, що на границї з Естляндією,

З Полоцька мали намір через Витебськ добрати ся до Дніпра. Для більшого ладу, при кінці падолиста, вислали вперед в Витебск писаря свого і осавула зількома десятками козаків щоб списати помешкання. Міщане вдавали спершу, що приїзд козаків ні трохи не турбує їх, але як тільки посланці почали списувати кватири, міщане вдарили в дзвони „на ґвалт“, і кинувшись на них, кількох убили, а решту, за виїмком декількох, загнавши в Двину, потопили; трьох, побивши і покалїчивши, вигнали з міста, а коні і маєток їх узяли собі. Тим часом козаки підступили уже до міста; вони покляли ся навіть, що не будуть мстити ся над міщанами, і під карою смерти заборонили кому-будь з товариства кривдити їх, аби лише хоч на час пустили їх до міста випочити, бо шляхта ні хлїба ні живности з своїх маєтностий не боронила. Козаки доводили, що вони за свої послуги, з дозволу короля, мають права на відпочинок у них, але Витебцї відмовляли ся якимись „вольностями“, казали, що ні за які блага не пустять їх до міста. Козаки висилали до них послів „з листами“, звертали ся за посередництвом до шляхти, але Витебцї таки стояли на своєму. Тодї козаки постановили дати їм битву. Витебцї перші вийшли проти них „з хоругвами, звичаєм неприятельським“, за що їх „pan Bóg pokarał“, хоч і козаки своїх кількох товаришів позбули ся. „Що сей факт не підлягає жадному сумнївови — можуть ствердити шляхта і обивателї витебські“, — оповідає козацький гетьман[1]). „Козаки место славное и великое Витебскъ звоевали, злата-сребра множество побрали, мещанъ учтивыхъ порубали, и такъ шкоду содомную чинили горше злыхъ непріятелей або злыхъ татаръ“, — оповідає білоруський лїтописець[2]). Витебська лїтопись Михайла Панцирного переказує, що місто „wysiekli“, за зрадою обивателїв витебських, козаки під проводом якогось Дубини

в Ротї і т. и., край так зруйнований і запустїлий, що на усїй простороне від Найгавзена і до самого Вендена (25 миль) не зустріло воно жадної людини. „До того козаки зруйновали усї оселї, попалили і спустошили їх, чинячи надзвичайні, нечувані надсиля над бідними мешканцями, яких, допитуючи у них гроший, пекли вогнем і всїляко мучили, а потім, одержавши, що вимагали, все таки рубали їх на смерть; посли бачили розрубані на двоє тїла і окремо людські голови, що валяли ся осібно серед опустїлих помешкань і коло них, тим часом, як поля стояли покинуті і необроблені“. Голод був страшенний — мешканцї їли мертвих і повішаних, і таких випадків засьвідчено 32 (Сбор. матер. по русск истор. нач. XVII в. Перев. и изд. Болданова, стр. 42, 50).

[1]) Listy Żolkiewskiego, 118—121. [2]) Боркулабовская хроніка, 77.

(„z Dubino wodzem“), якого опісля, в р. 1604, разом з иньшими 12 старшими приведено до Витебська закутими від короля і на Волотовках заручайських 3-х посаджено живцем на палю[1]).

Узявши Витебск силою козаки видно господарювали в ньому аж до кінця 1602 року, коли вони виступили до Могилеву. Приступивши до Витебска, козаки посилали ся на те, що король дозволив їм відпочивати („лежати“) в місті, але се дуже сумнівно. Відомий лист від 2-го грудня р. 1602 бискупа варминьського до Льва Сапіги, в якому він ось що пише: „Ваша Мосць про жовнїрів писав, щоб від них не було кривди людям в тому великому князїстві; се і сам король мав на увазї і розуміє, що від козаків найбільших неприємности („ciężkości“) треба буде побоювати ся. Король післав до них (листа?), пускаючи їх (зі служби) і призначивши їм платню“[2]). Тим часом, як побачимо далї, козаки ще 20 грудня скаржать ся, що їм не дають мало не за рік нї гроший, нї сукна. Не одержуючи так довго заробленої платнї, козаки не спішать ся до дому і займають ся по дорозї грабіжами, а один з відділів дібрав ся уже й до Могилева, бо 5 грудня Жигмонт сповіщав Льва Сапігу, що йому скаржили ся Могилевцї на голод і на козаків, які йдучи в Інфлянти і назад, не вважаючи на його лист, спиняли ся в Могилеві і чинили і зараз чинять шкоди, через що вони, Могилевцї, не можуть платити податків. Король велїв підскарбому (Андрієви Завіші) розслїдити справу на місцї[3]).

На початку грудня того ж таки р. 1602 на чолї козацького війська стоїть уже новий „старший всього лицарства запорожського“ Іван Куцкович, який гетьманував дуже короткий час — може з місяць або зо два[4]). Вперше про нього дові-

---

[1]) Сборн. Лѣтопис., относящихся къ истор. Южн. й Ю. З. Руси, стр. 218. [2]) Arch. domu Sapiegów, 355. [3]) Ibid, 356.

[4]) Про незначність сього гетьмана може сьвідчити ще й те, що гетьман Крутневич, покликуючи ся в своєму унїверсалї, даному в р. 1603 Никольському Пустинному манастиреви (Кіев. Стар. 1898, I, відд. II, 2—3), на унїверсали попереднїх гетьманів (Кішки, Косого) — Куцковича не згадує. Здаєть ся нам майже певним, що Крутневич чомусь виїхав з Ливонії ще лїтом (принаймнї 28 серпня його вже там не було, і був „намістник“, Heidenstein, II, 482) і пробував в Київі коли не увесь час до весни р. 1603, то у всякім разї прибув туди на веснї — перед приходом з Ливонії козаків. Десь як раз коло того часу, у Київі вела ся боротьба на релїг. ґрунтї між Іпатієм Потїєм і якимсь відділом козаків. Козаки позабирали з Софійської церкви скарби і сховали у себе. Про се Потїй писав десь перед 1 вересня до Сапіги

дуємо ся 4 грудня, коли він вислав листа до канцлєра литовського Льва Сапіги „ласкавого пана“ і просив пробачення за те, що козаки починили на витебському трактї, в маєтности його Островнї. Проїзжаючи сим трактом, козаки, в числї кількох десятків, заїхали до маєтности канцлєра і маючи нужду спинити ся там хоч на який час, просили управителя дати харчів їм і коням: „Хоч і випадало проминути і зберегти маєтність вашої милости, яко особи, що здавна виказує свою ласку запорожському війську; одначе нас примусили вчинити се панове витебські міщане, які, не хотячи з доброї волї дати нам в своїх господах шматка хлїба, густо облитого нашою кровю, убили на смерть кількох товаришів наших, висланих уперед, і виявили недобре серце проти усього війська нашого. Але се все ми віддаємо на суд Господа Бога і його сьвятої справедливости. Що ж до шкід, які вчинено маєтности вашої милости, нашого ласкавого пана, то ми певні, що Ваша мосць покриєте їх вашим високим пробаченнєм, знаючи, що без сього не може обійти ся жаден з тих, хто жиє з війни“ [1]).

Ще ширше писав про сумний стан козаків в Білорусиї той же Куцкович до коронного гетьмана Яна Замойського уже з Витебська (від 20/XII), де козаки тодї вже осїли ся силою. В сьому листї Куцкович писав, що недостатки, нужда і утрати козаків такі великі, що вони самі звертають ся до коронного гетьмана, і як би оповісти про них людинї, що не бачила становища козаків, то вона жадним чином не повірила б. „Перш за все давно нам обіцяли платню і сукно, а ми й досї їх не

і просив, щоб був верненнй церковний скарб, „бо його напевно з церкви вивезли до Наливайківцїв. Ся збиранина з дурницею не відійде; нема чого глядїти на них! Я бажав би мати баніцію на них. А хапати їх менї небезпечно без помочи В. М. Церкви, видно, наміряють ся боронити fortiter. Будь ласка, постарай ся В. М., щоб ворог над твоїм слугою не мав потїхи“ (Arch. domu Sapiegów, 339—340). З Потїєм козаки у Київі мали справу ще ранїйш в р. 1599, коли вступили ся за печерських ченцїв і не пустили Яна Кошица одбирати маєтности (Акты Южн. и Зап. Росс., II, 4). Що то за скарби — докладнїйше знаємо з документа, видрукованого Ор. Левицьким „Чтен. въ Ист. Общ. Нест. Лѣтоп.“, кн. V, 141—143). Се була „скринка з мощами святых ойцовъ“, яку митр. Рагоза узяв з престолу і віддав протопопови Іванови Островецькому. По смерти сього вона перейшла до рук київських міщан, які не хотїли вернути її униятам. В р. 1605 король навіть вислав міщанам спеціальний „лист“ з наказом зараз же вернути сьвятиню (ibid. 142).

[1]) Кіевская Старина, 1883, VI, 380.

маємо; ми не тільки те, що заслужили у короля, але і те, що з-за молоду набули в неприятельських землях — усього в інфлянтській землї позбули ся („wyniszczyli“). В Білій Руси нам не тільки не дали шматка хлїба за наші послуги, але ще ми зазнали образи. Довго памятати-ме військо запорожське інфлянтську службу!“ Підчас сеї служби вони дійшли до того, що немає ріжницї між ними і якими-будь Лотишами, і як король не надгородить їх своєю ласкою, то вони прибудуть до свого товариства „в тріумфі справжнїх обірванців“. Потім, не бачучи нїде співчутя до себе, козаки зустріли в Білорусиї одну лиш ворожнечу і недобрі відносини. Початок сеї ворожнечи виявив ся уже з того часу, як запорожське військо лишило інфлянтську землю і вступило в маєтність великого литовського канцлєра. Тодї канцлєрові урядники, получивши ся з хлопами, схопили на шляху кількох козаків, що йшли з заду війська, і одних в водї втопили, иньших без жадного жалю забили, а коли про се донесено канцлєрови, то він не звернув на се жадної уваги. Окрім того було чимало ще й иньших прикладів, коли місцева людність виявляла ворожнечу до козаків, але особливо се виявили міщане витебські... Розповівши про витебську битву, Куцкович на закінченнє просить бути заступником за козаків перед королем і прислати сукно і гроші, що слїдують їм за три чверти року, „щоб можна було недостатки і втрати полагодити“. Чекатимуть вони на се в Могилеві[1]).

Вийшовши з Витебська, козаки осїли на довго в Могилеві. Тут і поблизу вони чинили чималї шкоди, про які можемо мати представленнє з „Боркулабівської хронїки“, яка оповідає, що в Боркулабові і Шупенську було узято — „грошей 50 копъ, жита — 500 мѣръ, 150 яловиць, 50 кабановъ, сала свиного 100 пудовъ, меду пресного 60 пудовъ, масла 10 пуд., куръ — 500, сѣна 300 возовъ“[2]). В иньшому зовсїм місцї, при кінцї різдвяних сьвят, 300 козаків напали на церковний будинок в Циколї (в Динабургськім окрузї) і відібрали у пастора усе, що у нього було за душою, не лишивши в господї каміня

[1]) Listy Żolkiewskiego, 118—121.

[2]) Боркул. хрон., стр. 80. Тут же оповідаєть ся, що з Куцкою в Могилеві було коло 4000. Як ми знаємо з попереднього — усїх козаків брало участь в війнї 2032; якась частина їх загинула; отже мало вернути ся меньш 2000. Зрештою дуже можливо, що могло прибути до них трохи і охочих в Білоруси, але все ж останнїх навряд чи могло набрати ся аж 2000.

на каменю; самого пастора пекли вогнем і тяжко збили, попереду звязавши[1]). Разом з тим і польські жовнїри, вертаючись до дому, вважали не зайвим де-чим поживити ся. Десь в Черлею (?) перед 20 грудня було стільки „сваволників“ і чинили вони таке, що страшно й помислити, а до Острину (маєтність Сапіги) явились дві роти — пана Горецкого і ротмистра Хмельницкого, які не тільки побрали живність, але чинили ще „ґвалти“ і „збитки“[2]). Людність просила Сапігу забрати сю біду[3]). 27 грудня Жиґмонт писав до Сапіги, щоб жовнїри, вертаючись з Інфлянтів, ніде не спиняли ся, а козакам щоб було виплачено перш усїх — частина гроший на се положена в Брест-Литовському: „сих людий треба найскорше позбути ся; треба старати ся, щоб вони не заходили до „звиклих місць“[4]).

XIV.

Вернемо ся трохи назад до тої частини козацтва, що лишила ся на Запорожю, коли Самійло Кішка вирушив в ливонський похід. Тодї як він пробував в Швеції, решта Запорожців не сидїла склавши руки і ходила на Татар — певне, не без успіху для себе, і чималих шкід для Татар, про що сьвідчать скарги з боку Кримців на козаків. В р. 1601 головний радник кримського хана Ахмет-калга скаржив ся польському послови Лаврину Пясочинському, що Запорожцї чинять напади на Крим. На се польський посол одповів, що низові козаки не піддані польського короля і не що иньше, як зброд всяких народностей і мов, з яким хан може чинити що хоче[5]). На другий рік весною низові козаки на 2000 коний прибули під Брацлав, стали над р. Каменкою і звідси запропонували свої послуги волошському господареви, але той подякував і відмовив.

---

[1]) Сбор. матер. по русск. истор. начала XVII в. Перев. и изд. Болданова с. 50. Се вчинив мабуть якийсь віддїл, що лишив ся позаду спеціально для поживи.

[2]) На соймі з початком р. 1603 литовські посли скаржили ся, що польські жовнїри, які лишились без платнї, вийшовши з Інфлянт на Литву, розташувались в шляхетських маєтностях, не тільки грабуючи і кривдячи підданих шляхотських, але й самій шляхтї чинили „despecty y mordy“ (Жуковичь, Сеймовая борьба, 432).

[3]) Arch. domu Sapiegów, 360. [4]) Ibid. 361.

[5]) Куліш Истор. возс. Руси, II, 173.

Як не повело ся їм тут, то вони спробували в иньшому місції. 12 мая Пясочинский доносив королеви з Білгороду: „тут усї в великій трівозї. Кажуть, що з Днїпра вийшло на море 30 чайок, і в кожній по 50—60 козаків, а з чайками кілька ґалєр, узятих козаками у турків“. За 5 день він сповіщає, що чутка справдила ся: „козаків було на морі 30 чайок, і недалеко від Килїї бились вони з Турчином Гассан-агою“ [1]). Турчин утїк і уратовав ся, а галєру узяли козаки. 13 мая козаки підійшли до Білгороду і стали коло Бугаза, там „де Днїстр впадає в Чорне море Овидовим озером. Тут захопили вони корабля, що плив з Кафи з крамом. Турки, що були на ньому, повтїкали, а Греків козаки розібрали до голого тїла і пустили [2]). Через непогоду, козаки простояли на місції два днї, наводячи страх на місто: в містї кожну ніч вибирали ся в замок, лишаючи його порожнїм. Нарештї 16 мая настала лїпша година, і козаки поплили до Днїпра [3]).

Турецьке правительство було дуже незадоволене з нападу козаків, воно вимагало, щоб польський посол (Пясочинский), через свого короля, примусив козаків вернути ґалєру і крам з корабля. Але Пясочинский міг на се дати лише одну відповідь: „козаки — люде своєвільні, а не піддані короля, він (Пясочинский) боїть ся їх не меньш, як Білгородцї [4]).

Не осягши нїчого від польського посла, Порта постановила вислати проти козаків військо і винищити їх на морю. Вислані були з Царгороду на 4 ґалєрах яничари, на обовязку яких було перевозити Татар з Очакова до Білгороду для похода на Угорщину. Але яничари, бажаючи роспродати столичні крами, що навезли на кораблях в Білгород, підкупили білгородського санджака, щоб він сам вийшов в море і удавав, що нїби ганяєть ся за козаками. Санджак сповнив просьбу яничарів і вийшовши

---

[1]) „Kozaków Dnieprowych 30 czaiek, jakom W. K. M-ci oznaimił, było na morzu, i niedaleko Kiliei mieli potrzebę z Hasan Agą Turczynem“ (Ibid. 173). Д. Костомаров („Богданъ Хмельн., I, LII) зробив з міста Килїї — отамана Килея.

[2]) Антоновичь и Драгомановъ, Историч. пѣсни малор. народа, т. I, 244—245 подають думу „Зустріч козацького судна з турецьким“, яке гіпотетично прикладають до сього факту. В думі немає нїчого, щоб сьвідчило як раз про сей факт, а не який иньший.

[3]) Кулїш Ист. возс. Руси, II, 173—177.

[4]) Ibid. 173—174. Того ж таки року якийсь Горский, набравши 1000 козаків, пробував щастя під Ясами.

в море тоді, коли козаки вспіли вже увійти в устє Днїпра, простояв день і дві ночи і вернув ся до міста, ніби не вспівши дігнати козаків[1]).

Після того на польського посла посипались обвинувачення з боку послів кримського хана і урядників санджака[2]). Послови доказували, що козаки — зовсїм не зброд, а що вони люде князїв Острожських, Збаражського та иньших польських маґнатів, підданих короля. Але посол одповів їм що й ранїйш: „Козаки — зброд усякого люду, хоча в лавах його єсть і втїкачі з польських маєтностий. То щож? У вас, в самому Царгородї, не вважаючи на вашу пильність, бувають нелади, а на Білому (Мраморному) морі Бурат-райза розбійникував і грозив самому султанови. Так і у нас козаки міста і волости руйнували, людей мордували, в полон брали... Та як би усї козаки були з Польської держави, то їх можна було б вгамувати, а то вони зберають ся звідусїль. Та до того козаки і моря не знали, поки ваші ж турки райзи не показали себе і не навчили їх плавати по морю, а потім і самі вже вас воюють. Самі винні, що таких учителїв їм дали“[3]).

Тим часом, на початку р. 1603 козаки пробували в Могилеві, дожидаючи ся королївської ласки — заслужених грошей і сукна. Між ними почали ся якісь нелади, і гетьман Куцкович зрік ся свого уряду, а на його місце обібрали (теж дуже не на довго!) Івана Косого. Автор боркулабівської хронїки записав: „того же року 1603, въ месте Могилеве Иванъ Куцка здалъ съ себе гетманство козацкое для того, ижъ у войску великое своволенство: што хто хочетъ, то и броитъ“[4]). Але стан річей не змінив ся і при новому гетманови: козаки як і перше; грабували, наїзджали, брали контрибуцію з Орші, Мстиславля, Рогачова, Річицї, Кричевська, Чичерська, Бихова, Гомеля, Любеча та иньших міст — аж поки не дійшли до Київа, не вважаючи на те, що підчас виборів Косого приїзжав „выеждый отъ е. кор. милости и отъ пановъ и радъ“, який нагадував і грозив козакам, „ижъ бы они никоторого

[1]) Кулїш Ист. возс. Руси, 173—177.

[2]) В падолистї татари скаржили ся ще й польському королеви, і требували „знищення“ козаків, бо вони „дражнять їх постійно“ (Arch. domu Sapiegów, 349).

[3]) Кулишъ. Ист. возс. Руси, II, 171—177; Костомаровъ. Богд. Хм., I, 54—56; Еварницкій, Истор. запор. козаковъ, II, 177—178.

[4]) Боркул. хрон., 80.

кѓвалту въ месте (и) по селахъ не чинили“ [1]). Оскільки козаки доіли людности підчас своєї „лежі“ в тому краю, можна бачити з скарг і заяв литовських послів на соймі з р. 1603, які оповідали, що низові козаки грабують королївські міста, проливають кров, беруть в полон чоловіків і жінок, наїзжають на шляхетські будинки і чинять усяки надсилля і кривди. Не осягши на соймі нічого, хоч уже була наперед виготована відповідна констітуція і навіть відчитана була перед королем — бачучи, що з причини безкарности вони козаки стануть ще сьміливійші, — литовські посли „з великим смутком виїхали з сього сойму до своїх господ і своїх братів“ [2]).

Нарештї козаки вибрали ся до дому, — не знати, чи одержавши платню, чи нї. Коли вони виходили звідти, то „великую, сильную шкоду по селахъ, по местахъ чинили; жоны, девки и хлопята много зъ собою побрали“. Кожен козак вів за собою 8—12 коней, „хлопятъ“ 3—4, „жонъ альбо девок“ — 2—3; певно, бранців брали з тим, щоб родичі їх викупили опісля.

22 мая козаки були вже в Київі; але коли власне прибули сюди — не знаємо. Не знаємо також, де й коли скинуто Косого, — бо в маю місяцї гетьманом козацьким бачимо знову Крутневича, хоча з універсалу його можна здогадувати ся, що прийшли до Київа з Косим і тут знову обібрали Крутневича. До того гетьман Косий видав був оборонний унїверсал монастиреви Пустинного Миколи, а се могло бути лише в Київі. Пробуваючи в Київі, Крутневич дав оборонний унїверсал монастиреви Пустинного Миколи на „уходи“ нижче Черкас (білобережські і пивські), обороняючи їх від своєволї „такъ запорожскихъ козаковъ, яко и рѣчечныхъ“. Унїверсал сей був лише потвердженнєм таких самих унїверсалів гетьманів Кішки і Косого, наданих тому ж таки Никольському Пустинному монастиреви. На унїверсалї печатка з фіґурою козака і круговим надписом: „печать войска запорозкого“. Писар військовий підписаний Грицько Сєневич [3]). Подаємо його в ориґіналї.

„Гаврило Крутневичъ, гетманъ и все рицерство его кр. млти войска Запорозкого.

---

[1]) Ibid. 80. Між иньшим до сього „виєзжого“ якийсь міщанин могилевський приносив 6-лїтню дївчину, нїби знасиловану козаками, яко доказ того, до чого доходить безмежна своєволя козацька.

[2]) Жуковичъ. Сеймовая борьба, 432—433.

[3]) Кіевская Старина 1898, I, відд. II, 2—3.

Ознаймуемо тымъ нашимъ войсковымъ листомъ теперь и напотом будучим товаришомъ нашимъ, кому бы того ведат потреба належало, иж кгды есмо с послуги кр. м. з Ынфлянт до Киева прибыли, били нам войску всему чолом в Бозе велебный его млсть отец Игнатей, игуменъ зо всею еже о Христе братею своею манастира светого Николы Пустынского Киевского о томъ, иж продокъ нашъ небожчикъ Самоел Кошка, гетманъ войска Запорозского, з нами всими товарышми своими, за дозволенемъ и радою нашею, далъ имъ лист под печатю войсковою и с подписомъ руки писарское, капитуле манастыра Николского, который лист перед нами тепер покладали, в которомъ пишет до всихъ товаришов нашихъ, такъ Запорозких козаков, яко рѣчечныхъ, абы кривды на входахъ ихъ, меновите пон(и)же Черкасъ, Бѣлоберезкихъ и Пивскихъ[1]), также изъ езовъ их на Днепре, кривды и шкоды не чинили, але еще указуючи прихилност и ласку нашу (вой)сковую ку церкви божой и къ тым богомолцомъ нашимъ монастыра светого Николы, што одно приходит на войско Запорозкое от ухо....ковъ (уходниковъ?) на Днепре нижей Черкасъ и вышей Черкасъ, ведлугъ звычаю, б(оро)шна, для которого высылаемъ посланцовъ нашихъ для... (отби)раня з них Николских уходов жадное речы, то ест Бѣлоберезских и Пивских, еды, нитей, чолна и никоторого борошна, ани подводъ не брати и ни въ чомъ или кривды не чинити, вечными часы, войско все в коле одностайне згодне даровали манастыръ Николский, о чомъ теперъ мы, будучи свѣдоми того листу так Кошчиного, яко и теперешнего часу пана Ивана Косого, имъ, капитуле, за гетманства его даного, на тые ж входы менованые, также за ведомостю и росказанемъ, всего войска, мы и овшемъ стверждаемъ и водлуг тых листов, яко се поменило, вже вечными часы есмо даровали и теперъ даруемъ имъ и всим товарышомъ нашимъ войска Запорозского козакомъ, яко и рѣчечнымъ, ознаймуемъ и росказуемъ, абы водлугъ тыхъ листовъ справовали, ни в чомъ кривды и шкоды церкви божой не чинили под ласкою и срокїостю войсковою, не важече себе тыхъ листов от всего войска капитуле Николской даного легце, кгды жъ великие кривды и шкоды относят от Жолнинцовъ и Чи-

---

[1]) Сї уходи належали до Никольского Пустинного монастира ще в роцї 1552: „Уходъ на Днепрехъ на 7 миль по реце, 3 станы у Белобережьи, а на устью Сулы, а въ Пивовъ — то монастыра Пустынского“ (Арх. Ю. З. Р. ч. VII, т. I, 86).

гиринцовъ[1]); еще есмо повинни ихъ, яко богомолцовъ нашихъ, от кривдъ боронити и не братъ, але еще надават, на што есмо его милости отцу игумену и всей еже о Христе брати монастыра светого Николы Пустынского киевского дали сесь нашъ листъ, подъ печатою войсковою и с подписомъ руки моее власное. Писан в Киеве, року тысяча шест сот третего, мца мая двадцат второго дня".

Крутневич жив ще в р. 1610 в Каневі, яко „козак запорозкий" [2]).

XV.

Козацький рух, що розпочав ся з кінцем року 1591 за Косинського, ішов безнастанно аж до року 1596, до Лубенської кампанії, часами загостряючись, часами притихаючи, але не перестаючи; тому не можна розрізняти, яко окремі і незалежні одно од другого, рух за Косинського і за Лободи та Наливийка. Трактований польським урядом і шляхтою яко розбишацьке поступованнє, грабуваннє маєтностий, „своволенство" і т. и. — рух сей, що справді визначав ся такими зверхніми прикметами, мав тим часом глибші основи, добре зрозумілі для сучасних письменників польських, хоч вони ніде про се не говорять виразно.

Одною з головних причин руху певно мало бути соціально-економічне становище сільської — посполитої і козацької, а почасти міщанської та дрібної земянської маси. Почавши від люблинської унії настає на Вкраїні новий лад, який зрештою невдовзі з кінцем століття довів українську людність до протесту, спершу глухого і пасивного, а ще через пів століття і до активного: почала на Вкраїні господарити польська і (зрідка) руська шляхта, а людність, що підлягала їй, помалу стала навертати на кріпацтво. Тим часом козацька масса, що вважала себе вільною, незалежною людністю, але не була признана в такому розумінню польським урядом, являєть ся в польській державі якоюсь аномалією, якимсь status in statu, що не знати як з ним поступати. Польський уряд ще починаючи від Жиґимонта-Авґуста дививсь на козаків або як на наємне військо, або як на нелеґального

[1]) Себто мешканців Жовнина і Чигириндуброви.

[2]) Кіевская Старина, 1882, V, 202, — власноручний запис з р. 1610 на социніанскому евангелиї: „Гавриел Крутневич, козакъ Запорозкий, мешкаючий в Каневѣ".

стану людий, що не слухають Речи Посполитої і втягають її в ріжні немилі ситуації. Не хотячи нікому підлягати і займаючись військовим промислом, з якого власне й жили, вони служили атракційним центром, тим ядром, коло якого гуртуєть ся чим далї то все більш сїльська і міська людність, незадоволена своїм становищем і приваблена козацьким життям. Коли ж при кінцї XVI ст., на початку 90-х років серед козацтва починають з'являтись властителї чималих посїлостей, ґрунтів, сіл, серед яких зустрічаємо і репрезентантів козацького руху[1]), — в козацтві утворюєть ся ідея незалежности козацьких рухомих і нерухомих маєтностий нї від кого, вилучення їх з звичайного адмінїстрацийного подїлу, старостинської та иньшої урядової юрисдикції, себто автономії в справах внутрішнїх, а згодом і зовнїшнїх. Змагання з боку козаків до здїйснення сеї цїли і завзятий опір з боку польського уряду і станів були найголовнїйшою причиною початку і тревалости козацьких рухів.

Вказують ще звичайно яко на одну з причин козацьких рухів — на заборону козацтву нападати на турецькі землї і суворі постанови польського правительства проти них. Проте, мусимо признати, що перше — себто які-будь заборони для козацтва бути річею байдужою, і козацтво не звертає на них уваги як за Косинського, Лободи та иньших гетьманів, так і довго після них, а суворі заходи — універсали, переслїдовання, комісії і т. и. — звичайно також були страшнїйші на папері, ніж в дїйсности.

Нарештї благочестиві лїтописцї українські, а за ними і старші історики наші яко причину повстання, навіть Косин-

---

[1]) З таких властителїв можна вказати на Михайла Байбузу і синів його Тихона гетьмана і Семена, що володїли на лївому боцї Днїпра уходами над Пслом, а пізнїйш над Сулою, Удаєм, Солоницею, Лужком; Косинського — властителя с. Рокитного над Росью, двох козаків — (в тім числї гетьмана запорожського Войтеха Чоповицького) властителїв починаючи з р. 1590 манастиря Трахтемирова, Боришполя з селищем Іванковським, с. Великої Слободи (Володарецького Городища); Лободу — с. Сошників в Житомирському повітї, Шаулу — який мав ґрунти узяті в заставу від Печерського манастиря, і небожа його — властителя с. Колодежної; козака Гришка і Яска Халепських, — с. Халепя під Києвом; Федора Богдановича, козака Звиногородця, що володїв сс. Митківцями і Соколовим (нинї Вороне і Маньківка в Уманщинї). М. Грушевський. Зап. Н. Тов., т. XXXI–XXXII, 1–30. И. Каманинъ. Чтен. в Ист. Общ. Нест. Лѣт., кн. VIII, 89; ibid., Матеріалы по истор козацк. землевлад., стр. 18; Арх. Ю З. Росс., ч. VII, т. I, 189 та ин.

ського, не кажучи вже про Лободу та Наливайка — виставляють ще й релїґійне питаннє. Розумієть ся, релїґійний утиск, як і всяке насильство над народнїм сумлїннєм, над почуттями людськими завсїди може викликати протест, але наприклад за Косинського, коли церковна унія була лише в проєктї, а релїґійно доґматичні питання були справою пекучою лише для духовенства та де-кого з осьвічених людей вищих верстов — релїґійні причини повстання зовсїм не на місцї, і жадних ознак їх в той час не зустрічаємо. Иньша трохи річ підчас повстання Наливайка. Тодї уже унія формально була уложена, — лишало ся лище перевести її в житє. Отже нема нїчого дивного, що Наливайко, а особливо його брат Демян, заклятий ворог унії і її репрезентантів, як напр. братів Терлецьких, Семашка — виявили фактично свою антипатію до нововведення, і здаєть ся нікому з приватних осіб не вчинили стільки шкоди і кривд, як Александрови Семашкови і епископу Кирилови Терлецькому. Але й сей єдиний прояв релїґійного протесту має субєктивні прикмети і до народньої, чи козацької маси ще не дійшов, і лише за кілька років захоплює уже і народне чуття. Так напр. в осени р. 1602 київський митрополїт Іпатій Потій клопочеть ся перед канцлером литовським Сапіґою, щоб до виленської св. Духівської церкви були повернуті церковні скарби, „бо їх напевно вивезли до Наливайків... Церкви, видно, наміряють ся обороняти fortiter... Будь ласка, постарай ся, щоб ворог над твоїм слугою не мав потїхи“ [1]).

„Почавши з ролї промисловців, чумаків, риболовів, добичників, козацтво мало-помало дійшло до ролї оборонців віри православної проти мусульманства і католицтва, і разом з тим славянської народности проти Турко-татар [2]). Уже в р. 1610 Запорожцї казали про себе, що вони „з давнїх часів“, обстоюючи проти поганського народа за віру право славну, часто гублять здоровля і житя своє через війну з Татарами і Турками, увільняють з неволї народ христіянський, присилають багато турецьких та татарських язиків і бранців на користь короля, Річи Посполитої сенаторів і панів коронних, для похвали божої, ласки храмів господнїх і намноження народу христіянського, чим завжди чинили і чинять послугу вітчинї своїй „не лютуючи о здоровьи и животи своемъ“ [3]).

[1]) Arch. domu Sapiegów, 339—340.

[2]) Эварницкий. Исторія запорожскихъ козаковъ, II, 65.

[3]) Акты Южной и Западной Россіи, II, 59.

„І з того часу, як вони узяли на себе ролю оборонців віри і вітчини, вони стали в очах своїх соплеменників лицарями церкви, правди і чести, стали безсмертними в очах багатьох поколїнь і з сим іменем увійшли на сторони славянської або взагалї всесвітньої історії“ [1]).

Козацькі рухи розпочали ся виступом Косинського, але сей рух не можна ще вважати народнїм рухом в ширшому значінню сього слова. Косинський, надання якого — с. Рокитна та Ольшаниця незабаром опинили ся в руках Острожського, дуже можливо мав на увазї перш за все помстити ся лише над князями Острожськими — себто се була приватна справа Острожських і козаків. Нїби доказ на се маємо те, що підчас війни між ними Жолкєвский, що стояв недалеко з коронним військом, не вважав потрібним вмішувати ся в чужу справу, а коронний гетьман Замойский отверто каже, що козаки „колишньому приятелеви своєму, воєводї київському — і тому несправедливість вчинили, за що й одержали заслужену кару за свою дурність і нерозсудність“ [2]). Нарештї, один з учасників в нападї на маєтність Василя Гулевича (в квітнї р. 1593) на допитї показував, що „кгды былъ послухъ, же козаки воеводу Киевского воюютъ, тутъ, въ Луцку намовелъ мене Михайло Гулевичъ, абы зъ нимъ ехалъ, поведаючи же добра, пожиточная служба будеть“ [3]). Але вже з самого початку бачимо, що козаки розсипають ся мало не по всїй Українї „наші, п. п. сенаторів і шляхетних людей міста способом неприятельським добувають, плюн-

[1]) Эварницкій Исторія запорожскихъ козаковъ, II, 65. Оборонцями церковних інтересів козаки виступають уже з р. 1600, починаючи з Самійла Кішки і далї за Косого і Крутневича, які видали оборонні унїверсали на уходи Белоберезькі і Пивські Никольському Пустинному монастиреви. Дуже може бути, що десь коло сього часу заснована була і власна Сїчова Покровська церква, про яку згадує уже дума про Самійла Кішку, надїляючи її скарбами із здобичи:

„Первую часть брали, на церкви накладали,
На святого Межигорського Спаса,
На Трехтомировський монастир,
На святую Сїчовую Покров давали,
Которі давнїм козацьким скарбом будовали.
(Ант. и Драг. Ист. пѣсни, I, 219).

[2]) Евген Барвінський — Зап. Н. Тов. X, 21.

[3]) Арх. Ю. З. Росс., ч. III, т. I, 60.

друють, підданих мордують, добро і хатні речи забірають, а що ще важнійш — людий шляхетного і міщанського стану до присяги і послуху собі примушують". Сей останній факт дуже цікавий і може служити одним з доказів, яким чином зростала козацька община. Сільські люди, певно, й без того симпатизували козакам, тому їх не треба було приводити до присяги. Коли рік пізнійше Лясота був на Запорожю, він застав там лише 3000 козаків. „Правда — каже він, вони можуть, коли б захотіли, зібрати ще кілька тисячок війська, коли покличуть до зброї усїх тих козаків, приписаних до Запорожської громади, які мешкають по ріжних містах та селах"[1]). Таким способом могло поповняти ся козацьке військо. В склад козацького товариства — „своволних народов розмаитых" — входила „неосела шляхта, міщани і взагалї люди plebeiae conditionis", „здрайце, збеги, слуги і челядь обоей плъти", що покинули своїх панів. Особливо багато безземельної шляхти було на Волини в маєтностях Острожських, Корецьких, Заславських, і звідти найбільш набирало ся охочого до козакування елементу. Скільки її бувало в козацьких лавах, можна бачити з того, що одного разу у Шавули захопили в полон частину його віддїлу, і там було 200 одних лише шляхтичів. Але не рідко в козацьких наїздах брали участь і досить значні шляхтичі, як Юрий Рожновський з Косинським, князь Петро Вороницький, Юрий Друцький, Горский, зять Сапіги, Михайло і Олександер Гулевичі, Павло Кміта; що правда, сї останнї сполучають ся з козаками лише на час, для якоїсь спеціальної цїли — пімстити ся над кимсь, а якоїсь ідейнїйшої побудки ще не видно.

Козакам підчас їх рухів багато помагало співчуте з боку людности — міщан та селян. Так брацлавські міщане з війтом на чолї, получивши ся з Наливайком, перебили навіть шляхту і довго не пускали старости у місто; підчас кампанії Ружинського і Жолкевского проти козаків під Білою Церквою — білоцерківські і черкаські міщане були на їх боцї. Так само бачимо, що й реєстрові козаки були по сторонї повстанців: се було й за Косинського, і за Лободи та Наливайка, разом з якими в Бару господарив офіціальний старший козацький — Оришовский.

---

[1]) Tagebuch des Erichs Lassota, 208 – 209.

Не вважаючи на невдачу під Пяткою козаччина набуває все більшої сили і могутности, і починає поводити ся, як самостійна державна яка одиниця: розпочинає зносини з чужоземними володарями — цісарем Рудольфом, папою Климентом VIII, приймає у себе їх послів, згоджуєть ся служити під стягами християнського цісаря, не вважаючи на заборону виходити з Польщі. Навіть в своїй же державі — висилає послів (в р. 1593) до київського уряду, укладає з ним договор на папері, обіцяє Київу „вічний спокій і оборону“. Такі факти найяскравійше сьвідчать про моральну силу товариства, що високо цінить свою „славу, повагу і добре імя“. В р. 1596 польський уряд приголомшив був на якийсь час розвій козаччини. Проте до р. 1600 вона знова набула такої фізичної і головно — моральної сили, як ніколи досї — і користуючись з тієї нагоди, що до них „панів молодців запорожських“, в прикрій хвилї звертаєть ся за помічю сам польський уряд, домагаєть ся ширших прав для себе: відновлення постанови Стефана Баториа що до козацької спадщини (щоб спадщина йшла не на уряд, а до рук родичів чи кого з близьких небіжчика), виключення козацтва з під старостинської юрисдикції, скасування баніції на козаків, надання знову на військовий шпиталь Трахтемирова, і де-що з сього — що до спадщини і Трахтемирова, варшавський сойм 1602 року признав за козаками, хоча не забув пригадати, що „звичайної юрисдикції старост і панів над тими, що мешкають в маєтностях, не касуємо“. Старшим козацьким вперше признано того, кого обібрали самі козаки — Самійла Кішку, а по ньому вже й Крутневича та Косого. Про високе значіннє гетьманської власти, порівнюючи з попереднїми роками, сьвідчать факти надання оборонних універсалів Никольському Пустинному монастиреви гетьманами Кішкою, Косим та Крутневичем.

Бачучи повільний, але постійний поступ в розвою козацької сили, польський уряд починає турбовати ся і непокоїти ся. Ще в р. 1593 козаків об'явлено за „hostes patriae et perduelles“, і на тому були заспокоїли ся, а вже на початку другого року польські проводирі признають ся, що „сама Польща не може бути забезпечена від їх (козаків) своєволї, що чим далї — то все більшає“, і Ляссота, що пробував в Січи в червнї того ж таки року 1594, не без підстави писав: „тому що внутрішнї відносини в Польщі, як видно, загрожують революцією в найблизшому часї, то я вважав справою надзвичайної ваги заручити ся приязнею сеї общини, яка має величезний вплив

на Україні (себто на Волині і на Поділю), але на яку оглядаєть ся і уся Польща“.

Поки Наливайко ходив (двічи) походом в Молдавію, потім до Максіміліяна, і ще не виступав власне проти Польщи, а Лобода, який досить довго тримав ся льояльного поводження і навіть, не знати о скільки серіозно, відхрещував ся від Наливайка („а про того Наливайка, чоловіка своєвільного, який збитки і шкоди чинить, ми знати не знаємо і відать не відаємо“), — польські стани не відчували ще великої грози, хоча усякі зловісні чутки ходили вже й тоді. Ще при кінці р. 1594 Осторожський, пишучи Радзивилови про те, що Наливайко вернув ся з молдавського походу і став в Брацлаві, а Лобода в Барі, додає: „але усї вони мають на увазї після Волощини іти походом на Польщу“, а за пів року брацлавські баби на торзї повідали, що „козаків кілька тисяч, і вони хотять йти до Кракова, сподїваючись одержати грошову заплату від короля“. Ще пів року — і коронний гетьман литовський (Лев Сапіга) пише з розпукою: „хлопи, наші ж піддані, наїзжають, усе нищать, воюють, панують над нами, а нам наче руки звязані: не тільки не можемо відплатити, але навіть оборонити ся від них“. Де Мазовія — а й там збирають ся „купи“, числом до кількох тисяч, теж наїзжають на господи і грозять Низом... „Не треба було легковажити своєволї, а з жовнїрами, кінними і пішими, дати одсїч „лотровству“ і постарати ся викоренити „гультайство“; задріжала б і в Лободи шкура, як би Наливайка з товариством покарано! а тепер бою ся, що „лотри“ матимуть перевагу“. „To bardzo wielkie periculum“, — пише він на иньшому місцї, — а ще може бути й більше“. Правда, за те вже як попадеть ся їм до рук хто з козаків, то не було йому пощади: „Оскільки я чую, — раз де схоплять якого козака, жадного не лишать живого і взагалї чинять з ними такі самі „morderstwa“, як вони з иньшими“ [1]).

За два місяцї Острожський заявляв уже, що „Лобода зруйновав Україну“, і на Литві був він „początkiem wszystkich niecnot“, а Білоцерківщину „пройняв до живого“, так що Ружинський узяв ся тяжко карати козаків — так суворо, що й Жолкєвский здивував ся: „Я, не рахуючи убитих в бою, зберіг свої руки від їх крови; я волів би лїчити заражені члени, ніж відтинати“. Взагалї Жолкєвский, який мав часті і близькі зносини з козаками лїпше як хто иньший розумів значіннє для

1) Arch. Radziwiłłów. Scr. rer. Pol., X, 42—43.

самої Польщі козацтва і завжди старав ся обійти ся з ним тактовно і ґречно. Коли підчас Солоницької облоги хтось запропонував винищити усїх (8000) козаків, Жолкевский не згодив ся, мотивуючи свою думку між иньшим і тим, що вони „могли б дуже придати ся Річі Посполитій, як би тільки захотїли служити їй". Вдруге, в р. 1598, він просить Замойского змінити редакцію листа до Запорожців, бо „взагалї дразнити їх нема для чого: в потребі здадуть ся". І він не помилив ся. Не минуло й трьох років, як той самий козако-ненависник Замойский, що про козаків оповідав лиш „cum indignatione", „cum magno risu atque adeo cachinno", у яких не бачив жадної дісціплїни, жадної спільної ідеї, — сей самий Замойский ласкаво звертаєть ся до „панів молодців" і просить не відмовити йому в помочи проти Михайла, а потім рік пізнїйше і проти Карла IX, в Ливонїї. Очевидно, що без козаків не раз прийшло ся б тяжко Польщі, але й з ними, коли вони приберуть більшу силу, буде ще тяжче. Сю ділєму найкраще сформував варшавський сойм в р. 1632, коли вибирали короля по смерти Жиґмонта III, і на вибори прибули депутати од козаків, які заявили, що вони те ж частина польської держави і тому домагають ся права голосу на обраннє короля. Їм тодї одповіли, що се правда: вони дійсно частина тїла польської держави, але не більш, як волося і нїгтї — частина тїла людського; коли волося або нїхтї дуже виростуть, то їх стрижуть, — так роблять з козаками: коли їх небагато, то вони можуть служити за оборону для Речи Посполитої, а коли розмножать ся — стають для неї шкідливими[1]).

Скажемо ще коротко про козацьку орґанїзацію в сїм часі і про козацьких проводирів.

Підчас повстання Косинського та Наливайка можна помітити, що козаки мали вже досить вироблену внутрішню військову орґанїзацію, яка з незначними відмінами лишила ся і на потім, обійнявши за пів століття усю Україну. Бачимо, що уже в р. 1593 окрім гетьмана були сотники і отамани (курінні). В капітуляційному листї під Пяткою стоїть: Я, Крыштофъ Косинскій, мы, сотники, атаманья и все рыцерство войска запорозского". В р. 1594 Ляссота оповідає, що на раду в Сїчі заганяють козаків „осавули — начальники, як у нас поручник"; там же бачимо Хлопіцкого полковником, себто началь-

[1]) Шмидтъ, Исторія польскаго народа, II, 218.

ником над 500, а сотниками — Саська Федоровича (в р. 1595 він теж полковник) і Ничипора; довідуємось також про хорунжих, литаврщиків, сурмачів і пушкарів. Військових писарів знаємо в р. 1593 Івана Кречкевича, в р. 1594 — Льва Вороновича, в р. 1603 — Грицька Сеневича. Дуже можливо, що той Денис, бакаляв запорозький, про якого ми маємо звістку з р. 1581 [1]), також був козацьким писарем [2]).

З р. 1601 ми маємо аж два реєстри козацького війська, які позволяють нам мати докладне представленнє про його орґанїзацію. Бачимо, що на чолї усього війська стоїть гетьман, який одержує платню майже 20 раз більшу проти звичайного козака (120 зл.); військо дїлить ся на полки (в ливонському походї 4) по 500 душ — з полковниками („поручниками") на чолї; полк має два віддїли по 250 — з осавулами на чолї; потім, над кожною сотнею старшинує сотник, а над курінями (10—12 душ) — курінні атамани (їх було 152 чи 157); при кожному полку — по одному хорунжому, сурмачеви, бубнистови і трубачеви. Окрім того, безпосередно гетьманови підлягали: обозний, що доглядав над усїм табором, і мав платню на рівнї з полковниками, і писар, якому платили майже нарівнї з курінним отаманом (10 фл.). У війську було 20 гармат, і певно коло кожної гарматїй. Звичайно у козаків артілєрія бувала, як на ті часи, дуже численна. У Косинського напр. було 26 гармат, у Лободи і Шавули під Острим Камінем і Лубнами — 24, а в р. 1598 в Сїчи гармат і гаківниць коло 100. Ляссота оповідає в своєму дневнику, що Запорожцї мають власну артилєрію і багато з них уміє поводити ся з гарматами, так що їм не треба наймати і удержувати окремих пушкарів. Більський, напр. оповідає про Наливайка, що він був чудовий пушкар [3]).

Ще коротко про проводирів козацького руху.

Про Косинського і його заміри ми нічоге не знаємо. Дехто гадає, що вони були у нього дуже широкі „do czegoś się większego brał" (Bielski) — він ніби то хотїв одібрати Русь від Польщі, зруйновати аристократичний лад і росповсюднити

[1]) Górski, Historya piechoty. 243—244.

[2]) До речи згадати, що в тому ж таки р. 1581 козаки (коло 600 душ), „низові запорожські і річні", що брали участь в Московській війнї, мали уже певну орґанїзацію і принаймнї бачимо 50 курінів (десятків) (Źródła dziejowe. XX, 154—164; Górski, Historya piechoty, 243—244.

[3]) Dalszy ciąg..., 281.

козацьку орґанізацію на осіб шляхотського і не шляхотського стану, — зрівняти усіх: „він перший зазначав („намѣтилъ“) рівноправність в суді, якої через пів століття так грізно домагав ся від усеї польської шляхти Хмельницький. Він перший підняв питаннє про земельну власність[1]). Але немає жадних доказів і навіть підстав для таких гадок. Як що Косинський, припустимо, хотів, щоб на Вкраїні не було ні хлопа, ні пана — то се не велика його заслуга: хиба се не ідеал кожного підневоленого Українця давнїх і новійших часів? Иньша річ, як би ми бачили якісь більш ясні докази здійснення сього ідеалу. Взагалі, як що Косинський і мав які ширші пляни, в чому можна сумнївати ся, то вони лишили ся невідомі нікому. Коли б він був справді народнім героєм, — хоч би остільки як Наливайко, — ми б певно знайшли відгомін про се де-небудь в народнїй памяти. Але народ не зберіг нам його імени... (В польській літературі написав про нього думу Богдан Залєский, а в український М. Костомаров драму „Косинскій“, яка загинула підчас арешту в р. 1847[2]).

Репрезентанти дальших козацьких рухів — Лобода і Наливайко виступають уже трохи більш з тіни, але все ж не остільки, щоб ясно уявити собі їх постатї.

Лобода — обережний Запорожець, пробуваючи не раз з військом на Вкраїні, довго поводить ся так, що польський уряд не має на нього гніву. Він добре знає, що для поживи краще усього піти в Білорусь, і тодї Польща йому нічого не скаже, навіть буде рада, що клопіт дістав ся Литві, а не їй. За те Литовці не терпіли Лободу: на їх погляд він був „początkiem wszystkich niecnot“, і де-хто в сьому обвинувачував, цілком справедливо, польський уряд: „Коли Замойский і збирає військо проти Лободи, — пише якийсь анонїм литовський, — то лише для того, щоб загнати козаків на Литву для нашої загибели“. Як що Лобода і пробував на Вкраїні, в шляхетських маєтностях, то старав ся не робити великої шкоди і не наражати ся на гнів якого маґната. З Острожським напр. він веде ґречне листуваннє, сповіщає його про ріжні новини, і князь цілком з нього задоволений: „козаки заховують ся спокійно,

---

[1]) Кулишъ, Ист. возс. Руси, II, 29.

[2]) Кіевск. Стар. 1886, I, В. Горленко „Двѣ поѣздки съ Костомаровымъ“.

особливо пан Лобода, бажаючи приязни зо мною", чого не може сказати про „лотра" Наливайка [1]).

Наливайко, лишивши службу у Острозького, зібрав чималий відділ (до 3-х тисячок) і почав й собі козакувати, незгірш Запорожців: ходив на Волощину, нападав на турецькі міста, потім, бачучи, що кориснійше було б помирити ся з Запорожцями, які не забули його виступу проти них в Пяткинській битві в міліції кн. Острожського, мирить ся з ними і підніма́є спільний похід знову на Волощину, але при Лободї він відграє лише другорядну ролю — його помічника. З Лободою і взагалї Запорожцями у нього нїколи не настали справдї добрі відносини: Лобода відхрещуєть ся од нього в листї до Острожського, і коли Запорожцї (Лобода і Шавула) прибули на початку 1596 р. на Білорусь, він відти вийшов, „бо не любив Шаули"... В прикрій хвилї, коли після погонї за ним Жолкєвского аж до Уманської пустинї у нього мало що лишило ся з його відділу, і ті що лишили ся докоряли йому тим, що він їх довів до біди, коли Жолкєвский не прийняв його в свою ласку на можливих для нього умовах — він знову звертаєть ся до Лободи і Запорожцїв, і сї приймають його, але все ж не високо цїнять його особу, бо підчас непорозумінь між ними

---

[1]) Ориґінальне поясненнє причини повстання Лободи, але на жаль таке, що не заслугує віри, подає один сучасний мемуарист — Jączynski, який оповідає, що Лобода покарав на смерть якогось козацького полковника („praefectus") Petka (певно урядового) і боячись гнїву короля підняв козаків проти Польщі, бажаючи підбити своїй властї усю Русь: „Petka supra kosacorum militiam praefectus, cum gravior illi militiae fuisset, odium incurrit Lobodae, qui cum pertraxisset in suam partem cosakos, Petkum interemit atque timens serenissimi Sigismundi vindicem gladium, contra regnum Poloniae insurrexit, volens universam Russiam suae potestati subjicere. Ad reprimendos Lobodae nefarios conatus missus a rege et Zamoyski Stanislaus Zolkiewski, quo ad Lubno occurens perduelli, exercitum illius superavit, fugiensque e proelio Loboda occisus est (Бібл. Оссолїн., рук. ч. 627, ст. 170). Відомости мемуариста, як бачимо досить баламутні. Далї він оповідає не меньш фантастичні подробицї і про Наливайка, який нїби то підняв з свого боку повстаннє, мстячи ся за смерть Лободи, і що у нього було аж 30.000 люду: „Ad vindicandam necem Lobodae assumpsit animum Nalewayko. Quis et qualis fuit ille, patebit in Zolkiewii factis. Hic 20 millium confluto exercitu, opprimere conatus est Poloniam, quem rex per Zolkiewski industriam superavit. Captus ipse Nalewayko in plurimis captivis ductus Varsaviam atque post multa tormenta capite imminutus a-o 1597 (Ibid., ст. 170—171).

в Київі мали намір видати його Жолкевскому... В невдачі під Острим Камінем також обвинувачувано чомусь Наливайка, через що після того як Шавулї відірвало кулею руку, обібрали Лободу, а не Наливайка. Нарешті партія Наливайка, який завжди аґітував проти Лободи, досягла свого і під Лубнами на Солониці, обвинувавши Лободу в тому, що він сприяє Полякам, забили. Але козацтво не обібрало проте гетьманом Наливайка, а Кремпского.

Взагалї надзвичайна популярність Наливайка, яко козацького проводиря, склала ся в польському посполістві і польсько-руській літературі тому, що він, після повороту від Максімілїяна з надзвичайною сьміливістю і упертістю, з невеликими, порівняючи хоч би з Лободою, силами — безнастанно нападав і грабував міста, королївські та шляхотські маєтности, села — при тім часто осіб можновладних і з високим становищем — як Терлецкий, Сємашко, Калїновский. Своїм нападам він надав трохи релїґійний відтїнок, і се, а ще більш взагалї лицарська вдача Наливайка, притягала до нього симпатиї тисяч, так що імя його згодом стало загальним і термин „Наливайківцї“ — означав взагалї усїх хто лише був руської віри, оборонцїв православя проти унії. Іпатій Потїй Виленське братство иначе не зве, як „Наливайківською ордою“: „безбожні люди Наливайківської орди, нехай би попи їх банїти поздихали“ [1]); монастир він зве Наливайківським, козаків — Наливайківцями. Імя Наливайка, коли вже його не було живого, прибирають на себе часом для погрози ріжні авантюристи, як напр. в р. 1598 якийсь міщанин луцький, що в числї з 2000 иньших міщан зробив напад на пана Григорія Котельницького [2]); в р. 1608 у владимірськім повітї (під Москвою) чинив нечувані річи якийсь пан Наливайко з козаками: він нищив і садив на палї дворян, боярських дїтей і простих селян, насилував жінок, брав в полон дїтей. Навіть тушинський Самозванець розлютив ся на нього і велїв скарати на смерть, але за нього оступив ся Лев Сапіга [3]).

Наливайка, яко оборонця руської віри, благочестиві лїтописцї руські, спаливши його в мідному бику, зачислили мало не до ранґи сьвятих. Слїдом за лїтописцями — пізнїйші поколїння також уявляли собі в такому сьвітлї смерть Наливайка, лицаря

---

[1]) Arch. domu Sapiegów,
[2]) Арх. Ю. З. Росс. ч. Ш, т. І, 142.
[3]) Соловьевъ. Исторія Россіи, 1883, VIII, 218, 219, 223.

і мученика за віру і народні права. Память народня зберегла його імя, охрестивши між иньшим його іменем вал („Наливайків вал“), в північно-східній частині Звенигородського і південно-східній Канївського, що тягнеть ся від м. Вільшаної до м. Корсуня[1]).

---

[1]) В лївобічній Україні, в Лубенщині, память про Наливайка майже цілком затерла ся — тим певно, що в лївобережній Україні він опинив ся лише припадком, куди його загнала недоля. Відомий етноґраф д. В. Милорадович, сам лубенський мешканець, не вважаючи на пильні пошукування, добув лише таке коротке оповіданнє, від майже столїтнього дїда с. Бересточи Миколи Демяновского: „Про Наливайка було балакають... Він був воін, Польща за ним гналась — чи що... Він тїкав на Лубенський міст, та вскочив у бурьян, так його поймами та в котьол затаскали, огонь під котьол клали і спекли. Пекли на сїм боцї Лубенського мосту. Була про його і пісня, — так не докажу“. (В. Милорадовичъ Средняя Лубенщина, К. Стар. 1903, кн. IX, 291). Треба гадати, що оповіданнє Демяновського про спаленнє Наливайка, так само як і пісня про нього (може щось подібне до теї підробленої думи, що видрукована була в „Запорожскій Старинї“:

А в Варшави та на ради та судьи судылы
Та спалиты Налывайка въ волу прысудылы)

були лише відгомоном лїтописних руських вигадок про Наливайка, які пійшли в нарід і ще більше стали перекрученими. Те ж саме оповідає і Бочкарев (Очерки Лубенской Старины. М. 1901, стр, 17), що в Лубенщині відома і казка про мідяного бика, де Наливайка спалено на попіл.

Згадка (спомин) про Наливайка зберегла ся ще в прислів'ї, що істнує в лубенському повітї: „чого ти жмуриш ся, як Наливайко?“ (В. Милорадовичъ, op. cit., ст. 291—292).

Miscellanea.

Останки аориста в нашій мові.

Як відомо, в староруській літературній мові було далеко більше форм, ніж у нинїшнїй нашій літературній мові; а що кожда літературна мова служить відбитком народньої мови певної епохи, то не може бути сумнїву, що й у живій народнїй мові перед 1000 літами було тих форм більше, як нинї. Що так воно дійсно, на се вказують нам останки ріжних форм, заховані переважно в поодиноких говорах, хоч по части вони вже виродили ся або стратили своє первісне значінє. До таких форм належать останки аориста.

Аорист був у староруській мові минулим часом незложеним і виглядав так:

	Sing.	Dual.	Plur.
1.	ведохъ	ведоховѣ (-ва)	ведохомъ (-мы, -мо, ме)
2.	веде	ведоста	ведосте
3.	веде	ведоста	ведошя.

Проф. Соболєвский каже, що форми аориста приходять найчастїйше в перекладних творах, у лїтописях і т. и., але за те вони доволї рідкі в грамотах; замість них приходять у грамотах і в „Руській Правдї“ форми звичайно зложеного часу минулого[1]). Се й не дивниця, коли зважимо, що в грамотах переважає все жива народня мова, в якій тодї аорист переживав ся вже. Соболєвский твердить, що аористні форми почали

[1]) А. Соболевскій, Лекціи по исторіи рус. языка. Ст. 208—209.

виходити з уживаня „вскорѣ послѣ XIV вѣка"[1]). Та природна річ, що в письменній літературі вони не зникли від разу й цілковито. Вони перед тим почали змішувати ся з иньшими формами. Так на приклад форма 3 ос. plur. аориста, **ша**, почала мішати ся з формою 3 ос. sing. imperf. **ше**: придо**ша** и подоба**ше**, посла**ше**, видѣ**ше** і т. д. Особливо часті сї форми у Скорини. Так само зам. закінченя 3 ос. plur. аориста подибуємо закінченє тої самої особи imperf.: приведо**ху**, придо**ху**, взя**ху**, ходи**ху** і т. д. В деяких північних творах XIV—XVI ст. мішаєть ся 3 ос. sing. аориста з формами praesentis, через що форми аориста виходять із закінченями **ть**: възложи на ня руцѣ и отъиде**ть**; Илья приде**ть** и створиша; не знаяше, дондеже роди**ть** сынъ свои первенѣць; онъ утверди**ть** лице своє і т. д.[2]). Соболєвский твердить, що форми аориста на **ху** і на **ть** „вѣроятно принадлежать книжному языку и сомнительно, чтобы онѣ когда-нибудь существовали въ живомъ говорѣ"[3]). Нам здаєть ся одначе, що се твердженє правдиве тільки що до форми на **ху**, а що до **ть**, то не зовсїм, як про се згадаємо низше.

Деякі твори XVI і XVII ст. виказують цілком неправильне уживанє форм аориста; форми 1 ос. уживають ся зам. форм. 2 ос., форми sing. зам. plur. і т. д. приміром: жена же моли**ша**; мы обрѣто**хъ**; мы слухи наши отврати**ша**; садъ весь изгорѣ**ша** і т. д.[4]). Сю прояву можна очевидно лиш тим пояснити, що форми аориста були в тім часї незрозумілі вже докладно навіть письменникам, бо інакше не могли би вони були допускати ся таких грубих помилок проти всяких граматичних правил, неліддержаних іще до того ніяким народнїм говором.

Наведені форми вибрані вправдї лише з працї А. Соболєвского, який використовує переважно північні памятки, але вони не були специяльно північною, лиш загально східно-славянською прикметою, тому ми й не подаємо иньших прикладів, не бажаючи розширювати замітку.

Якіж бачимо ми останки аориста в теперішнїй нашій народнїй мови? Тому що дотеперішнї дослїдники наших говорів не зібрали їх до купи, постараємо ся зробити се.

---

1) Тамже, ст. 209. 2) Тамже, ст. 210. Сю прояву мішаня форм стверджує також Житецький: Очеркъ литературной исторіи малорус. нарѣчія въ XVII в., ст. 104. 3) Соболєвский, тамже, ст. 211. 4) Тамже.

Найшвидше з усїх звернув увагу на форму аориста Ом. Огоновський. Ми читаємо в нього ось що: „Spuren des ehemaligen Aorists giebt es in Galizien, Bukowina und Oberungarn, wo noch heutzutage бых (asl. бꙑхъ) in Verbindung mit particip. praet. act. II. zur Bezeichnung des Conditionalis oder Optativs gebraucht wird; z. B. huzul. або́х так жила; кобых знав; jak бых видьів; дав бых ти, кобых міг; bukow. чикала бых рік, чикала бых шче два, кобы ja знала, що буде до́льа до́бра[1])“. За ним пішов Житецький, але значно ще розширив погляд у сїм напрямі. Він цитує як приклади останків аориста не лиш: „ой пішла **бых** до сетрицї, сестриця ми мила“, але й: „ой дам же вам, ледїники, по пів золотого, ой **абисте** ми імили фусточку шовкову“[2]). Нагоду до такого розширеня дала йому иньша форма гуцульська. Гуцули говорять: дивив **jex** си сми з горы на него; косив **jex** сми; був **jex**. Огоновський називає її лише архаїчною без близшого означеня[3]). Житецький знов каже: „Это **jex** образовалось по аналогіи съ **бых** въ слѣдствіе смѣшенія формъ аориста съ формами наст. времени: такъ въ Пересопницкомъ евангеліи встрѣчаемъ: є҆хмо вм. **есмо**: „видѣли є҆хмо“. Въ той же формѣ аориста часто можна встрѣтить вспомаг. глаголъ и въ книжной малорусской рѣчи XVII в.: мы суть присланы на тое, абыхмо унію приняли; то вабъ на васъ, же бысте не програли за выгране. Рядомъ съ быхмо, абыхмо встрѣчаються формы: быхмы, абыхмы, при чемъ **хмы, хмо** нерѣдко стоятъ вмѣсто **смы, смо** или же рядомъ съ этими послѣдними окончаніями: штохмы увѣрили; повинныхмы; естехмы; естехмо; заховалисмы; слышалисмо“[4]). Форму **jex** можна справдї пояснити лише змішанєм аориста з часом теперішним, що й не дивне по поданих повисше цитатах із Соболєвского. При тім належить ствердити, що вона так само, як і **бих** представляє давний аорист, який одначе затратив своє первісне значінє, наслїдком чого обох сих форм і **бих** і **jex** не можна уживати самостійно та ще до того й для означеня минулого часу. Иньша річ із дальшими особами форми **бих**, але про те пізнїйше.

І. Верхратський приймає всї форми, наведені у Житецького за останки аориста (отже: абим, абис, аби, абисмо, абисте, аби),

---

[1]) Dr. E. Ogonowski, Studien auf dem Gebiete der ruth. Sprache, ст. 143. [2]) Житецкій, Очеркъ лит. ист., ст. 69. [3]) Studien, ст. 145. [4]) Житецкій, Очеркъ, ст. 69.

але розширяє їх іще більше, добачуючи сціпенїлу форму аориста і в конюнкціях: бы, абы, обы, кебы, кобы, кедьбы, ожьбы, якбы, штбы, колибы, хоцбы[1]).

Що сї конюнкції зложені з форм аориста, то певна річ, та в памятках, що дійшли до нас, вони виступають уже до означеня conditionalis-a.

Бачимо се з отсих прикладів: аж быхъмъ что тако учинили; аж **бы** миръ твьрдъ **былъ**, а быстe пустили жито; аже **бы** ты у своемь слове стоялъ; а нашю братию проводилъ бы; мы быхомъ не поминалы того коня; аще **бы** въ Турѣ быша силы былы; лихихъ **бы** есте людии не слушали; любили **бы** мя быстe; грѣха **бы** не быша имѣли; да быхомъ ходили; а **быхъ** познал[2]); што есте просили насъ, а быхомъ васъ пустили торговатъ; а бы вамъ не закажали; ажъ бы то было не измешано; они жъ бы чрезъ скаргу былъ наведенъ[3]).

Соболевский висловляє ся так про сю справу: „Изрѣдка являють ся неправильныя формы, состоящія изъ разныхъ формъ причастія на **лъ** и изъ **бы** — формы 2-го і 3-го л. ед. ч., утратившей свое первоначальное значеніе формы 2-го и 3-го л. ед. ч. сдѣлавшейся частицею, которая стала указыватъ на условностъ. Такимъ образомъ старая форма сослагательнаго наклоненія стала превращаться въ форму прошедшаго сложнаго съ неизмѣняемою частицею „**бы**“. „Послѣдняя часто является въ такомъ тѣсномъ соединеніи съ различными союзами, что ее можно считать составною частью союзовъ; таковы союзы штобы, дабы, абы. Употребленіе ихъ замѣчается уже въ памятникахъ XIV в.“[4]).

Вернемо ще до форми **бих**. Огоновський говорить про неї далї так: „Zuweilen wird **быx** auch allein, d. i. ohne Verbindung mit dem partic. praet. a. II. был-а-о zur Bezeichnung des Conditionalis oder Optativs angewendet; z. B. bukow. jak бых зазулечка, в лысьі бых ковала“[5]). Він зазначує також, що ся форма **бых** „in Verbindung mit dem partic. praet. a. II. auch zur Bezeichnung jeder anderen Person sg. und pl. gebraucht werden kann“[6]); на жаль наводить лише один приклад на 1 ос. pl.: jak бых се не льубили, бых се не сходили,

---

[1]) Пор. Верхратський, Про говор галицких Лемків, ст. 139; Знадоби для пізнаня уг. рус. говорів, I, ст. 82—83; II, ст. 94. [2]) Соболевскій, Лекціи, ст. 212—213. [3]) Житецкій, Очеркъ, ст. 112. [4]) Соболевскій, Лекціи, 212—213. [5]) Ogonowski, Studien, ст. 143. [6]) Тамже.

а на иньші ні. Д. Верхратський ствердджує також уживанє форми **бих** при 1 ос. pl., але прикладу не подає ніякого; натомість наводить приклад на 3 ос. sig.: Мариш терен прополола, б ы х с я в нôжки не вколола[1]).

З українських письменників послугували ся формою „бих“ Федькович та Стефаник, головно для 1 ос. sing. Приходить одначе ся форма і для 1 ос. plur.; пор.: Най би над нами і пес не гавкнув..., але най **быx** у купі були (Стефаник, Сина книжечка, ст. 25).

Зазначимо тут іще, що в гірських карпатських говорах істнує твердий звук **ы**; через се форми від **быx** набирають і формальної подібности до давного аориста. В говорах, де затратило ся **ы**, а задержало ся звичайне наше **и**, форми від **бих** наближають ся до давнього conditionalis-а сього слова. Зіставимо тут разом церковно-славянські форми з нашими, взятими з живих говорів (dual. пропускаємо):

Аорист.	sig.	plur.	**Conditionalis.** sing.	plur.
1.	бꙑхъ	бꙑхомъ	бимь	бимъ
	абых	абысмо	абим	абисмо
2.	бꙑ	бꙑсте	би	бисте
	абис	абысте	абис	абисте
3.	бꙑ	бꙑшѧ	би	бѫ
	абы	абы	аби	аби

Завважимо при тім, що форми аориста і conditionalis-а уживали ся вже в церковно-славянських памятниках суміш, без ріжниці, що вказує на затрачуванє аориста[2]). Сє помішанє задержало ся і в нас.

Від иньших дієслів подибуємо цікаву форму аориста: п о в і х (від повести), уживану для всїх трьох осіб sing.: я повіх, ти повіх, він повіх. Побіч того уживаєть ся одначе і форма: повіў, від якої уробляють ся також форми для жіночого і середного роду: повела, повело[3]). Д. Верхратський наводить одначе приклад тільки на третю особу: а потóм повӥх го ід капусты.

Побіч дієслова повіх, що затримало і форму і значінє аориста, маємо цїлий ряд иньших дієслів, що показують значінєм

---

[1]) Верхратський, Знадоби, I, 82. [2]) Пор. Leskien, Handbuch der altbulgarischen Sprache, 2 вид., ст. 117. [3]) Пор. Верхратський, Знадоби, I, ст. 83.

і формою (деколи мішаною) аорист, але тільки в 3 ос. sing. Їх завважав уже Огоновський, але висловлясть ся про них дуже обережно. Він каже: „Die 3. Pers. sing. praes. zumeist der Verba perfectiva wird in den Gebirgsidionen nicht selten in der Bedeutung des Praeteritum gebraucht. Indessen ist es möglich, dass hier Spuren eines Aorists vorliegen“[1]). До сього наводить він такі приклади: пильно сьів на коньа и втьічé; идé — шувна дьівка и наберé воды; на другыј день выјде ужь кóраб розметаныј; једен купив валал, та піде го посмотріти. Таких форм особливо з угорсько-руських говорів можна навибирати дуже багато. Приміром: Сти́сне сóву, сóва ґрйа́ўчит; ра́но ґазда ўста́не. тóго чловéка ньіт; ра́но піп закли́че Іва́на; кóло óсмой годи́ни при́йде другий піп і т. д.[2]). Тут подибуємо також таку форму зі значінєм аориста, як: стрітит ся іс тим па́ном на дра́зьі[3]) — де по анальоґії додане до аористичної форми закінчене теперішнього часу. Иньші дослідники наших говорів, а спеціяльно д. Верхратський, що займав ся як раз гірськими говорами по обох боках Карпат, не звернули уваги на сї форми.

Є ще одна форма аориста в нашій мові, яка завдячує своє істноване тій обставині, що ввійшла в римовану формулку і немов у скаменілій формі передавала ся одним оповідачем другому аж до наших часів. Дивним дивом на неї не звернув нїхто до тепер уваги, хоч вона вже з давна стала загально доступною. Приходить вона в загальнорозповсюдненій казцї про поневільного героя, який забивши нараз велике число мух, наслідком спеціяльно зложених обставин доконує великих діл і стає в кінцї навіть царем[4]). У казцї з Полтавщини представлений сей епізод так: Циган ляг спати, але на нього насїдало так багато мух, що він замахнувшись убив їх нараз 100. Не надумуючись довго казав собі на дошцї описати сю подїю і йде так у сьвіт. Напис звучить:

Іван Великовоїнний
За 'дним махом
Сто душ побивахом,
Сто душ побиває.[5])

---

[1]) Ogonowski, Studien, ст. 200. [2]) Етноґр. Збірник, т. IX, ст. 9—12. [3]) Тамже, ст. 23. [4]) Про сю казку є окрема студія проф. Ю. Полївки в його книзї: Pohadkoslovne studie. I. Udatný krejči. Ст. 1—65. [5]) Рудченко, Нар. южнор. сказки, II, ч. 45, ст. 185 і д.

В казці з Київщини звучить сей напис так:

Чоловік болтанський,
Богатир бисурманський,
За одним махом
30 багатирів побивахом,
А дрібної сили й щоту нема[1]).

В волинськім варіянті сеї казки напис змінений вже і форма „побивахом“ пропущена:

Що за єдним махом
Сім тисяч голов зрубаю.[2])

В збірнику Чубинського приходить знов зовсім відмінна форма. Там:

Ян Фабіян
Сто душ зараз забіян.[3])

Цікаво, що форма „побивахом“ захована також у велико- та біло-руських варіантах сеї казки. У Афанасєва герой Фома пише собі також, що „однымъ махомъ сто побивахомъ[4])“; у Добровольского „Хама, Широкая Барада, сильный магучій багатырь, аднимъ махымъ семь сотъ побивахомъ“[5]); у Федеровского циган пише: „za jednym machem, dwieście zabiwachem“[6]). Форма „побивахом“ належить до 1 ос. plur. аориста, але в написах бачимо, що вона прикладаєть ся то до 1 ос. sing. зам. „побивах“, то до 3 ос. sing. зам. „побива“, в обох разах неправильно. Та як ми бачили висше, таке мішанє форм аориста було вже дуже давно, супроти чого не дивно, що й у казці уживана вона неправильно. В кождім разї вона стає ще одним більше сьвідоцтвом, що в нашій живій мові був аорист колись у повній силї, та затратив ся на тій самій основі, як затратило ся багато форм старонїмецької або старофранцузької мови у новонїмецькій і новофранцузькій і т. д. Жалувати за затраченими формами нема одначе чого, як се роблять деякі фільольоги, говорячи, що через те біднїє мова, бо чим меньше форм у мові, тим вона простїйша і легша до виученя, що нераз може мати велике значінє, особливо при зносинах із иньшими народами.

---

[1]) Б. Гринченко, Этнограф. Матеріялы, I, ч. 167, ст. 188 і д. [2]) Materyały antrop. archeol. i etnogr. II, від. II, ч. 14, ст. 39 і д. [3]) Чубинський, Труды, II, ч. 96, ст. 635 і д. [4]) Аѳанасьевъ, Рус. нар. сказки, 1897, II, ч. 235 б), ст. 387 і д. [5]) Добровольскій, Смол. этногр. сборникъ I, ч. 26, ст. 622 і д. [6]) Federowski, Lud białoruski, III, ч. 360, ст. 191.

Зібравши ще раз коротко всї останки аориста (виразні й невиразні), дістанемо взорець:

Sing.	1.	повіх, jex,	бых, бих,	абих,	абим
	2.	повіх,	быс(ь), бис(ь),		абис(ь)
	3.	повіх, бых, піде, стрітит ся,	бы,	би	аби
Plur.	1.	побивахом,	бых, быс(ь)мо,-е,	бис(ь)мо,	абис(ь)мо
	2.		быс(ь)те,	бис(ь)те,	абис(ь)те
	3.		бы	би	аби

В. Гнатюк.

Вірша про турецько-российську війну 1787—91.

В рукописній збірцї польських та руських пісень і віршів кінця XVIII в. в моїм посїданю містить ся на стор. 385—386 вірша, зложена очевидно в Польщі ломаною российсько-українською мовою, де сатирично описуєть ся перші початки турецько-российської війни 1787 р., що закінчила ся замиренєм у Яссах. Інтересно, що автор вірші, для якого висші політичні комбінациї, причини й значінє війни діло темне, головне вістрє своєї сатири звертає на непорядки в армії, непідготованість та боязливість офіцерів та недотепність воєнного пляну — вічні і невідступні хороби российської армії, направлювані зелїзною дісціплїною, терпиливістю та самовідреченєм простих вояків — як у XVIII, так і в XX. віцї. Подаю тут сю віршу так, як вона написана в рукописї.

Zaczym, zaczym duszko idiesz,
Gołowkoiu swoiu wediesz? OO.
[Gołowkoiu itd.
Paydiem Turka woiowat,
Na plac jego wyzywat.
Kak jüże-sz nam dajut znat:
Wtotczas do Turka stupat!
Kak porucznyk doznał sia,
Wtotczas w grubu schował sia.
Ne choway sia, osuder,
Stupay skoro pod Bender!
Granatyry tam poszły,
Puszki swoi podwezły:

A konnica jak poszła,
Z gaławoiu ne wyszła.
Prozoroski w porucz stał,
Rotu swoiu wyliczał:
Ah, try dni korniet szukał,
Nim sałdatow pozberał.
Turok puszki pokazał,
Wsioch sałdatow popużał:
Wsiahdy tułub y barwa,
A gołowa propadła.
Kak Caryca doznała,
Wtotczas Turku pysała:
„Woh ty Han, ty pohan,

Ja ty zemlu rozoram,
Ja ty Jassy widberam!“
Kak Turoczok wodpysał,
Iz wsioch sałdatow zabrał
I sto gofficerow wział
I wsi puszki widobrał.
Kak Caryca doznała,
Wtoczas Turku pysała:
„Wot ty han, ty pohan,
Ja ty zemlu rozoru,
Ja ty Bender widberu“.
Kak Turoczok wodpysał:
„Kakoy wasza Carycia,
Jak u mene łoszycia!
Jak wsiadu na łoszyciu,
Objadu wsiu stołyciu“.
Lulay, lulay, luluśki,
Prozoroski maluśki!
Ciłu Polsku pereyszoł,
Z pod Benderu ne wyszoł.
Kak sztol by my, sztol't dały,
Sztob by w Turka ne buły!
Kak ne chocze nykto brat,
Skoro treba nam stupat.

З того, що в вірші нема мови про кінець війни, корисний, як відомо, для Росії, можна догадувати ся, що вірша була зложена в часї війни, ще перед її закінченем.

Ів. Франко.

Новий Шевченків автоґраф.

Київський Музей старинности і штуки зробив недавно дуже коштовне придбанне — автоґраф Шевченків з поезіями: 1) „Як умру, то поховайте“ і 2) Псалом 149 („Псалом новий Господеви“). Користаючи з ласкавого дозволу директора Музею д. Миколи Біляшевського, я оглянув той автоґраф, списав з його копію, яку тут од слова до слова й подаю, й довідав ся дещо про його історію.

Насамперед подаю опис автоґрафу. Писано його на великому аркуші звичайного паперу, на якому нема жадних водяних чи иньших яких знаків, що на старому папері часто трапляють ся. З одного боку на цїлий аркуш, розіклавши його на обидві половини, намальовано олівцем плян великого панського палацу, з ґалєріями та иньшими забудованнями; з другого боку написано одну за другою згадані поезії. Попереду йде „Заповіт“ (без заголовку), а далї „Псалом“. Зверху над поезіями, з лївого боку аркуша, намальовано пером нехитру вінетку з простих та покручених лїній.

Автоґраф дістав ся Музеєви в подарунок від дїдича з Київщини Ю. І. Попова, до якого перейшов спадщиною від його жінки Віри Петровни з роду Скоропадських. З батьком її Петром Скоропадським Шевченко був знайомий і в його маєтку Григорівцї певне часто бував, їздячи по Полтавщинї в 40 ро-

ках; певне, в якісь із своїх одвідин Григорівки (мабуть р. 1846, принаймнї пiсля 25. грудня 1845 р., бо „Заповіт“ має дату 25. грудня 1845 р.) і лишив він там Петрови Скоропадському сей автоґраф, а від Скоропадського перейшов він до дочки. На превеликий жаль, як се саме було й коли — не можна тепер нїчого довідати ся, бо Віра Петровна вже померла, а чоловік її д. Попов і сам нїчого про те не знає, яким саме способом Шевченків автоґраф дістав ся його тестеви.

На останцї додати мушу — чи не сьому Петрови Скоропадському, під лїтерами П. С. присьвятив Шевченко свою поезію „Не жаль на злого“ (з датою 1849 р.)?...[1]). Деякі подробицї що до великопанської обстанови („Готичеський з часами дом“) та самої особи пана („потомок гетьмана“, а на прикінцї імя — Петро), що згадуєть ся в поезії, дають, здаєть ся менї, досить певну підставу вгадувати під лїтерами П. С. — Петра Скоропадського. Неприхильна характеристика героя сієї поезії цїлком сходить ся з тим, що на підставі власних споминів та власного досьвіду говорить про лївобічне панство тих часів (між иньшим — і про самого Скоропадського) і біоґраф Шевченка — Олександер Кониський[2]). Певна річ, що гостюючи у знайомих панів, Шевченко мусїв багато дечого такого надивити ся, що наводило його на цїлком сьвідомий протест проти людей того кругу, серед якого довело ся йому деякий час обертати ся...

Наводжу тут поезії з автоґрафу, додержуючи цїлком прапису Шевченковою та курсивом одзначаючи варіянти супроти львівського видання („Просьвіти“) 1902 р.

I.

Як умру то поховайте
Мене на могили
Середъ степу широкого
На вкраини милій,
Шобъ ланы широко поли,
И Днипро и кручи
бул*о* видн*о*[3]) було чуты
Як реве ревучій.
Якъ понесе зъ украины
У сынѣе море — —
Кровъ ворожу... отойди я
И ланы, и горы
все покину.. и полыну
До самого Бога

[1]) Поезиї Тараса Шевченка. Видане товариства „Просьвіта“. У Львові, 1902. Стор. 257—258.

[2]) Збірник фільольоґічної секциї Наукового Товариства ім. Шевченка, т. I. Тарас Шевченко-Грушівський. Хронїка його життя. Написав Олександер Кониський. Т. I. У Львові, 1898. Стор. 141. [3]) були видні.

Молытися.. *а поки що*...[1])
Я незнаю . . . . бога
Прокиньтеся жъ браты мои[2])
Кайданы порвите
И вражою злою кровью
Волю окропите.
И мене въ Семьи велыкій
въ Семьи вольній новій
Не забудьте помянуты
Тихымъ добрымъ[3]) словомъ

Т. Ш.

II.

Псаломъ — 149 —

Псаломъ новый Господеви
И новую славу
Воспоемъ честнымъ Соборомъ
Серцемъ не лукавымъ.
Во Псалтыри и тимпани
Во споемъ благая
Яко богъ кара неправыхъ
Правимъ помагае.
Преподобные во слави
И на тыхихъ ложахъ
Радуются[4]), славословятъ
Хвялятъ имя боже,
И мечи въ рукахъ ихъ добри
Остри обоюду
На отмщеніе *не правды*[5])
На науку[6]) людямъ.
Окують царей несытыхъ
въ зализніе пута —
И ихъ славныхъ оковами
ручными окрутять
И осудять губителей
Судомъ своимъ правимъ
И во вики стане слава
Преподобныхъ слава.

Подав Сергій Єфремов.

---

[1]) А до того. [2]) Поховайте та вставайте. [3]) Незлим тихим словом. В автоґрафії „не злимъ" перечеркнено і після „тихымъ" вставлено „добрымъ". [4]) „д" в „Ра*д*уются написано поверх б: було ра*б*уются. [5]) язикам. [6]) И в науку,

„Заповіт" в львівському виданню 1902 р. надруковано на ст. 13—14; „Псалом 149" — на с. 490.

Наукова хроніка.

Етноґрафія в часописях за рік 1903.

В тім огляді старав ся я трохи більше розширити рамки реферата і втягнув богато нових часописий, особливо літературних, щоб дати хоть в приближеню перегляд усього найважнійшого, що лише доторкаєть ся етноґрафії, фолькльору і їх помічних наук. З всіляких причин не міг я вичерпати цілого матеріялу, — що найбільше треба віднести до ґеоґрафічного огляду, і тому постараю ся доповнити прогалини в дальшім огляді за р. 1904, де буде також краще переведений поділ поміж поодинокими відділами, а особливо між антропольоґічним, археольоґічним і етнольоґічним. Теперішний огляд прошу уважати переходовим і доповнити його зміст з часописий, обговорених в антропольоґічній частині. При кождій часописи зазначено рік з огляду на се, що є реферати і за попередні роки, а то з тих часописий, які перше не могли бути обговорені. Повні заголовки видаваних журналів наведені тільки при нових часописях; з журналів, в яких не найдено нічого важнійшого, подамо лише заголовок.

1. Етнольоґічні часописи загального змісту.

Ethnologisches Notizblatt.

Internationales Archiv für Ethnographie... hrg. v. J. Schmeltz. Band XVI. Heft. I—V. 1903. XXVI + 172.

В продовженю збірки самоаньских казок O. Sierich'а уміщено 8 казок (15—22). В числї 17 „Танеонуулюа веде свою сестру Сіну до мужа“ (с. 92) стрічаємо анальоґію до оповідань про мудрість Соломона. „Коли вже жінка була в шестім місяци, відізвав ся з її середини ненароджений ще хлопець: „Як маю вийти“ — потім вискочив носом матери.“ 18 число представляє леґенду про те, як повстала кокосова пальма. В ч. 20. оповідаєть ся „про нещасливе подруже“, в 21. про любов вужів,

в 22. про кару за злодійство (байка). E Clement подає етноґрафічні замітки про населене Західної Австралії м. и. про форми подружя (с. 1—13—29).

E. Hahn порушує тему про парасоль, як відзнаку королївської власти (якою також займав ся колись Andree в своїх „Ethnogr. Parallelen und Vergleiche“ I. 250—258.), і стараєть ся вияснити походжене „рожанця“ — „чоток“, в розвідцї „Der Sonnenschirm als Königssymbol und die Einführung des Sonnenkranzes in Europa“ (с. 30—42). Рожанець не був видумкою християнства. Він появив ся в Індії, де штука рахованя була в великім розцьвітї і удержав ся в буддийській і браманській релїґії, де взагалї уживаєть ся богато механїчних способів молитви. До римської релїґії дістав ся він за посередництвом іспанських Арабів, як на се вказує ся обставина, що його не знають орієнтальні церкви. З иньших статей згадаю Karutz'a „Weitere afrikanische Hörnermasken“ (с. 121—135), A. Nieuwenhuis „Kunstperlen und ihre kulturelle Bedeutung“ (с. 136—153).

Богато дрібнїйших заміток уміщено в III, IV, V і VI розділї, де також зіставлено лїтературу і нові придбаня музеїв.

Supplemente не появили ся іще.

Globus, том 83 і 84 (стр. 388 + 392) за рік 1903 не містить нічого, щоби безпосередно дотикало Українців. Посередний інтерес представляють статї Вайсенберґа, Тецнера, Германа і Буґеля.

Dr. S. Weissenberg подає „Kinderfreud und — leid bei den südrussischen Juden“ (с. 83 і д., 315 і д.), з чого виймаю найвартнїйше. Не мати дїтий уходить за велике нещастє: тому уживаєть ся всїляких способів на безплодність. Дитину усипляють, подібно, як і декуди у нас і у Французів (і мабудь і деінде), прикладаючи до голови мак або ховаючи його під подушку. Погані очи і уроки загрожують на кождім кроцї малому сотворіню: найлїпшим способом уважають ся амулети, які завішують на шию (пр. кусень крила чорного когута); вони хоронять дитину від „git oig“ і від слабостий; але найлїпше пильнувати дитини, щоби нїхто на ню не поглянув і не лишати її самої в дома. Навіть знайомим не треба її показувати: се знають усї і тому, побачивши дитину, не забувають додати свого застереженя в родї нашого „нївроку“. На слабости є всїлякі домашні лїки (пр. песяче лайно варене в молоцї, проти моченя); коли вони не помагають, кличуть бабу, або дають носити посьвячені гроші „ребе“. Як дитина дуже хора, змінюють її назвиско на „Alter“ або на „Babe“ відповідно до пола, щоби ошукати ангела смерти. З всїляких пересудів стрічаємо і тут погляд, що доки дитина не говорить, доти не треба їй давати риби. Дитина не сьміє також переходити попід розкрачені ноги. Не можна її класти на стіл, бо там

кладуть тільки померших, цілком так само, як і у нас. Загально розширений звичай викидати зуби дітий мишці: його подибуємо, як бачимо з Рохгольца і Цірхера мало чи не в усїх европейських народів. Порожної колиски не вільно колисати, бо мати умре; у нас говорять, що тодї колише ся дїдька. Не вільно також скакати в однім черевику або в однїй пончосї, бо або мати умре, або буде зле йти наука. Я пригадую собі, що і менї наказували в дома не робити того, щоб не бути дурнем. Не можна дивити ся до зеркала і бавити ся огнем перед сном, аби не мочити в ліжку. Не вільно шити на дитинї, бо шиє ся так тільки на мерци. Зьвірят Жиди не люблять. Від 5 або 6 року починаєть ся наука у хедері: виховане має аскетичний характер. Се підносить також і Лілїєнталева в студії про жидівську дитину (Mat. antr. arch. 1904). Одначе забав не бракує, хочь що правда, що се більше хатні забави. Забави наводить автор досить докладно. Варта їх доповнити матеріялом, у Лілїєнталевої і у Schön'a (Gebräuche ungar. Juden. Ethnol. Mith. aus Ungarn V. т. 1897 с. 59—41); иньша лїтература, о скілько дотичить Жидів у Ляндава в Mitth. d. Gesel. f. Jüd. Volks. Hamburg Ш. ст. 51 і 34. Більшість забав належить до звісних і у иньших народів: матеріял зібраний в студіях Андре, Дунґера, Cock і Teirlinck'a, Gomme, Böhme, Покровського, Бартоша і у и. Майже усї вони з виїмкою сьвяточних, уживають ся у нашої шкільної молодїжи (пера, ґузики, коники і т. д.). Автор вичисляє такі забави (їх далеко більше у Лїлїєнтальової): 1) Kammerhois (себ то наша „колїя" або „cztery kąty a piec piąty"); 2) Zigenehore полягає на тім, що одна особа підносить палець до гори і говорить при тім всїлякі реченя. Дїти мають підносити пальцї тільки при можливих річах: хто вирве ся, мусить згадувати, хто його б'є (себто слїпак або як кажуть в Бережанах дупак). Трохи відмінну забаву з підношенем пальця або дотиканем носа знають навіть наші „доми в інтелїґенції". 3) Забава в астраґали, 4 в „Seiger'a" себ то годинник; 5) вироблюванє з ниток всїляких фіґур на пальцях (Upheiben, Bettlech). 6) Wer zyerst lacht — польське і схід. гал. „biega myszka po kościele, kto się prędzej roześmieje". 7) Забава в ґузики і пера, 8) з книжкою (Pei-Samech). 9) Вироблюванє фіґурок з паперу. Крім тих забав є ще тенденцийні сьвяточні, пр. на пасху в оріхи. На Пурім тарахкають підчас ранньої служби і при відчитуваню в книзї Естер імени Ґамана.

Dr. F. Tetzner дає в статї „Seelen — u. Erdmännchenglauben bei den Deutschen, Slaven und Balten" (с. 83 і д., 235 і д.) вязку матеріялу до порівняня і попереджує його методольоґічним вступом про вагу студийованя народної релїґії і про її дотеперішнїй спосіб студийованя. K. Hörrmann дїлить ся результатом студий про „Schellenbogen

der Herdenthiere und ähnliche Holzgeräthe (т. 83, с. 7—11.) головно що до орнаменту і доказує, що орнамент з хрестом сьв. Андрія німецького, а коловий славянського походженя. Подібною темою займає ся той сам автор в статі „Die Schellen der Herdenthiere“ (ст. 30—33). Dr. W. Bugiel містить статю з приводу праці „Wielkopolskie nazwy polskie. Poznań 1901“, в якій пододавано при кождій місцевости місцеві переказ (Polnische Sagen aus der Provinz Posen) і ґрупує їх відповідно до їх змісту.

Занотувати ще треба реферат з відчиту Ончукова про епічну поезію народну з над Печори (т. 83, с. 156.) і замітку про секти Росії, зладжену по витягам з Петербурської часописи (т. 84., с. 193—4). З иньших статей згадаю лише деякі найважнійші. Vigström подає збірку шведських вірувань в духи; між ними уміщує також численні оповіданя про скарби, в яких дуже часто виступають як сторожі пси з розжаренини очима і білі коні. Смерть заповідають таємничі знаки: заразу чоловік або жінка з лопатою або мітлою в руках. Щоб оминути духа, треба йти правою стороною дороги. Мерлець ніколи не верне на наш сьвіт, коли виллє ся зараз воду, в якій його мило ся. Hrolf. Vaughan Stewens публікує леґенду про сотворене сьвіта з півострову Малякка. D. Gentz дає причинок до зрозуміня поезії т. зв. диких народів і наводить 3 поезії Герерів з пол.-зах. Африки. Між иньшим згадує, що богато пісень ілюструє ся плесканєм в долоні: се спосіб для удержаня ритму, якого уживають часто і европейські народи[1]). Goldziher наводить широкі і богаті паралелї до віруваня в душу в виді страха у народів іслямського віроісповіданя. Вязанку переказів і звичаїв народів Khamti i Singpho з Ассам оголошує M. C. Gramatzka. Tetzner провадить студії над приповідками Німців і Литовців і містить статю про накликуванє і відгонюванє домашних зьвірят. Дальше стрічаємо більшу працю Leuss'a: Zur Volkskunde der Inselfriesen (т. 83), в якій зібрано богато цікавого матеріялу. На чкавку найліпше перестрашити; різдвяні сьвята і новий рік обходять сьвяточно з походами; боже деревце впроваджено доперва недавно; на Великдень бавлять ся яйцями і т. д. Особливо богата змістом розвідка L. Bouchal'a: Indonesischer Zahlenglaube, в якій наведено понад 200 даних з переказів, вірувань і звичаїв Маляйців, на цілій просторони від півострова Малякки по Нову Ґвінею. Розвідка Bouchal'a становить гарний причинок до численних студий над числами, над їх початком і уживанєм і навязує до розвідки Андріяна, яка була обговорена в попереднім огляді[2]). З результатів

[1]) Прим. N. 128 a „Priester als Arzt“ в збірці Erk'a: Liederhort, с. 292.

[2]) Лїтература про числа зіставлена у Krauss'a: Allgemeine Methodik der Volkskunde. Erlangen 1899 ст. 101—102.

виймаємо найважнїйше. Число 3 і 7 розширені загально; число 9 обмежене тільки на Мадаґаскар, Ніас і Ментавей. Характеристична обставина, що лише народи, які уживають частїйше 9, знають на се число спеціяльну назву. Усї иньші послугують ся зворотом, десять меньше один. Число 13 не має цїлком значіня нещасливого числа; дуже часто приходять 4 і 44. J. v. Negelein розвиває дальше свої погляди про становище коня в історії культури, які висловив в давнїйше обговорених працях в „Zeitschr. d. Ver. f. Volksk“, „Archiv. f. Religionswiss“ — і в иньших часописях, а головно в своїй недавно що (1903) надрукованій студії „Das Pferd im arischen Altertum“ (Königsberg i Pr.) і подає нові дані. Цїкаві деякі паралелї з епічної поезії[1]).

Антропольоґії присьвячено ряд інтересних статей, які принайменьше згадаю по заголовках. Майже усї належать до питаня про походжене чоловіка і про раси. Schmidt подав свої замітки про теорію Кляатша. Крім того помістив він 2 статї про раси в передісторичних часах і забрав голос з нагоди статї Вільзера „Beitrag zur Urgeschichte der Menschen“. Короткий начерк про дїлювіяльного чоловіка вийшов з під пера кустоса Сомбаті. Проф. Гернес подав статю про епоху Campignien в західних Прусах. Дальше є ще иньші статї передісторичного змісту. Götze реферує про знахідки в Являницї. Геннінґ про розкопки в Ніппур, Mehlis про нефрит, а Schoetensack про передїравлену булаву з Махнова. Питаню про походжене Індоґерманцїв і їх розширене присьвячено також кілька заміток. Wilser боронить своєї теорії про походжене Ґерманцїв з Скандинавії, проти якої виступив перед тим E. H. Krause в статї „Kann Skandinavien das Stammland der Blonden und der Indogermanen sein?“ P. Höfer подає деякі замітки про працї Муха і Косінни, а спеціяльно про працю останнього „Die indogermanische Frage archeologisch beantwortet“. про яку реферує також далї проф. Гернес.

Побіч тих статей уміщено цїлий ряд більших і меньших студій про звичаї, житє, мову і культуру деяких неевропейських народів. З поміж них заслугує на більшу увагу більша розвідка Th. Preuss'a: „Die Sünde in der mexikanischen Religion.“

2. Ґеоґрафічні часописи.

Zeitschrift f. Erdkunde, Z. f. wissenschaftliche Geographie, Geographische Zeitschrift, Mittheilungen des Vereines f. Erdkunde zu Halle, Mit. d. Ver. f. Erdkunde zu Leipzig, Mitth. der geographischen Geselsch.,

---

[1]) Про се докладнїйше у Веселовського: Южно-русскія былины. Сбор. отд. р. яз. и сл. Т. 36. 1884. с. 17—21., Орестъ Миллеръ, Илья Муромецъ, ст. 182—3, 260—1, і в статї Kitze: Das Ross in den altfranzösischen Arthus- und Abenteuer-Romanen.

Mitt. des militär-geogr. Instituts, Koloniale Zeitung, Zeitschrift d. Ver. f. Erdkunde zu Berlin, Deutsche Kolonialz., i Deut. Kolonialblatt, будуть обговорені коротко в дальшім огляді за оба роки.

Deutsche Rundschau f. Geographie u. Statistik, 26 р. містить в ч. 5, 6 і 7 статю Rossmässler'a: Völkerkundliche Skizzen aus dem Gebiete der Wolga u. des Kaukasus.

Bericht d. Geselschaft f. Völkerkunde u. Erdkunde zu Stettin über d. Vrjahr. 1902—3 містить працю Бушана: Zusammenstellung d. Literatur über d. Landes u. Volkskunde Pommerns f. d. J. 1900—1902.

Jahrbuch des Schweizer Alpenclub. 39 Jahrgang. 1903 bis 1904, Bern 1903, стр. VIII+509, містить деякі незначні етноґрафічні замітки і рецензії на книжки етноґр. змісту, що трактують про краї альпейські. Так само і попередній річник 38, (1902—3), Bern 1903.

Подібного змісту також Zeitschrift des Deutschen und Österreichischen Alpenvereins. Redigiert von H. Hess. Jahrgang 1902. Band XXXIII. (Innsbruck 1902) i J. 1903. B. XXXIV. (München 1903). Тільки сам зміст більше вартісний. З численних розвідок, що належать в переважній части до ґеоґрафії і ґеольоґії згадаю статї Др. М. Мух'а: Prähistorischer Bergbau in den Alpen (статя важна для історії культури і історії заселюваня східних Альп), Е. Обергуммера: Die Entwickelung der Alpenkarten im XIX Jhr. I Bayern, А. Шібера: Das Deutschtum im Süden der Alpen, Untersuchungen über seinen Ursprung (про Кимврів, Ляндобарґів, Ґотів і т. д.) і Ф. Рамсавера: Die Alpen im Mittelalter (де богато матеріялу етноґрафічного). Річник 1903 містить м. и. продовжене праць Обергуммера і Шібера.

Dr. A. Petermanns Mittheilungen aus Justus Perthes geograph. Anstalt. Hrg. v. Prof. Dr. A. Supan. 49 Band, 1903, Gotha, VI+288.

Важна передовсім праця Arno Senfft'a „Ethnographische Beiträge über die Karolineninsel Yap“ (с. 49—60 і 83—87), в якій зібрано матеріял про людність, її характер, строї, звичаї і обичаї, родинне житє, подружє (дозрілість, проституцію), харч, забави і танці, дальше про дім і обійстє, домашні звірята, політичну орґанїзацію, війну, смерть і похорони, вкінци про торговлю, промисл, рибальство і хлїборобство. L. Jerrmann подає замітки про полуднево-американську околицю Діямантіно і про її людність а між тим і про деякі віруваня (в вужі з двома головами, в карликів і т. д.). Johannes Friedel займаєть ся дальше розслїдами над формами господарства позаевропейських народів і звертає тепер увагу на управу ріллї у Океанців жидівським кольоніям в Сирії і Палестині присьвячена статя Saad'a. Про вандрівки

Ескімосів пише G. Isachsen. Цікаві обсервації з житя Чукчів і Коряків маємо в справозданю з подорожі Й. Ендерлього (Релігія, обряди, занятя, жите і пожите, віра в переміну пола і т. д.). Иньші статї займають ся ґеоґрафією. В додатку до „Записок“ вийшов, як звичайно, дуже цінний „Geographischer Literaturbericht für 1903“ (с. 226) де до антропольоґії і етноґрафії належать числа 265—271.

3. Часописи фолькльорні загального характеру.

Zeitschrift für österreichische Volkskunde (с. 260+8 образів, 4 карти і 8 нот) не подала за сей рік анї одної статї про Русинів, з виїмком розвідки Млинка „Konik, Turoń, Miś i Koza“, яка вже була обговорена окремо в бібліоґрафії (т. LXIII). Галичина заступлена цікавою заміткою Б. Зеґеля зі Львова „Zwei jüdische Volkssagen über Kaiser Franz Josef“ (с. 124—5), в якій маємо гарну ілюстрацію явища, як творять ся леґенди коло деяких популярних історичних осіб. Зеґель наводить два жидівські оповіданя з уст вислуженого жовнїра. В першім виступає цїсар як милосерний пан, що накидає свій власний плащ на рамена перемерзлого чоловіка. За се стрічає його нагорода з неба: пророк Ілїя, що був прибрав вид малого чоловічка, щоби спробувати серце монарха, доносить йому, що Бог постановив його вибрати на цїсаря і обіцяє з своєї сторони хоронити його від нещастя. І дійсно Франц Йосиф зістав цїсарем, а Ілїя виратував його від смерти підчас одного атентату. В другім оповіданю стрічаємо ся з популярним мотивом про перебиранє цїсаря, який привязаний також до Йосифа, Казиміра Великого, Матвія Корвіна і иньших добрих володарів. Цїсар перебраний за офіцира, запримітив, що Жид підійшов до синаґоґи, покинувши варту і молив ся. Се ткнуло його до глубини серця, так, що дарував йому жите, дотикаючись рукою його голови перед розстріленем і увільнив жидів від служби на день „Йом Кіпур“. Друга статя з Галичини трактує про різьби на соли в Величцї і вийшла з під пера Л. Млинка. Иньші статї займають ся иньшими етноґрафічними територіями. Згадаю лише найважнїйші.

St. Weigl поміщує статю „Das alte Kuhländer Bauernhaus und seine Veränderungen bis in neuester Zeit“, в якій представлено коротко і звязко історичний розвій домів в околицї Моравської Острави. Зміст пояснений кількома гарними плянами. Тими самими околицями займає ся також А. Гавсоттер і подає тамошні весїльні обряди і звичаї при родах зі старих хронік, часописий і з устної традиції. Дім в Ческім лїсї описує М. Bayerl-Schwejda (с. 171—2), а G. Schmidt хрести (163—170) з двох повітів західної Чехії. С. Andrian оголошує різдвяну драму з Галляйн, E. K. Blümel стирийські коляди з рукописи надворної бібліотеки з кінця XVIII столїтя. З вісьмох пісень,

наведених з мельодіями лише три годять ся з варіантами в збірках Гартмана, Пайлера, Гофера і Шльосара. Про житє Віденців в 1492 оповідає A. v. Bonstetten в своїй „австрійській хроніці“ — в перерібці Ґасслера, опублікований Е. Лянґером. Др. І. Мергар з Трієсту дає переклад з хроніки Вальвазора про людські жертви при мурованю мурів і попереджує його кількома замітками про анальоґічні перекази балканських народів. Про се зрештою — Курт Шлядебах в „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig“ I, 1894, стр. 79—121, і Сырку в Ж. М. Н. Пр. 1890, т. 263, II, стр. 310—346, Máchal: O slovanském boh. epose стр. 48 і д. і Krauss: Allgem. Methodik стр. 120, де наведено деякі праці[1]). Fr. Branky оголошує цікавий матеріял про нещасливві дни в році, опертий на рукописних і устних вістках. Найнещасливійші дни се „prima Aprilis“, себто день Юди, 1 серпня, коли Антихриста стручено до пекла, і 1 грудня, коли стрінула кара Ґомору і Содому. Г. Мозес подає опис деяких замовлювань м. и. на уроки. Лічить ся їх в дуже скомплїковано: найлїпше одначе охоронити ся, перевертаючи одну пончоху на другий бік. Аби дитини не вречи, треба доконче сказати „Dos i Di nit verschrei“ і потягнути її за ніс. Деякі замовлюваня і пересуди наводить I. Grillmayer з Горішної Австрії.

D. Dan оголосив дещо з сирого матеріялу, записаного з уст румунської людности Буковини: леґенду про крета, на якого навіть матїр божа не могла дивити ся, оповіданє про чоловіка і змію та про суд Соломона і леґенду про поділ праці на земли, установлений Богом. Сеґель подав жидівську казку про короля, що вислав своїх 4 синів в сьвіт і обіцяв корону за найкращий учинок.

Крім тих статей згадаю іще студії Höfler'а про обрядове печиво.

Zeitschrift des Vereins für Volkskunde... hrg. V. J. Bolte (1903. B J. стр. VI + 484) приносить, як звичайно цілий ряд цінних студій. Безпосередно Українцїв дотикає лише збірка Кайндлїв „Sprichwörter und Redensarten“, яка була вже обговорена в попереднім огляді і етноґрафічний огляд проф. Брікнера про видавництва за рік 1902 (стр. 237—8). В певній звязи з Україною стоїть замітка R. Mielke про калатала в полудневій Росії (437—8), викликана статею про т. зв. зальцбурські „klebern“ (XII., 214). Автор наводить лист одного учителя з околиць Саратова і додає свої замітки. По гадці российського кореспондента удержали ся калатала, „колотушки“ в деяких глухих кутах Росії, і се щиро российський виріб, бо не стрічають ся в німецьких кольоніях над Волгою. Автор мабудь иньшої гадки: вказує на се, що він сам знайшов каталана у нім. кольоністів і то в такій

[1]) Гл. Haas: Greifenhagener Sagen N. 4, 5. Blätter f. pomm. Volksk. X, 1901.

самій формі, як у Зальбурґу. Уживанє того знаряду появило ся правдоподібно в звязи з вірою в демснів. З другої замітки К. Андріяна довідуємо ся, що і в Тиролю розширені цілком подібні „Klapperl“ або „Klebei“ (с. 436—7).

Український фолькльор зачіпають також дві порівняні студії, Ґ. Парі і Ю. Полівки про невдячну жінку. Недавно померший (1903) романїст розслїджує загально розширену тему про те, як муж прикликав померлу жінку до житя, уживаючи до того всїляких способів, а в першій мірі віддаючи за її оживленє половину свого віку, і досьвідчив за те від неї чорної невдячности і зради. Жінка покидає його підступним способом задля иньшого, а навіть не щадить його житя. Ся тема, що вже в Індії була знана в двох редакціях, приняла ся у численних народів Сходу і Заходу у всїляких відмінах; автор розслїджує їх ґрупує і подає розвій перемін, беручи індийський взірець за жерело (1—24, 129—150). Проф. Полївка подає до тої теми дуже цінні доповненя в статї „Zu der Erzählung von der undankbaren Gattin“ (с. 399—412), і займає ся головно мотивом про штучне оживлюванє жінки при помочи чудесних листків. Сей мотив знаний з казки Ґрімма („drei Schlangenblätter“) повторюєть ся в численних славянських казках, але найбільше і найповнїйше в західних (в чеських — Němcova 2, 214, моравських — Valaš. n. poh. 2, 45. Kulda: 229 N. 31., Tille, Povídky N. 29. — Польських — Lud 19, 222. N. 11.); варіянти східних слав. народів відбігають значно від основного типу (українськ. Чубин. Тр. II. 420 N. 124., білор. Романов Бѣл. Сб. I. 3., российськ. — Жив. Ст. 5, 419, Сборн. Кавк. 16, I. с. 319) і сплїтають ся з иньшими темами, прим. в билинї про Михайла Потока. Тому догадуєть ся автор, що мотив дістав ся на Схід з Заходу, де він був більше популярний. Його подибуємо також і в зміненій формі, в якій виступає тільки згадка про оживлюванє листками, м. и., в українській казцї, Дикарів, Етн. Зб. II. с. 14., Мотив про оживленє померлої любки становить знов окрему ґрупу і приходить також: у Українців (Barącz, Bajki, 2 вид. стр. 10 і д.). Він походить безперечно з Заходу і належить до того великого циклю, який розслїджений у Лїбрехта в студії „Die Toten von Lustnau“ (Zur Volksk. с. 59 і д.). До оживляючої трави пор. паралелї у Клингера в Кіев. Ун. Изв. 195 N. 5 в статї „Амброзія и живая вода“, Benfey: Pantschatantra I. 207, 200, 608. II. 359. Иньші статї присьвячені переважно порівняним студіям народної лїтератури.

Весїльні обряди описані у А. Брунка (весїля Нїмців в бразилїйських кольоніях) і у A. Bock'а (Гессен і Нассав) і у Reichadt'а. В статї послїднього „Volksbräuche aus Nordthüringen“ (884--390) зібрано також матеріял про уродини, хрестини і смерть: одначе зміст

досить убогий і не дає нічого нового. Повторюють ся загально розширені погляди, що дитину можна уречи, що не вільно порожної колиски колисати, шити одїжи на дитині[1]), дивити ся до зеркала, що смерть попереджують таємничі знаки, що треба отворити вікна, коли чоловік умре, щоби душа утікала, що умерлому дають гріш до гробу, а крім того його улюблені предмети і т. д. Звичаї і обряди при хрестї не ріжнять ся від опису у Андре в його „Braunschweiger Volkskunde“. Цікаві два пересуди: коли дитина не може говорити, то треба розломити над її головою два зрослі до купи хлїби; коли неспокійна і не устає кричати, то найлїпше принести 3 пригорщі землї з цвинтаря і положити під головою.

Віруваням і пересудам присьвячено кілька розвідок. Андре застанавляєть ся над вірою в мари (Trud) і описує передїравлений камінь, що має проти того помагати. Одначе його значінє далеко ширше, а так само і розширенє; він знаний також в ґуб. Тамбов. і Туль., як про се довідуємо ся з замітки п. Хв. Вовка в „Bulletins d. l. soc. d'Antr. d. Paris.“ 1902 с. 741. B. Kahle звертає увагу іще раз на долїшно-саські ляльки, що служать до викликаня плодности або неплодности. Андре, Вейнголд і и. були иньшої гадки: автор виказує, що ляльки дїйсно служили до повисшої цїли і покликує ся на слїди того в Меклембурґу (на місце в Bartsch Sagen II. 63 N. 237, і на устний матеріял). Про пересуд заверчуваня слабости в дерево подає той сам автор коротку замітку дальше (с. 438—440). Чари і чарованє в Ісляндії описані в більшій розвідці Davidsson'a „Isländische Zauberzeichen und Zauberbücher“ (150–166 і 267—279). Цікаві причинки про „уроки“ і „погані очи“ подає Kahle. Чарівниця може навіть — як се оповідаєть ся в Gullporissaga с. 37 (виданє Kalund'a) отворити очима зачинену хату і ступити мечі своїх ворогів.

S. Fraenkel спиняєть ся над звичаєм чарованя людськими образами і статуетками (коли закопані статуетки обернуть ся до себе лицем, тодї можна приймити на певно, що молоді люди полюблять ся). Про замовлюванє від чкавки (Segen gegen den Schlucken с. 64 9) пише Еберманн. Цікаві результати приносить розвідка H. Sökeland'a „Die Wünschelrute“ (с. 202—212 і 280—287), до якої додані доповненя Бартельса. Послїдньому належить дуже цінна праця про способи рахованя, важенє, народні лїки і иньші, звязані з тим звичаї, під не конче відповідним заголовком „Volks-Antropometrie“ (353—368). З иньших праць подібногозмісту заслугують іще на увагу праці А. Брунка „Der wilde Jäger im Glauben des pommernschen Volkes“ (172—192)

[1]) Гл. прим. Folk-Lore. Vol. VIII. 1. в статї „More Folklore from the Hebrides“.

і J. v. Negelein'a „Der Tod als Jäger und sein Hund“ (257—267 і 368—376). Послідня містить дуже богатий і цінний матеріял.

Орігінальних збірок творів устної словесности не дуже богато. H. Raff оголосила 5 переказів: 1. про те, як Матїр Божа не допустила, щоби хлопець з любови утопив ся, звідки пійшла назва озера „Liebfrauensee“; 2. про затоплені і запавші замки та костели; 3. про літаючих хлопців; 4. про печеру Вундсідель, де погиб з голоду парубок, що сховав ся там зі страху перед карою за убитє свого суперника в любови; 5) про зборище відьом коло Baireuth (с. 434—6). O. Heilig збирає леґенди про костел сьв. Варвари (с. 436); де покотила ся голова убитої сьвятої, там витриснуло жерело. Е. Склярек дає продовженє своєї збірки угорських казок, надрукованої в Липську в 1901 — і оголошує три казки. 1. Старий Пілїнко: — батько записує дїдькови сина, його подорож до пекла і покута батька через підливанє сухої галузки. Се загально розпросторений мотив, якого обробіткою займав ся Карлович в „Wiśli“ за 1888—9. Про мотив розцвитаня сухої палиці гл. розвідку др. Франка в Český Líd (1895, IV) „Pověst o Přemyslově kvetouci lísce a pověsti o kvetoucí holi“ [1]). 2. Любка дїдька. Дївчина не має любка і взяла би навіть дїдька. Одначе, коли дїдько приходить, не впускає його до хати через сьвящеників. З жалю умирає, а на її гробі виростає червоний тулїпан. Пан зриває його, а цьвітка перемінюєть ся в гарну дївчину. Казка складаєть ся з кількох мотивів: 1) дїдько коханком дївчини (знане в слав. відмінах м. и. і в українських); 2) цьвіти виростають на гробі дївчини; 3) дївчина відзискує свою постать. Мотив другий особливо популярний і повтаряєть ся у ріжних народів в казках і піснях [2]). 3. Кріт і Божа Мати. Кріт нїколи не зігниє, бо прокляла його Б. М. за се, що не умів оплакувати страти своїх дїтий. Розумієть ся в нїм. перекладї кріт женського роду, що виглядає більше природно.

---

[1]) Численні паралелї зібрані також у Vernaleken'a, Mythen und Bräuche d V. in Österreich c. 117 -119.

[2]) Liebrecht, Zur Volkskunde c. 182—3, Wisła II, c. 402, Child, The skott. and engl. ballads I, c. 96—100, III, c. 498, Nigra Canti pop. del Piemonte c. 125 - 8, Zeit. d. Ver. f. Volksk. 1904, стр. 114—5, A. Haas, Blätter f. pommernsche Volkskunde X, N. 3, Zwergsagen 6, Kauffmann, Die Gesetze Königs Alfonso des Weisen. Zeit. f. deut. Myth. c. 190—1; Головацкий Гал. рус. нар. пѣсни II, 711, Вук Кар. I, (стар. вид. N. 343, 344, 5 (Смрт Омера и Меруме), Strekelj, Slov. nar. pj. I, N. 726—747 c. 655 і д. і т. д.; Koberstein: Über die in Sage u. Dichtung gangbare Vorstellung von dem Fortleben abgeschiedener menschlicher Seelen in der Pflanzenwelt. Leipzig 1858, c. 31—62.

S. Singer розсліджує зміст діточих забав в статї „Deutsche Kinderspiele" (49—64 і 167—179) на основі широкого порівняного матеріялу. Автор займає дуже обережне становище. Виступає проти напряму вишукуваня в діточих піснях слідів праґерманських культів і поганської віри і стараєть ся брати усьо так, як воно є. Розбираючи забави дітий в Німеччині, Нідерляндах (Cock en Teirling: Kinderspel en Kinderlust in Zuid-Nederland), Анґлії (Gomme: The traditional games) і в Франциї (Rolland: Rimes et jeux de l'enfance), находить в них богато старого, але також не меньше богато новійшого. Не усе, що виглядає на старшу формацію, мусить бути дуже давне. Діти творять що раз нові забави, імітуючи старших людий або природу, впроваджують нові елементи до первісних творів або змінюють їх відповідно до нових побутових і культурних обставин. Все таки можна прийняти, що усї забави або пісні, де приходять зьвірі, або чарівниці і подібні істоти, опирають ся іще на старій вірі в демони. Автор доказує се на численних примірах і переходить такі забави, як „лапанка", „крук" (в нїм. се „Hexe" або навіть „Werwolf"), „фарби", „пацанка", „миш і кіт" і т. д. Шкода тільки, що автор не взяв до помочи славянського матеріялу і за мало узгляднив старинний, не кажучи вже про позаевропейський; коли-б се був зробив, то його результати набрали-б іще більшої певности. Віра в демонів не вичерпує змісту діточих забав: находимо в них ще останки поглядів на любов і смерть, а також образи давнїйших занять. Се більше нові типи. Найновійших також богато, прим. листонос, день і ніч і т. д.

Пісень дотикають гарні причинки Blümml'a, Больте, Ебермана Андріяна і ин. Blümml подав вісїм рекрутських пісень з долїшної Австрії. Усї сягають мабуть часів наполеонських або навіть давнїйших, бо деякі з них (1, 2) приходять в старих збірниках прим. у Арніма і у Міттлера. Самі люди оповідали, що сьпіваєть ся їх з кількадесять літ. Лише ч. 8 про пращанє жовнїра знане в Зіцендорф доперва від 10 літ і може бути новійшого походженя. Очевидно не належать рекрутські пісні до найновійших, навіть у нас в Галичинї — і походять в кождім разї найпізнїйше з першої половини XIX ст. Часи наполеонських воєн сприяли одначе найбільше твореню подібних пісень, як се виказав Больте в своїх давнїйших причинках до історії пісні. До того часу належать і дуже богато славянських пісень м. и. польських. Близше переступдійованє славянських пісень рекрутських і взагалї військових і їх порівнанє зістаєть ся одним з дезідератів славянської етноґрафії.

Дуже цінні замітки Больте про німецьку пісню „Zum deutschen Volksliede" (219—226), що становлять продовженє праці з 12 річника. Тут оголошено 5 пісень 11—15): 11. Casperle's Nachtwächterlied, 12. Kukuck u. Nachtigall, 13. Johann v. Werth, 14. Aussteuer der

Bauerntochter і 15. Was braucht man im Dorf?, та порівнано докладно їх варіянти і жерела. З цікавих результатів варта піднести, що 12 пісня повстала в XVI столїтю на основі анекдоти швабського гуманїста Г. Бебеля „De asino imperitorumque iudicio“ (Facetiae 3. N. 81). Пісня про Верта спочиває на історичних споминах з 30-лїтньої війни; Верт мав бути великим пострахом; память про нього заховала ся навіть в французькій діточій піснї „Petits enfants qui pleurera“. Пісня про виправу селянки (у Erk-Böhme Liederhort N. 888) пригадує в дечім одну польську жовнїрську пісню.

Віртемберську вояцьку пісню новійшого типу оголошує О. Еберманн (с. 429): дві релїґійні з Раврісе К. Андріян. До релїґійних пісень занотую також замітки E. Lemke (с. 317) і Корр'а (с. 429—430).

Зі студій над піснями вичислю дві невеличкі працї. П. Паволїні дає доповненя до студії Арнольда „Природа зраджує тайну любов“. M. Abeking наводить деякі приклади з пісень, де хлопець кидає любцї, з любови — овочі, цьвіти або камінцї. Звичай сей дуже розпросторений: кидане яблока на знак любови находимо у Греків, Римлян, у деяких народів Европи, а навіть в Tahiti. Про се появила ся недавно (1902) студія H. Gaidoz'а „La réquisition d'amour et le symbolisme de la pomme“ (Annuaire de l' Ecole pratique des hautes études, 5—33). Наведені в статї піснї належать усї без виїмку до типу коротких скочних пісень, званих Fado. Вони відповідають прим. німецьким „Schnadahupfer“, італїйським „Viletta“, словінським „podskočic'ам“, нашим коломийкам, а властиво шумкам і т. д.

На кінци скажу кілька слів про иньші порівняні студії, які майже усї відносять ся до анекдот і новель.

A. Heusler'а „Die Geschichte vom Völsi, eine altnordische Anekdote“ (с. 25—39) — причинок до наших відомостий про розширене фаллїчного культу. В однім переказї про Оляфа з Норвеґії († 1030) розказуєть ся, що селяни обожали відтятий penis коня, доки їх не навернув король Оляф. Автор гадає, що се дійсно доховало ся було у Норвежців, лише в трохи иньшій формі і дійшло до нас в анекдоті. На доказ сього наводить автор деякі приміри з вірувань і звичаїв иньших народів. Їх можна би, розумієть ся, значно помножити. Гл. приміром працю Овсянико-Куликовського в Одес. Ун. Изв., Голубовского в К. Стар. і замітки Хв. Вовка в його працї про весїлє. З позаевропейського матеріялу важна праця Прайса про фаллїчний культ у Мексиканців.

Дуже цікава розвідка P. Toldo (Aus alten Novellen und Legenden с. 412—426), до якої додані доповненя редактора Больте. Автор розбирає дві новелї і виказує їх звязь з иньшими штучними творами і народними оповіданями. В першій новелї порушена тема про сьвяще-

ника-любовника, що сховав ся перед мужем любки до скрині і мусів йти на продаж, яка стрічаєть ся широко і далеко. Автор приймає її початок в Індії, в противенстві до гадки Бедіє, з якою годить ся — як видно з примітки — і сам Больте, лише з меньшою певністю. Тольдова новеля се „Preste qui fu mis au lardier“, надрукована у Montaiglon et Raynaud, Recueil des fabliaus des 13 et 14 Siècles. II. с. 24 N. 32. Друга новеля „Farce nouvelle, très bonne et fort joyeuse des deux savetiers à trois personages, c'èst à savoir: Le Pauvre, le Riche, le Juge“ (в Fournier: Le theatre français 1872 с. 210—215) розвиває тему про подаровані гроші і позичений плащ, в якій справа кінчить ся перед судом. Сьою темою займав ся також і покійний Драгоманов в своїй праці про турецькі анекдоти [1]). Мотив, як другий чоловік ховаєть ся за статую сьвятого або за вівтар і відповідає оброблений у нас в сьпівомовці Руданського „Antoni oddaj koni“. Близші паралелї ibid. у Больте с. 422. L. Stiefel дає в статї „Der Schwank von den drei Mönchen, die sich den Mund verbrannten“ деякі замітки про жерело анекдоти Б. Вальдіса „Von dreien Mönchen“ в третій книжцї Езопа (з 1548 р.) і доходить до такого результату: „Полишають ся дві можливости: або Вальдіс знав верзію, в якій було злучене оповіданє Аґріколї і Арента що до головної теми, або сам переробив редакцію подібну до Арентової і скомбінував її з редакцією Аґріколї (с. 90). J. Bolte спинюєть ся над „задачею“, наведеною у Сімрока (Deutsch. Räthselbuch. N. 234: „Ein Mann sollt einen Wolf, eine Ziege und einen Kohlkopf über einen Fluss fahren“, якої розвязку дає C. H. W. в „Unterhaltende Räthselspiele in Fragen und Antworten“, Merseburg 1824, с. 13: „перенести наперед козу, відтак капусту, відтак забрати назад козу а перенести вовка, а вкінцї переправити вовка“. Ся анекдота, як видно з паралель автора знана у Італійців майже дословно, а так само у Данців і Фризів. Лише у Іспанців підпала змінам. Не знаю, чи її денебудь записано у нас і чи дістала ся між нарід — одначе я чув її дуже часто за своїх ґімназіяльних часів поміж молодїжю цїлком в формі, згідній з німецькою (отже коза — не вівця, як деинде). Найстарша згадка про сю загадку у Alcuina з 9 століття (с. 311). Про казку „спритний злодій“ пише Wisser, порівнуючи 14 нових, ним записаних варіянтів (с. 301—310). Приповідкою „Viel Geschrei und wenig Wolle“ займаєть ся R. Neubauer (432—4). З иньших статей занотую розвідку L. Becker'а „Ungarische Volkskunst“ (39—49), Höfler'а „Schneckengebäcke“ (с. 391—398), O. Schutte „Thierstimmendeutung im Braunschweigischen (с. 91—5) і статї Вінтерфельда і Больте про 72 імена Божі (с. 442—450).

[1]) Розвідки Михайла Драгоманова, Т. I, 1899, с. 250—255.

Больте дає також доповненя до своєї праці в XI річнику про „Karten und Zahlendeutungen“. До неї можна додати ще більше доповнень з славянських літератур. Згадаю про знані пісні головно у пол. Славян, де даєть ся відповідь на питанє, що є раз і т. д. Се т. зв. „Питалице“. Про се гл. докладнійше у Веселовського: Разысканія въ области русск. дух. стиха. 1883, VI—X, с. 78—82, з нагоди Hasdeu: Cuvînte din bĕtrânŭ 1880 (де розібрані слав. варіянти). Дальше Köhler: Kleinere Schriften. Hrg. v. J. Bolte, III, с. 365—371 з доповненями Больте, Liebrecht: Zur Volkskunde с. 164—5; численні пар. у Шейна, Матеріяли II, с. 701—711 і у Erk'a, Liederhort, 1857 при N. 198 с. 407 і д. (N. 199). Гл. ще Scheinigg: Narod. pes. koroških Slovencev 1889, Kres I, 275; Zbornik za narodni Život, кн. VIII. Sv. I, 1903, с. 122 і т. д.

Почавши від нового року зачала виходити нова часопись Volkskunst und Volkskunde, Monatschrift, herausgegeben vom Verein f. V. u. Vk. in München (1903, с. 134), в якій покладено головну вагу на студійованє народної штуки. Перший річник приносить богато гарно виконаних ілюстрацій; зміст статей також добірний. На увагу заслугує розвідка M. Höfler'a про народній календар (Volkskalendarium), і праця K. Reiser'a про звичаї в день сьв. Николая (IV, 12). З иньших статей цікавійші іще статї: А. Гартмана „Zur Geschichte der Berchtesgadener Schnitzerei“, K. Hörmann'a „Die Hirtenkunst“, де між иньшим описано і зрепродуковано т. зв. Schellenbogen, Г. Преен'а „Löffelopferung im südlichen Schwarzwald“ і Кемпфа про селянський дім в північній Баварії (усї статї богато ілюстровані). Про народнє печиво поміщені дві статї Höfler'a — „Advent-Gebäcke“.

(Конець буде.) *З. Кузеля.*

Бібліографія

(рецензії й справоздання).

Труды одиннадцатого археологическаго съѣзда въ Кіевѣ 1899, подъ редакціей графини Уваровой и С. С. Слуцкаго. Том I, Москва, 1901, стор. 816, т. II, 1902 стор. 99+265+106, 4°.

З 20 археольоґічних праць в I томі „Трудів XI з'їзда“, одна лишень (Віттига, Про нужди археольоґії в царстві Польському) не має безпосереднього інтересу до нас, решта усї цікаві з того або иньшого боку. Значна частина була обговорена вже у нас осібно; тепер переглянемо решту, в порядку книги.

Антонович В. Археольоґічна мапа Волинї, стор. 1—133 обговорена в L томі Записок). Антонович В. Розкопи могил в Західній Волинї, ст. 134—140. Автор дослїдив в пов. Кремінецькому (коло Суража і Брикова) і в Дубенському (коло сс. Рикани і Красне) 43 могили. У всїх їх похорон був низше позему: в ґрунтї або на розчищенному підґрунтї; нобіжчики лежали на спинї, з витягненими ногами, головами на захід; чашки — субдолїхоцефаличнї; могили, як і деревлянські, дуже біднї на речі коло небіжчиків; як і в иньших славянських могилах не має зброї; дуже рідко трапляють ся речі звичайні в господарстві; прикраси з металю досить часті, особливо коло жіночих кістяків (волосяні кільця, сережки, намистини-перстенї). Взагалї матеріал, здобутий шановним археольоґом, може бути цінним додатком до коштовної більшої працї п. Е. Мельник в сьому ж таки томі „Трудів“.

Антонович В. Про камінний вік в Західній Волинї, ст. 141—147. Автор дає огляд ріжних форм виробів з камінного віку відомих в Західній Волини, як то: стоянок і робітень (більш 300), фабрики пряслиць в басейні Норинї, городища, кісти і кургани. Що до виробів в робітнях,

а спеціально шліфованих, то спеціальністю Західньої Волині виступають т. зв. криві кремінні ножі, півмісячньої форми, в якому внутрішнїй край увесь в зубцях; їх звичайно вважають серпами, але автор признає се скорійш за пилку, бо хліборобство в камінному віцї в сїй місцевости не можна вважати доказаним. Далї, городища тут трапляють ся круглі і овальні (не подібні до князївських), і на них не раз знаходили стоянки камінного віку. Через се автор вважає за можливе висловити гадку, що сей тип городищ належить до найдавнїйших, власне до кінця неолїтичної епохи. Нарештї, кісти і могили. Кіст на Волинї досї відомо 12: і в східнїй і в західній її частинах. Припадковість віднайдення і мале число їх не дають змоги прийти до яких будь виводів. Що ж до могил (курганів) камінного віку, то вони звичайно бувають там, де й неолїтичні стоянки і робітнї і круглі та овальні городища. Цїкаво було б установити взаємини між кістами (де похорон через спаленнє, дуже рідко буває і звич. похорон) і курганами (похорон із скорчаними кістяками, але не пофарбованими, часом також спаленнє). Не знати, чи обидва похоронні обряди (в кістах і могилах) істнували рівночасно (виходить, що се були ознаки осібної культури двох осібних племен?), чи може оден з похоронних типів давнїйший, а другий близший. Беручи на увагу, що спаленнє переважає в похоронах бронзової епохи, і що в одному випадку в камінній кістї знайдений був бурштиновий кружок (ніколи не лучаєть ся в камінному віцї!), автор висловлює гадку, що похорон в кістах пізнїйший, нїж похорон в могилах із скорченими кістяками.

Антонович В. Про місце лїтописних міст Шумска і Пересопницї, ст. 148—154. І Шумск і Пересопниця хоча й зберегли давнї назви, але перенесли ся на нові місця. В нинїшньому Шумску єсть і зараз городище, але з литовських часів. Князївський Шумск треба шукати поблизу, і дійсно в верстї на схід від нього, на правому березї р. Куми, між сс. Бриковим і Онишківцями єсть князївське городище, де й міг бути князївський замок. Так само і з Пересопницею: в 1 верстї від неї, зверх по рiчцї єсть городище (Білевське), що як раз відповідає вимогам князївського городища.

Бранденбург Н. Про аборіґенів Київського краю, ст. 155—169; його ж виписка з дневника розкопів курганів із скорченими кістяками, ст. 170—189 (обговорено в LVII томі Записок).

Кулаковский Ю. До питання про пофарбовані кістяки, ст. 190—196. Автор на підставі власних обсерваций і вказівок на клясичну лїтературу доводить, що пофарбованнє кістяків могло бути зроблено тільки таким чином, як давно се поясняв проф. В. Антоновичом, себто: через посипаннє фарбою небіжчика зверху, а не обчищених кісток, які ніби то

потім складали в потрібному ладї (гіпотеза Нідерле). Епоху пофарбованих кістяків автор вважає таки ту ж, що й звичайно: кінець неоліту і початок бронзи. Що ж до самого звичаю фарбувати кістяки, то по анальоґії з римськими звичаями — признає, що він мав релїґійне значіннє, хоча, певно, самі ідеї і представлення, сполучені з сим звичаєм, лишають ся і лишать ся для нас таємницею.

Січинський Е. Археольогична мапа Подільщини, ст. 197—354, (обговорена в L томі Записок).

Гамченко С. Розкопи в басейні р. Случи (між м. Миропіль і с. Ульха), ст. 355—403 (обговорено в LXII томі Записок).

Ляскоронский В. Городища, кургани і довгі (змійові) вали в басейні р. Сули, ст. 404—457. Автор перейшов басейн р. Сули (рр. Сулу, Ромен, Терн, Удай) головним чином цікавлячись городищами. Городища, які довелось йому оглядати, поділяє він на: округлі болотяні (коло с. Липового від городка до річки і повздовж неї йде ряд якихось тонких паль (свай!), округлі нагірні (на високих берегах річки, рогах), концентричні нагірні городища скомплїкованої форми, нарештї — великокнязївських часів. Хоч про час їх повстання і приналежність до якоїсь людности автор і не говорить ясно, але здаєть ся, готов усї їх признати за славянські, принаймні говорячи про першу катеґорію додає: „таким чином, описані мною городища цїлком схожі з тими, про які (славянські) ґоворять Араби". Городище Кизивер (на Сулї), автор, послугуючи ся улюбленим їм фільольоґічним методом, хоче признати за хозарське: народ оповідає, що тут жили якісь „Кизіяри", отож се мають бути хозаре (хиссир = кизир). Слїди ґородищ князївських часів автор знайшов: проти Недригайлівки (Харьк. г.), в Константинові (Ромен. п.), в Ромнах, Глинску, Сінчи, Снїтині, Лубнах, Лукомї, Оржицї, Ґорошинї, Буримцї, Жовнинї (усї по Сулї), а також по Удаю: Варві, Срібному, Красному Коладинї (Черниг.) і коло с. Біла Вежа. При кінцї згадує коротко про городища-майдани і змійові вали в тій частинї краю, яку він оглянув. До статї долучено чимало малюнків городищ.

Ляскоронский В. Знахідки римських монет в середній Приднїпрянщинї, ст. 458—464. Автор зібрав до купи усякі звістки про знахідки монет в басейнї рр. Роси, Тясмина, Гнилого і Горського Тикичів, а також в лївобережній Українї — біля Днїпра, на Деснї, Сулї, Удаю, Слїпороду, Ворсклї, Донцї. Причину появи римських монет на нашій території автор бачить не лише в торговельних зносинах, а скорійш у численних стрічах тодїшнїх мешканців з Римською державою чи то через союзи з найблизшими своїми сусїдами Гетами та Даками, чи то безпосередно, в самостїйних нападах на східні римські землї.

Бугославский Г. Про східні торговельні шляхи за князівських часів через м. Смоленськ і його край (Зах. Двина, Дніпро, Ігра, Ока, Волга), на підставі місцевих пошукувань, ст. 469—478. Досї в лїтературі не зачіпало ся питаннє про торговельні шляхи із Смоленська на схід, в землю волжських та камських Болгарів. На підставі археольоґічних данних автор стверджує істнованнє такого шляху від Дорогобужа на Ігру та Оку, з якого користали ся згодом і ганзейські купцї. Як на доказ торговельних зносин зі Сходом автор покликуєть ся на істнуваннє й нинї серед селян в напрямі давнього шляху слів німецьких та грецьких, які зайшли сюди ще в ті часи.

Мельник Е. Розкопи в землї Лучан в рр. 1897—1898, ст. 479—576 (обговорено в LXII томі Записок).

Городцов В. Руська доісторична кераміка, ст. 577—672 (обговорено в LX томі Записок).

Біляшевський Н. Дюнні стоянки неолїтичної доби в районї середньої части Західнього Бугу, ст. 673—713 (обговорено в LIX томі Записок).

Житинский. Знахідки камяної епохи в басейнї р. Стиру, ст. 714—717. Зведено до купи звістки про знахідки сеї доби.

Еварницький Д. Розкопи курґанів в Херсонській губ., Херсонськім і Александрійському повітах, ст. 718—735. Автор розкопав 3 великих могили (кургани), як знати, скитських часів: принаймні річи — дуже близькі до річей Чортомлицького кургану. Між иньшим знайдений великий бронзовий казан ($^3/_4$ аршина заввишки, містить більш 2 відер), Варто уваги, що ходи в могилї були заваляні землею й каміннєм не грабівниками, а навмисне для якоїсь мети. Окрім сих 3-х могил дослїджено були 7 могил камінного віку (кістяки лежать на боцї, пофарбовані).

Хвойка В. Камяний вік середньої Приднїпрянщини, ст. 736—812 (обговорено в LIII томі Записок).

Веселовский Н. Камінне знаряддє в курганах північного Кавказу перших віків християнства, ст. 813—816. Виказавши на кілька фактів, коли поруч з історично датованими (напр. II—III вв. по Р. Х.) знаходжено камінне знаряддє (напр. полїровані сокирки), автор виводить, що в перші часи нашої доби на північному Кавказї жив якийсь нарід, який збирав камінне знаряддє, зберігав його для відомих йому потреб, тільки не яко знаряддє, бо мав для того лїпший матеріал — залїзо, і в деяких випадках забирав сї річи з собою в могилу.

Другий том Трудів XI з'їзду складаєть ся з трох частин: з рефератів з поля архивознавства, історичних та фільольоґічних, і протоколів. В першій частинї для нас мають інтерес такі реферати:

Д. Багалій. Про потребу зреформовання Харківського историчного архива на центральний архив (ст. 12—17). Тут містять ся як раз дуже цінні документи для ґуберній Харківської, Чернигівської та Полтавської, — цїлї міліони аркушів, — переважно важні для побутової історії України в XVIII ст. Тому що становище архива зараз непевне, то треба: 1) збільшити льокаль для архива, 2) надати йому певне правне становище.

Е. Шмурло. Про заснованнє российської („русской") комісиї в Римі (ст. 17—26). Римські архиви (Ватиканський і приватні) містять численні матеріали, важні для історії Росиї, а також і України (польсько-українські відносини, унія, східнє питаннє). Потрібно завести в Римі спеціальну комісію, яка б збирала та видавала матеріали з римських архивів. Се коштувало б російського уряду не дуже багато — яких 8.000 р. на рік.

Г. Шмелєв. Теорія і практика архивних описей (30—35). Подаєть ся рада, яка має бути найлїпша опись архивних документів отже: систематична і коротка.

І. Каманин. Про експертизу давнїх фальшованих документів (38—42). Щоб установити певність фальсифікатів, автор радить збирати періодичні з'їзди архивістів в тих містах, до є центральні архиви і де певного часу назбируєть ся значна скількість скарг на признаннє документів за фальсифікати.

І. Цветаєв. Варшавські архиви (48—54). М. и. про „Старопольський архив" (належить Казенній Палатї). (Про нього див. Записки т. VI). Головний архив і т. и.

О. Левицький. Про актові книги Правобічної (Югозап. края) і лївобічної України (ст. 55—82). Обговорено в LXIII томі Записок.

Д. Багалій. Археоґрафічні матеріали, як джерело археольоґії (ст. 83—89). Автор підносить потребу систематичних витягів з наших історичних джерел безпосереднїх данних про річеві памятки старовини, — можна б навіть видати їх яко осібну хрестоматію. Заразом він подає й з сього боку 4 документи археольоґічного змісту, не відомі досї в друку, а власне: 1) справозданнє проф. Рижського про археольоґічні відкритя, зроблені їм в р. 1817, під час візитації шкіл в Новоросиї, 2) доклад проф. Роммеля про наукову подорож до Славянську для студіовання знайденого там каміня з давнїм загадковим надписом, 3) повідомленнє п. Білецького-Носенка (відомого українського, письменника з Прилук) про знайденнє бронзового ідола в с. Радькові в р. 1807 (грецька богиня).

М. Довнар-Запольський. Огляд діяльности наукових ґуберніяльних архивних комісий в рр. 1896—1899 (90—99). Згадуєть ся й про Чернигівську комісію.

В другій частині сього тому занотуємо такі праці;

Л. Нідерле. Про час міграциї Славян з північних Карпатів на Угорщину (1—5). На підставі метода получення археольоґії з антропольоґією автор приходить до виводу, що Славяне зза Карпатів міґрували на північну Угорщину (Словаччину) не в III—IV вв. по Р. Хр. а багато ранїйш, треба гадати уже в часи до Р. Хр.

Ф.Кнауер. Про повстаннє імени народа Русь (6—19). Автор, не дуже оглядаючись на історичні факти, на підставі тяжких лїнґвістичних виводів силкуєть ся довести, що руський нарід узяв свою назву безпосередно і виключно від Волги, і що національне імя „Русь" значить не що иньше, як „приволжський нарід".

Д. Абрамович. До питання про обсяг і характер літературної дїяльности Нестора Лїтописця (20—27). Тримаючи ся того погляду, що до лїтописної збірки т. зв. Повѣсть врем. лѣт." увійшла ціла Печерська (монастирська) лїтопись, в якій брав участь і Нестор, автор гадає, що звязаний з його іменем (в Патерику Печерськ.) „лѣтописец" — не що иньше, як лїтопись Печерської обителї за другу половину XI столїття. В склад Несторової лїтописї мали б увійти: 1) Сказаніе что ради прозвася Печерск. монастыр., 2) Слово о первыхъ подвижникахъ печерскихъ, 3) Слово объ обрѣтеніи и перенесеніи мощей прп. Ѳеодосія і кілька дрібних звісток про Печерський монастир.

А. Соболєвский. Церковно-славянські вірші IX—X вв. і їх значіннє для студіювання церковно-славянської мови (28—37). Автор подає три церк.-славянські вірші в пізнїйших копіях (XIII—XVI в.), але реконструвавши їх, можна мати до 100 певних ц.-слав. наголосів IX чи першої полов. X в.

А. Черепнїн. Про київські грошеві гривни (38—61). Обговорено в LXIII томі Записок.

W. Wittyg. Про початкову монетну гривну в Польщі і про її самостійний подїл (62—65). Висновки автора: в Польщі гривна істнувала ще до християнства і до того самостійно; зміну вніс вже аж Казимир I, розділивши її на 240 частин (початковий поділ був на 200).

А. Бунїн. Де були городища Липецк і Воргол, а також иньші місця, згадувані в лїтописях під рр. 1283—1284? (66—71) див. в відд. бібліоґрафії сього тому.

П. Голубовський. З яких часів можна простежити на південній Руси спосіб оборони табором? (72—79). Спосіб сей (оборона уставленими в ряді возами) відомий ще у Гуннів. Словяне могли запозичити його ще тоді, а в дотатарські часи на се єсть навіть певні вказівки: напр. в р. 1148 Володимир і Ізяслав Давидович, Сьвятослав Ольговичі Сьвятослав Всеволодович „заложиша ся сю" — се треба ро-

зуміти „оточили себе табором“; в літописному оповіданню про битву на Калці уложеному сучасником, стоїть „и ту угоши городъ около себѣ въ колѣхъ“ — себ то возах, бо про „колья“ („столпіє“) там не могло бути й мови.

О. Фотинский. Побратимство і чин братотворенія (80—89). Чин братотворенія був в XVI—XVII досить розповсюднений на Вкраїні, в XVIII в. виходить з ужитку, але подекуди сільські попи стародавнїм звичаєм все таки тримають ся його. Подано чини братотворенія з копії 1403 р. ркп. Волнського епархіального древнехранилища N. 24/24.

В. Щербина. Останні сліди козаччини в правобічній Україні (90—94). На підставі люстрації з р. 1765 можна бачити, на думку автора, що майже у всїх староствах Київського воєводства істнувала козаччина як оселий земський стан; вона відбувала військові обовязки і увільнена була від усяких обовязків на користь староств.

Ѳ. Николайчик. Початок і зріст полтавських маєтностей князїв Вишневецьких на підставі Литовської Метрики (95—104). Статя ся уложена на підставі матеріалів, видрукованих ранїйш в „Чтенїях Общ. Нест. Лїтописця (т. XIV, 84—192) „Матеріали по історії земельного володіння кн. Вишневецьких в лївобічній Україні“, обговорених мною в томі LIII Записок.

Е. Радакова. Про ревізії в Україні в XVIII ст. (105—125). Обговорено в XLIII томі Записок.

Н. Троіцкий. Село Городище, Каширск. пов. Тульської губ. давне місто Лопастна...“ (ст. 126—136) — див. в бібліоґрафії.

П. Лашкарев. Церкви Чернигова і Новгорода Сіверського (146—164), буде обговорено осібно.

Нарештї в відділї третьому — Протоколах, окрім коротеньких справоздань з засїдань і діскусиї з приводу обговорених вище статей, знаходимо ще справоздання таких рефератів, які не були видруковані в 2-ох томах Трудів з'їзду, а власне: М. Істомина Фрески XVII—XVIII в. в церквах і костелах Південно-Західньої Росиї і відгомін минулого в них (61—63), де автор доводить, що фрески в XVII—XVIII вв., будучи роскішю, можуть бути міркою артистичного розвитку вищих і більш культурних частин місцевого суспільства, але в них досить мало відбив ся власне народнїй сьвітогляд. Більш матеріалу для сього дають ікони. Четиркін — Про деякі старовинні речі, які зайшли з Південної Руси (Чернигівщина і Київщина) в м. Калугу, — між иньшим рукопись, з датою 1667 р. „Помникъ“, де єсть цікаві біоґрафічні данні про преп. Ілю Муромця; „богатиря і воіна київського“; І. Каманін — Головні моменти в історії розвитку південно-руського письма в XV—XVIII вв. (73), — се зміст передмови до книги „Палеографическій

изборникъ. Матеріалы по исторіи южно-русскаго письма XV—XVIII вв. К. 1899"; В. Щербина — Українські староства по люстраціях XVIII в. (75) — див. „Кіевск. комисс. для изданіи древнихъ актовъ, 1899"; свящ. І. Шипович, Літопись Винницького капуцинського манастиря за 1741—1862 рр. (77), — дає змогу точно знати місце православного винницького манастиря XVII в., де була школа заснована Петром Могилою і де Богун в р. 1651 був обсажений Поляками; Ѳ. Титов, Що було давнійше на місці нинішньої Андріівської церкви? (84) — доводить, що і ранійш тут була церква Андрія Первозванного, — самостійна, а не частина Воздвиженської церкви, як гадає проф. С. Голубєв; Соболевский. Церковно-славянські тексти моравського походження (88—89), за такі вважає і київські глаголичні уривки; Дашкевич Н. Де кілька здогадів про початок південно-руської козаччини (до кінця XV в.), — початковою формою козаччини мали бути невеличкі воєнно-промислові ватаги, під проводом „ватаманів". Сї дружини повстали серед оселої сільської людности на границях Литовського Поділля і Київської землї і пробували розкидані по сусідніх селах господарських замків, поки не лучило їх до купи яке небудь підприємство. Вони могли повстати значно ранійш, але до 80 рр. XV в. явище се було мало замітне, — і власне мало замітне в серединї держави, в віддаленю від границь, бо ще не досягло більших розмірів і не виявило себе голосними наслідками. Д. Еварницький, До питання про кількість, порядок і топографію Запорожських Січей на підставі нових архивних данних (96); М. Істомин, Головні риси в іконографії на Волині з XVI—XVIII вв. (97), — зауважено підчас діскусиї, що нема ще підстав говорить про окрему волинську іконографію. Н. Дашкевич, Де кілька уваг про билинного Ілю Муромця на підставі деяких київських данних (XVI—XVII вв.) (98), — висловлює здогад, що Іля був родом з міста Моровійська. Походячи звідти, Іля XII в. міг служити північним князям і закінчити житє в Київі. Билинний Іля і сьвятий київських печер — одна особа.

Ящуржинський Х. Обряди і піснї з приводу жнив (105). Е. фон - Штерн Про значіннє керамичних знахідок для культурної історії чорноморської кольонїзації (107—108), — цікаві уваги про розповсюдненнє на північному березї Чорного моря милетської, атенської і римської кераміки. В. Суслов, Період занепаду старо-руського будівництва (108—109) — згадує, що тип церков-веж, відомий на мініатюрах рукописів XV—XVI в., і завжди люблений на Вкраїні і на Запорожжю, був відгомоном минулих течій руських архитектурних форм. В. Ламанский. Про ясів-аланів (118—121): Яси — се руська форма слова аси, себ-то алани; подано чимало асских особистих імен. А. Половцев, Про українських козаків на французькій службі в р. 1646 (123), — свого

часу було обговорено в Записках; В. Николаєв, Стіни в середині Великої Церкви Київської Печерської Лаври після того як знято з них виправу (125—126), — не зберегло ся ні мозаїки, ні фресок, ні мраморів, сама виправа не раз зміняла ся і була розмальована між 1730—1777 рр. А. Покровский, Антропольоґічні дати про тип черепів з волинських могил (128—129) — тип сей доліхоцефаличний (73, 39 муж. і 747 жін.), вузьке чоло, лице коротке з досить широкими вилицями, досить широкий носовий отвір і низькі невеликі орбіти. Ю. Кулаковский, До історії Боспора (Керчи) в XI—XII вв. (132—133), — між иньшом згадуєть ся печатка Теофанії, „ἀρχοντίσης τῆς Ρωσίας, яку д. Лопатрев признав жінці Олега Святославича; она мовляв тому має титул Ρωσίας, що західня частина Тмутороканської волости мала назву Росиї, яку їй надано в договорі імп. Мануїла з ґенуєзцями; П. Армашевський. Про стоянку чоловіка палеолітичної доби на Кирилівській улиці в Київі (141—144), — вважає її за найважнїйшу в Росиї і датує не меньш як за 20.000 літ до наших часів; А. Бунїн, Де були ворота, про які згадує літопись під р. 1268 (155—145), — се міжгіррє між південною частиною с. Ковенчина на р. Вепрі і сс. Великою Чорностоцкою і Дзельцом, на р. Гораєц, 18 верст на півд.-схід од с. Тернави. Ф. Пулавский, Археольоґічні знахідки на Поділлю (147—150) — деякі цікаві археольоґічні вказівки, напр. камінні кісти на полях коло сс. Завадинець і Сирватинець, могили (кургани) з насипом із каміня. Кнауер, Розкопи в Акерманському повіті, Бессарабської ґуб. (150—151), — похорон кількох типів і з конем (кочивничий), скитські і пофарбованими кістяками. А. Покровский, Про чашки кочивників (151—152), — автор студіював лишень 4 чашки, отже виводи не можна вважати дуже певними. І. Каманин, Про волинські та подільські архиви (154) — к.-подільські і житомирські. П. Голубовский і Е. Кивлицкий, Про мапу Чернигівської губ. до XVI в. (155), — згадуєть ся, що буде дві мапи: одна до 1500, а друга 1500—1654. А. Маркевич, Про зберіганнє давнїх памяток (159—161). В. Антонович, Про археольоґічні вистави XI з'їзду (165—166), — загальний огляд. І. Каманин, Огляд вистави рукописей і книжок старого друку на XI з'їздї (166—168), — загальний огляд. Нарештї ґраф. П. Уварова, Справозданє з XI археол. з'їзду (169—177).

В. Доманицький.

R. F. Kaindl. Prähistorisches aus der Bukowina. Forschungen auf dem Gräberfelde von Unterhorodnik-Prädit und in der prähistorischen Ansiedlung von Szipenitz (Jahrbuch der k. k. Zentral-Kommission f. Erforschung

u. Erhaltung d. Kunst- u. htst. Denkmale... Neue Folge. I Band. 1903. стр. 98—114.).

A. V. Chizzola. Prähistorische Funde aus Westgalizien *(sic)* I. Funde bei Siedliska nächst Przemyśl. II. Die neolithische Gräberstätte bei Balice (nächst Medyka) *ibid.* 139—152).

Проф. Кайндль подає огляд розкопок в Городнику коло Радовець[1]) і в Шипеницях. В Шипеницях перопроваджував він розслїди на городї учителя Арейчука і на панськім поли, званім Балечінка, де знайшов найбільше предметів.

Передовсїм проф. Кайндль натрафив на цїлї купи глиняних черепів всїлякої величини і грубости, що виказують старанну і гарну роботу. З зібраних відлупків можна було зложити около 24 начинь в цїлости, так що видно цїлий орнамент. Крім того доховало ся кілька мисок і один малий горнець. Більшість начинь помальована відтїнями червоної і чорної краски, меньшість прикрашена вглубленими лїніями. Орнаментика показує богато схожости з орнаментикою галицьких начинь, виконаних в Більчу, в Василківцях і в Городници[2]): переважають зикзаковаті, еліптичні і спіральні лінії, одначе не бракує і простолїнїйних ґеометричних орнаментів.

Що до форми, знайшли ся тут передовсїм великі начиня з вузьким дном, дуже широким животом і з вузоньким отвором, помальовані в горішнїй частинї аж до самої шиї; дальші горнцї всїлякої величини (високі від 6 до 16 cm.), з котрих деякі були помальовані; лиш деякі з них мали уха, иньші тільки горбки з дїрками для пересиленя шнурка. Дальше найдено більшу скількість мисок, округлої і кулястої форми з намальованими прикрасами в видї зикзаковатих, вигнутих, або кривих поперечних лїнїй.

Найцїкавійші одначе і найцїннїйші нахідки се подвійні начиня або т. зв. близнюки і жіночі статуетки.

Подвійні начиня, які досить часто подибують ся в Галичинї[3]), були до тепер на Буковинї не дуже численні. Тепер прибувають 4 нові; два з них цїлком не ушкоджені, два другі доховали ся в відломках.

[1]) Гл. Szombathy в Jahrbuch d. Bukow. Landesmuseums II. 11 і д. Ш. 20 і д.

[2]) G. Ossowski. Sprawozdanie z wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi w r. 1889. Zbiór wiadom. do ant. kraj. XIV. 1990. c. 55—61, його Spr. drugie... 1890. *ibid.* XV. 1891. стр. 56 і таблицї; його Spraw. trzecie... 1892. XVI. стр. 68 і д. і табл., а також його дальше справозданя в р. XVIII.

[3]) Zbiór do wiad. ant. Ш. 1879. стр. 71—2. і табл. N. 1., т. XV, c. 55 і д., табл. N. 8. XVI c. 77. N. 3 табл. IV. XVIII c. 17 і N. 15, 15a.

До тепер були знані тільки дві жіночі статуетки: один примірник поданий в Mitth. d. Z. K. X. 135, другий в ціс. надворнім музею, присланий учителем Арейчуком. Проф. Кайндль викопав три дальші примірники в відломках. Відзначають ся вони невиразною формою голови і рамен і сильно зазначеними грудьми і показують цілковиту схожість з галицькими, репродукованими в XVIII томі „Zbioru Wiad.“[1]) і в 4 томі Матеріялів (стр. 107). Крім того винайдено добре доховану фіґурку вола і барана.

З иньших нахідок важні іще глиняні кулї і вироби з каміня і з рогу. Між камінними знарядами є триграні кінцї стріл, відщипки, відломки ножів, прилади до зіскробуваня і долота. Найдено також камінні плити, яких уживало ся до остреня.

На кінци працї звертає автор увагу на важність околиць Серета з археольоґічного боку, де мусїла бути більша оселя, зближена своїм характером до шипеницького типу, до якого треба зачислити і малятинецькі розкопки.

Chizzola робив розслїди в Сїдлисках коло Перемишля, в Балицях коло Медики і в найблизшій околици обох місцевостий.

В Сїдлисках розкрито 2 могили; в двох з них найшли ся лише самі скелети, в иньшій показав ся цїлий склад посуд з плоским дном, кілька камінних молотків і три перстенї. Гроби походять правдоподібно з неолїтичної епохи; предмети з металю могли дістати ся припадково.

Балицї окружені численними могилами; з 600 могил розкопав Chizzola лише 19, що походять з пізного або середнього неолїту. Камінних знарядів найшло ся дуже богато, так, що можна би припустити, що тут істнувала „фабрика“ усїх тих ножів, доліт, молотків і стрілок. В могилї VIIa найдено також предмети з металю, а то нараменник з бронзи, що лежав при правій нозї скелета, бронзову плитку і відломки бронзових шпильок, що лежали з боку (50 cm) коло правого лїктя, і олований перстень на кістках лївої руки. Між знахідками займають поважне місце що до скількости глиняні судини, що виказують всїлякі форми. Анї одно начиннє не подібне до другого. В однім знайшли ся останки страв і всїляких родів збіжа. Се новий доказ на се, що помершим вкладала ся пожива до гробу.

Найхарактеристичнїйші одначе показали ся людські скелети; з них було пять в цїлости, а один був вже в знищенім станї. Усї скелети визначають ся надзвичайною великою довжиною і незвичайною формою голови. Один довгий на 2·30 m, два по 2·20, один на 2·18 а один без ніг на 1·76 m. Голова звернена у двох скелетів на північ, у одного

[1]) Zbiór. XVIII. 1895. стр. 19—21 і обр. N. 17, 18 і 19.

на захід, у одного на північний схід, а у иньшого на північний захід. Руки звичайно розложені широко на бік — у двох на 30 cm від тіла; ноги переважно при купі (у 3 при купі, у одного розложені, а у одного звисають свобідно). Скелєт в могилї V лежав на брунатно забарвленій земли і був мабуть обложений деревляними бальками або пнями.

Принагідно робив іще Chizzola розкопи на горбку Городиско, де знайшов добре захований скелет такої самої надзвичайної величини, як і в попереднїх могилах, і в Новосїлках на гумнї. Тут докопав ся на глубинї $2^1/_2$ m до двох, досить добре дохованих скелєтів, що лежали, звернені головами до себе. Довгість обох скелєтів виносить 2 метри.

Автор подає також деякі місцеві перекази. Про могили оповідають, що їх насипали Татари, висипаючи зі своїх шапок землю; такий самий переказ істнує і про велику „татарську могилу“ коло Перемишля. До могили VII привязаний переказ, що в ній поховано в дуже давних часах могучого короля на склянім престолї. Коло новосїлецьких валів мали люди находити т. зв. „дзвінки“ себто округлі, червоно помальовані глиняні начиня. При розкопках показала ся тут мука з перепаленої цегли, три людські черепи і щока якоїсь зьвірини.

Дальші розслїди принесли б, на гадку автора, цікаві результати.

З. Кузеля.

Іорданъ Ивановъ, Культъ Перуна у южныхъ Славянъ (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности акад. наукъ. 1903., кн. 4, стр. 140—174).

Стаття ся була вже коротко обговорена в Записках (т. LX), але приглянемо ся йще близше — не задля її результатів, а задля її відносин до найновійших дослїдів.

Подавши коротку історию та нинїшний стан дослїдів над славянською мітольоґією (стр. 140—143), автор подає короткий очерк дослїдів над Перуном. Автор не може погодити ся з скептичними поглядами на се питаннє. Йому передовсїм дорогий культ Перуна у південних Славян. На підставі ріжних даних автор старає ся довести, що скептицизм що до автентичности Перуна пд. Славян не оправданий. Він вказує, що етимольоґія імени Перун ще й тепер ясна для південно-славянських язиків, а особливо для болгарського. Ще важнїйші факти історичні, ґеоґрафічні, фолькльорні і иньші сьвідоцтва (ст. 148—161). Він вказує на сьвідоцтво Спиридона і заміну імени Зевса іменем Перуна в звістній Александриї, рукопись „Сокровище дѣтемъ“, і т. и. та підносить широке уживаннє особистих імен: Перун, Перунка, Перуница, Перуника, Порун, Поруна, Перуничич, що стрічають ся досї у пд. Славян, і назви моноґрафічні: Перуня весь, Перуни врхъ, Перун-вер-

шина, Перун, Перунъ-Дубрава, Перуновац, Перуника, Перинатица въ Сербії, Перинъ връхъ в Болгарії, місто Перин, Перин-планина, село Перен. До ряду тих самих доказів зачислює автор й перуніку-ґоґішу, яка по анальоґії до латинського цьвіту Pehrkones, була присьвячена Перунови.

Як бачимо, головну точку тяжкости над дослїдами про Перуна автор переносить на південну Славянщину — точку, яку дотеперішні дослїдники або іґнорували або вважали неможливою до вияснення. Ся інтенция автора, оправданий скептицизм, яким він за иньшими дослїдниками (Брікнером, Яґічем) висловляє ся про дотеперішні мітольоґічні дослїди, обережність, з якою він забирає ся до праці, все те настроює нас дуже прихильно до автора. Одначе сей прихильний настрій зараз нас опускає: бачимо далї ненауковний спосіб трактованя річи, недостачу системи, апріорність, говорене про річи наче вже доказані, коли вони потребують ще доказу. І так на стор. 147: „Слѣдовательно, обширное употребленіе составныхъ частей имени Перуна какъ и самого этого имени у нѣкоторыхъ славянскихъ народовъ, особенно же у южныхъ славянъ, гдѣ вліяніе литовцевъ и норвежцовъ, послѣ разселенія славянъ, стало невозможнымъ, свидѣтельствуетъ о с у щ е с т в о в а н і й э т о й с а м о й ф о р м ы П е р у н ъ в ъ о б щ е с л а в я н с к о й э п о х ѣ[1]) (стр. 147). Тимчасом ми зовсїм не можемо сказати „слѣдовательно“, бо вище 1) говорено про значене кореня **пер** л и ш е у Болгар; 2) імена зближені до „Перун“ занотовано лише у Болгар; 3) приставка — **ун** (пер + ун) зазначена вправдї не лише у пд. Славян, але й у Русинів (чи там: русскихъ) та Чехів, одначе сама приставка ще нїчого не доказує, хиба, що деякі славянські мови радо уживають її. Болгарською формою „piorun“ автор не хоче скріпити свойого недоказаного твердженя про „существованіе этой самой формы Перунъ въ общеславянской эпохѣ“, бо вона служить у него прикладом на те, що гіпотетичне Pary-un-ia (анальоґічно до ведийського Pareljania, кельтийського (P)erkunia, норвежського Fiörgyn, литовського Perkunas (Parkones) стратило на славяньскім ґрунтї гортанний звук (стор. 147—148). Так отже вже на вступі мусимо числити ся з фактом, що автор старає ся добути нашу віру в свої твердженя, не поперши їх гаразд доказами та надїючи ся, що ми йому повіримо на слово. З подібним проявом ми будемо стрічати ся дуже часто.

Але перейдім до доказової части. Історичних сьвідоцтв, які мають сьвідчити про культ Перуна, автор подає шість. Я огляну їх одно по другім та покажу, о скілько вони видержують критику. 1) „Свидѣтель-

---

[1]) Підчеркнене походить від самого автора.

ство Прокопія въ VI в. о культѣ громовника у южныхъ славянъ является вполнѣ классическимъ и неоспоримымъ" (стр. 150). Одначе як близше придивимо ся тому сьвідоцтву, то покаже ся, що воно нї таке „вповнї клясичне" нї „неоспориме": а) Прокопій говорить вправдї про одно божество, творця блискавки, якому Славяни приносять в жертву волів та иньші сотворіня, але нїде не називає його Перуном; б) атрібут τὸν τῆς ἀστραπῆς δημιουργόν виглядає в наведенім цитатї не як щось есеціональне, а радше як вставка, амплїфікация, яка у Прокопія дуже можлива — нам же зараз приходить на думку грецький громовладний Зевс[1]). Автор і сам бачить, що з сього цитату ми не можемо набрати переконаня, нїби там говорить ся про Перуна, тому він зараз же спішить ся додати: „Въ тѣсной связи съ этимъ свидѣтельствомъ о жертвоприношеніи воловъ богу громовнику находить ся, по всей вѣроятности, доселѣ сохранившійся у южныхъ славянъ обычай на день св. Ильи убивать быковъ, телятъ, и мясо ихъ раздавать всѣмъ поселянамъ", і автор наводить три приклади сього звичаю. А що автор сьвято вірить, що християнський Ілия був прямим спадкоємцем Перуна, от уже й доказано, що Прокопій не може говорити про кого иньшого як про Перуна. Одначе в такім розумованю ми приневолені зробити авторови подвійний закид: а) Автор лучить Ілию з Перуном, не сказавши в тім місци, на якій основі се робить, так що зіллянє двох культів на тім місци (стр. 150) стає для нас повною несподіванкою, а щойно дальше (стр. 161—169) довідуємо ся про те. Ми стрічаємось отже знов з манерою автора говорити про річи наче вже доказані, коли вони ще потребують доказу. б) Ми побачимо низше, що на підставі фактів наведених автором, рішучо не можемо згодити ся, нїби Ілия був наслїдником Перуна. Виходить, що сьвідоцтво Прокопія надто неясне і загальне, а навіть підозріле, аби з нього мож було щось вивести про культ Перуна. Зважмо вкінци ще й те, що сьвідоцтво Прокопія одиноке, яке говорить все одно яким там способом про громовника. Не диво отже, що автор для нього ставить все на карту та в своїм резюме виражає ся від себе, що воно „неоспоримо", коли про иньші сьвідоцтва говорить лише як би устами дотичних сьвідків, пр. „категорично свидѣтельство отца Спиридона" (стр. 173. 5).

Взагалї у веденю арґументациї треба авторови признати зручність, з якою він гіпнотизує своїх читачів. Ми знаємо, що Прокопій в своїй

[1]) Такі побоюваня що до сьвідоцтва чужинців були висказувані в історий славянської мітольоґії й при иньшій нагоді. Прошу пригадати собі подібний скептицизм Нерінґа що до „чорнобога" у хронїцї Гельмольда. Archiv. f. slav. Phil. XXV, 67—68.

вістці не згадує виразно Перуна, а лише мов би знехочу говорить про „ἀστραπῆς δημιουργόν“. Для автора є річ превеликої ваги найти таки самого Перуна. І він знаходить: „Въ житіи св. Димитрія Солунского находимъ интересное свѣдѣніе о богѣ Пиринѣ. Въ 676 году, при осадѣ Солуна Славянами, воевода ихъ Хацонъ спросилъ по своему обычаю у оракула, удастся ли ему войти въ городъ“. (Тут автор цитує дотичне місце.) Текст житія сьв. Дмитра Солунського виданий два рази у Туґара та у Славейкова „Житие на св. Димитрия Солунки“. Цариградъ, 1868. У першім сказано про відповідь воєводї καὶ εἰρήθη αὐτῷ ὅτι εἰσελθεῖν ἔχει; в другім сказано, що воєводї було відповіджено ἐκ τοῦ Πυρήνος (Піріном). Ще одна замітка що до останньої лекциї: „Славейковымъ не упомянуто, откуда сдѣлано имъ его болгарское извлеченіе; съ другой стороны самъ Тугаръ заявляетъ (стр. XIII.), что прочесть это житіе въ Парижской рукописи составляетъ громадное затрудненіе, какъ и исправить, или сличить его съ другими рукописями. Если дѣйствительно Славейковымъ намъ дана вѣрная перепись имени, можно бы сказать, что Πυρήνος (gen.) соотвѣтствуетъ одному Pyrun, Poren, Perun (Krek, Einleitung, ст. 385.) [ст. 151. зам. 2]. Але для автора байдужна річ, чи Славейкова лекция добра, цїлий той цїкавий епізод про нового бога Піріна він спихає до замітки, а на саме чоло, як ми бачили висше, поставив факт мов би вже певний, доказаний. Але на тім ще не конець; автор не здає собі справи з трудностий, які виринули би, колиб лекция Славейкова була дїйсно добра: а) По перше як від Піріна зайти етимольоґічно до Перуна, б) по друге ми мали би до дїла з незнаними дотепер способами культу Перуна — до него як до якого додонського Зевеса в житию удають ся Славяни за ворожбою. А здає ся, сеї сторони культу Перуна автор не хоче висувати, бо й не може; в дальшім перебігу працї він вже зовсїм забув той новий атрибут Перуна, а говорить про що иньше. Роздумавши лїпше, не був би прийшов до виводу, що „Разъ это утверджено (значить доказана доброта Славейкової лекциї), тогда уже все, чого недостаетъ у Прокопія, именно имя громовника, будетъ дополнено“ (стр. 151) — так як би то дрібними уривками, висмикненими зі всїх сторін, ми могли бути вдоволені. Комець-кінцїв стало на тім, що автор сам не вірить в доказову силу свого арґументу, але він одно осягнув — надїю, що знайде ся читач, який повірить в його миляну баньку. — 3) „Въ одномъ изъ староболгарскихъ переводовъ Александріи, сохраненной въ русской переписи, еллинскій громовержецъ, Зевсъ, отецъ Александра Великого, поименованъ славянскимъ Перуномъ: **сн҃ъ б҃жий, Пороуна великаго, ц҃рь Алек'сан'дръ** (Автор цитує: В. Истринъ, Александрія русскихъ хронографовъ: Москва, 1893, стр. 114—115) υἱὸς θεοῦ Διὸς τοῦ μεγάλου,

βασιλεὺς Ἀλέξανδρος" (стр. 151). Передовсїм треба закинути авторови, що не сказав, з якого віку походить згаданий текст Александриї, що для нас при иньших даних може бути важне; ми мусимо намятати, що сей переклад Александриї, з якого автор цитує, зберіг ся в руській, а не південно-славянській переписи, і тому додаток „Пороуна велика" можемо вважати радше інтерпретацию Русина грецьких слів Διὸς τοῦ μεγάλου". Зрештою висказ автора „Ягичъ относитъ этотъ переводъ въ старо-болгарскую эпоху. Archiv f. sl. Ph. XVI, стр. 223.) [ст. 151, зам. 3] чиста помилка, бо в цитованім місци проф. Яґіч говорить зовсїм що иньше — про Васїлєвського „Русско-византійскія изслѣдованія".

Четверте сьвідоцтво я огляну у звязи з шестим, а перейду до 5) „Въ рукописи Сокровище дѣтемъ" писаной въ западной Болгаріи при концѣ XVIII или въ началѣ XIX в. и хранящейся въ Софійской Народной Библіотекѣ подъ Nr. 191, сказано: **„ца́рь ѥрасмїй, ка́ито бе́шє мѹчи́тель людємъ свои́мъ поражє́нъ (сокрѹшє́нъ) бысть оу ло́жницата си мо́лнїєю (перѹномъ), листъ 14 а"** (стр. 152). З сего цитату найвиразнїйше в сьвітї видно, з яким „перуном" ми маємо ту дїло: се-ж простий грім-блискавиця, а не жадний поганський бог. Иньшого роду два останнї історичні сьвідоцтва, наведені автором. Вони показують, як далеко дослїдник тратить критичний такт, коли його заполонила якась наперед повзята думка. Ось перше сьвідоцтво, з ряду четверте. „Еще однимъ свидѣтельствомъ о культѣ Перуна у болгаръ служитъ недавно публикованная профессоромъ В. Н. Златарскимъ исторія болгаръ іеросхимонаха Спиридона. Отецъ Спиридонъ несознательно является въ этомъ произведеніи первымъ болгарскимъ фольклористомъ. Онъ упоминаетъ, что въ XVIII в., когда онъ жилъ въ Болгаріи, почитали еще Перуна и чествовали его во время бездождія" (стр. 151—152). Невже-ж сьвідоцтво з часу від нас не дуже то далекого в парі з иньшими обставинами не могло не настроїти автора до скептицизму супроти нього, а за тим спонукати його до застанови над ґенезою, складом самої памятки, обставин самого о. Спірідона? На тім місци не думаю робити нї одного нї другого, бо не маю самої памятки; я скажу лише, що менї насуває ся на думку в звязи з иньшими історично-лїтературними фактами із болгарської минувшини. Прошу пригадати собі страшний занепад народних південно-славянських лїтератур в XVIII в. наслїдком турецького ярма, а слїдом за тим майже безглядне запановане руської церковно-славянської традиції, яки у Сербів пр. витворила цїлу т. зв. „славено-сербську" школу [1]). Невідрадні, бо навіть ще й гірші нїж

[1]) Пор. Пыпинъ-Спасовичъ „Исторія славянскихъ литературъ" стр. 203—204.

у Сербів були відносини у Болгар, яких вже від XVI в. запомагала Русь рукописними та друкованими книгами[1]). Ми бачимо отже у південних Славян руську ц.-сл. традицію, розлиту великою течією. Не був чужий сеї руської традиції й сам о. Спірідон; прошу лише глянути на його гарний ц.-сл. язик вироблений на Руси, аби про се вповні переконати ся: „И сего Перуна болгары почитають: во время боздождя, собираются юноши и дѣвицы и избирають єдинаго, или от дѣвиць или юношахъ, и облочают єго въ мрежу, аки въ багряницу, и сплетуть єму вѣнецъ от бурянов въ образ краля Перуна, и ходят по домахъ, играюще и спѣвающе часто поминающе бѣса того, и поливающе водами и Перуна того, и сами себѣ" і т. д. Я не беру ся рішати питання про вірність опису самого обряду (се рішив би лиш болгарський фолькльор, виелімінувавши само імя Перуна), але мушу зазначити, що читаючи про Перуна о. Спірідона, ми приходимо до переконаня, що він був сином Несторового Перуна. Ще одно. Я уважав би можливим ставити історію о. Спірідона (Исторія во кратцѣ о болгарскомъ народѣ словенскомъ. Сочинися и списася въ лѣто 1792) у звязь із патріотичним вибухом болю хіляндарського єромонаха та ігумена Паісія, якого Исторіа славено българская о народахъ и о царѣхъ и святыхъ българскихъ, и о всѣхъ дѣяніяхъ българскихъ" 1762 р. вважає ся справедливо першим початком болгарського відродженя. Все таки близша аналїза памятника о. Спірідона в звязи з фолькльорними даними могла би остаточно рішучо повалити автентичність сьвідоцтва „першого несьвідомого болгарського фолькльориста". — 6) Лишає ся вкінци останнїй „клясичний" сьвідок: „Василій Априловъ, самый добросовѣстный изъ болгарскихъ писателей съ эпохи духовнаго возрожденія болгаръ, утверждаетъ свидѣтельство о. Спиридона, заявляя, что „нынѣшніе болгаре въ своихъ народныхъ пѣсняхъ славятъ Перуна, Коляду, Ладу и Леля" (В. Априловъ, Денница Ново-болгарскаго образованія. Одесса, 1841, стр. 92). Априловъ свидѣтельствуетъ только о томъ, что дѣйствительно зналъ, не придерживаясь того направленія эпохи, безцеремонно насчитавшей цѣлый сонмъ фантастическихъ словъ, какъ именъ славянскихъ божествъ. И въ самомъ дѣлѣ, упомянутыя Априловымъ имене (зам. имена) живутъ и доселѣ въ болгарскомъ фольклорѣ — нѣкоторыя въ самыхъ личныхъ именахъ другія же въ пѣсняхъ" (стр. 153). І на доказ того, що в болгарських піснях до нинї мож стрінути ся з іменем Перуна, наводить автор дві фальшиві піснї, яких підробленє він сам вповнї очевидно доказує! (стр. 153—155). Тут вже хиба вершок утїхи, яку автор зробив нам своєю студиєю. Бо справдї не знати чому більше ди-

[1]) ibid. стр. 103.

вувати ся, чи наївній вірі автора в совісність Апрілова, який серед цілого „сонму“ фалшівників остав ся чистий як перла, чи тій короткій памяти, яка годить все: і емфатичну обіцянку показати нам імя Перуна в народних піснях, а зараз таки й повне виказане підробленя тих пісень, чи може вкінци тому доказуванню в живі очи справедливости двох діяметрально противних думок.

Що до иньших фолькльорних даних, то автор наводить цілий реєстр особових та топоґрафічних імен, які або живцем нагадують імя Перуна або зближені до него та кінчить, висказуючи жаль, що християньство знищило багато подібних сьвідоцтв поганської традиції. Сього не можна заперечити, але хоч би мали навіть більше таких сьвідоцтв, що в такім разї можнаб доказати? Здає ся то само, що і при помочи того засобу їх, яким розпоряджає автор. Ті фолькльорні та топоґрафічні дані мали би велике значінє, коли-б вони не були мертві. А вони на жаль такі, бо одиноке, що могло би їх оживити — історичні сьвідоцтва, зовсїм і зовсїм невистають, або натягнені, не провірені критично, як ми щойно мали нагоду переконати ся.

Упоравши ся з історичними та фолькльорними даними, переходить автор в IV главі до доказової части иньшої натури: пд.-славянський Перун = Илия. Ми бачили вже при сьвідоцтві Прокопія, що для автора річ превеликої ваги показати, що наступником Перуна на південно-славянськім Олїмпі був Илия. Прокопієвому пд.-сл. богови приношено в жертву волів і т. д. А що в Македонії, розумує автор на ст. 150, є до тепер звичай в день св. Илиї убивати биків, телят і т. д., отже Прокопіїв бог ніхто иньший лиш Перун. Сей розділ наповнений такою масою технічних та річевих похибок, що я справді в клопотї, відки зачати. Вийду хиба від показаня, як автор, занявши ся одною думкою, вибирає з наукової лїтератури се, що годить ся з нею, а немилосерно калїчить все, що їй противить ся. „Что дѣйствительно славянскій культъ Перуна не забытъ еще и что онъ могъ отразиться на св. Ильѣ въ христіанскую эпоху, въ этому приводитъ насъ психическій религіозный моментъ, наступившій у грековъ, нѣмцевъ и у нѣкоторыхъ аріатскихъ народовъ у которыхъ громовержцемъ является уже не Зевсъ, Торъ или др. какое либо божество, а самъ Илья. На высотахъ египскихъ горъ въ Елладѣ царилъ культъ Зевасдожденосца. Теперь же это самое мѣсто называется св. Иліемъ (Ἅγιος Ἠλίας) Греческій ученый Политисъ въ цѣнномъ своемъ трудѣ „Солнце въ народныхъ повѣрьяхъ (Ὁ Ἥλιος κατὰ τοὺς δημώδεις μύθους, ἐν Ἀθήναις, 1882) приходитъ къ заключенію, что культъ св. Ильи замѣнилъ у новыхъ грековъ культъ Зевса и Геліоса (сонца)“ (стр. 161 - 162). І в відкличнику цитує автор не Політа, а Веселовского „Разысканія“, який відкидує думку Політа. Взагалї із дослїдами заслуженого академіка наш

автор поводить ся немилосерно: покалїчив їх та здіскредитував, як нїхто нїколи. Річ в тім, що д. Іванов повиписував із „Разысканій“ факти, які у Веселовского мають зовсїм иньше осьвітленє, не згадуючи одначе нї словом, яке значінє признає він його „Разысканіямъ“. Однї-ський раз він зволив замітити, що „Академикъ Веселовскій находитъ (супроти противної думки Полїта), что связь эта (культу Геліоса та Зевса з культом Іллї) не существуетъ“, (стр. 168). А зрозумінє та відповідне оцїненє дотичних дослїдів Весел. було в нашім питаню першорядної ваги, і саме се зрозумінє не дало би зайти нашому авторови на такі бездорожа, на які він зайшов. Що до результатів дослїдів Весел., то він ось як реасумує їх: „Всѣ доселѣ сообщенныя свѣдѣнія объ Ильѣ, какъ объектѣ народнаго почитанія, указываютъ на категоріи, по которымъ мы расположили предъидущій обзоръ: на Илью какъ подателя дождя, плододавца и громовника. Онѣ даны библейскимъ разсказомъ, разработаны общими мотивами надъ вліяніемъ представленія грозы — борьбою; такъ были поняты съ другой стороны и легендарные образы Георгія и арханг. Михаила, хотя здѣсь точка соприкосновенія была другая. Необходимо, наконецъ, допустить и значеніе взаимнаго приравненія, аккомадаціи миѳическихъ типовъ, такимъ образомъ полученныхъ. Народный образъ Ильи явился однимъ изъ результатовъ изложнаго процесса, устраняющаго, какъ мнѣ кажется, сближеніе Ильи-Геліоса“[1]). А се резюме являє ся вислїдом осьвітленя кольосального богатого матеріалу лїтературного, етноґрафічного та фолькльорного зібраного зі всїх часів та зі всїх кінців Европи та Азії. З того всего чудового дерева знов наш автор зробив хиба такий ужиток, що повитїсував поодинокі трісочки, які відтак не з'умів зложити в щось одноцїльне. Його епізод про Перуна — Іллю то незручно скопіована мініятура дотичного уступу у Весел. (Разыскан. ст. 307—334). Наш автор зачинає (як і Весел.) біблїйною леґендою про Іллю із кн. Царств III та IV, розглядає Іллю яко дощеносця та громовника (про Іллю — плододавця, як се у Весел., вважав наш автор за лїпше промовчати), та доходить до висновку, який стоїть в повній суперечности із попередньою думкою: „Приписать аттрибуты грома св. Ильи очень много способствовали его культъ въ библіи какъ до дожденосца, отрывочныя роли другихъ святыхъ громовниковъ, какъ Михаила, Іоанна, Георгія (А. Н. Веселовскій, Разысканія, VIII, стр. 328), и наконецъ то обширное участіе, которое Илья принимаетъ въ борбѣ противъ антихриста въ сказаніяхъ о кончинѣ міра“ (стр. 167). Прошу звернути увагу на

---

[1]) „Разысканія“ VIII, в „Сборникѣ отдѣленія русскаго языка и словесности“ 1883, т. XXXII, стр. 334.

дві річи в тім цитаті: По перше ми бачимо з нього, що наш автор стоїть тут на тім самім становищі, що й Веселовський, хоч і не згадує про се; по друге прошу порівнати його із висше наведеним цитатом про Іллю — Перуна, а побачимо, що вони вповні виключають себе, бо коли культ Іллї, яким ми його бачимо у пд. Славян (дощеносець та громовник) витворив ся на підставі біблїйної традициї, то де-ж ту може бути якась серіозна мова про його поганську основу? Автор старає ся вправдї оминути колїзиї своїх власних поглядів, вставляючи зручно „очень много способствовали его культъ въ библіи" „и наконецъ то участіе", і кажучи рівночасно догадувати ся, що решту культу Іллї виповнив давнїйший культ Перуна, одначе сього він нїде не показав. Ми стрічаємо ся отже знов з проявом, який ми вже раз запримітили у нашого автора: він спонукуваний фактичним станом річи доказує зовсїм що иньше, чим хотів доказати, та убиває сам вагу свого доказу.

Raison d' être останнього роздїлу п. з. „Громъ и змѣй. — Книга Громовникъ" та її звязи із попереднім в такій формі як вона є, я нїяк не можу зрозуміти. Автор позволив собі при сїй нагоді такий епізод, йдучи відай за Веселовским, у якого одначе сей ескіз не стоїть на боцї, а нероздільно звязаний з цїлим змістом. Автор відай сам не здає собі справи, яке значінє має сей його епізод, та в якій звязи стоїть він із культом Перуна-Іллї. Бо в другій частинї V глави на стр. 171 він каже: „Въ близкой звязи съ нынѣшнимъ культомъ громовержца у южныхъ словянъ можно поставить и астрологическія повѣрья о громѣ", які він черпає із текстів трох старинних громників, не подаючи навіть часу їх походженя. Але вже в своїм резюме забув він про тїсну звязь давних астрольоґічних вірувань з нинїшним культом „громовержця), бо „Въ апокрифахъ Громникъ, Молніяникъ ничего славянскаго нѣтъ" (стр. 174, N. 11).

Таким чином ми перейшли всї арґументи, якими автор старає ся доказати культ Перуна у пд. Славян. Свою думку старає ся він поперти історичними, фолькльорними та топоґрафічними фактами. Що до перших, то ми бачили, що вони або дуже натягнені, або зовсїм не провірені, а брані лише на слово самих сьвідків. Фолькльорних (в тїснім розуміню слова) фактів у него нема, бо дві піснї, які згадують про Перуна, доказані фальсіфікати. Знов топоґрафічні дані се палиця о двох кінцях і без попертя історичними та фолькльорними фактами вони не значать майже нїчого. З нагоди питаня про заміну культу Перуна культом Іллї показав автор найслабшу сторону свого критичного методу. Він ховзає ся лише з верха, не сягаючи в глубину річи та оминаючи дразливі питаня. Одиноко компетентні дослїди Веселовского для нього не істнують в головних результатах, лиш в дрібних клаптиках, але за то автор потрафить дуже часто його цитувати, аби змилити очи читача, бо от мовляв, на кім я опираю ся. Але для автора компетентний

Політ, бо він на руку його тенденції. Йому байдуже те, що Політ згадує про славянського Перуна — Іллю лиш принагідно, говорячи, що „Славяни вважають Іллю властителем блискавиць та подателем дощу; давний славянський бог грому, Перун, перейшов в Іллю громовника, по імени якого були названі многі гори“.

Не можу поминути ще одної річи. Говорячи про південно-славянського Перуна, автор згадує иноді й руського. На жаль показує ся, що новійші досліди над останнім для него terra incognita. Він не знає, як дивити ся на руського Перуна. Бо раз він рішучо переконаний в автентичність культу Перуна на Руси: „Прямымъ доказательствомъ боготворенія Перуна на Руси во время язычества служитъ лѣтопись Нестора, въ договорахъ между русскими и Византіей въ 907, 945, 971 годахъ; Новгородская лѣтопись, Галицкій текстъ съ 1302 г.“ (стр. 149). Але в другім місци нашому авторови треба було мати иньшу думку про той самий предмет: „Распространіе имени Перуна у русскихъ многими учеными утверждается на единственномъ историческомъ текстѣ въ Несторовой лѣтописи, при переписываніи которой имя это перешло въ книги, а потомъ уже въ преданія“ (стр. 160). І одним почерком пера руський Перун знищений з лиця землї! Але авторови треба такої фрази, бо мовляв „подобное объясненіе никоимъ образомъ нельзя примѣнить къ южно-славянскимъ землямъ и нарѣчіямъ“ (тамже) — ну і справа покінчена.

По прочитаню статї д. Іванова здає ся ніхто не буде вважати культу Перуна у пд. Славян доказаним, хиба скористає то одно, що довідає ся про істнованя деяких топоґрафічних та власних імен схожих з іменем Перуна, які одначе самого культу ще не доказують. Працю д. Іванова мож вважати містифікацією, яка вийшла таки з власної його вини, — з якої, ми виділи наглядно. *М. Тершаковець.*

П. В. Голубовскій — Гдѣ находились существовавшіе въ домонгольскій періодъ города: Ворголъ, Зарытый, Оргущь, Сновскъ, Уненѣжъ, Хороборъ? (Ж. М. Н. П. 1903, V с. 111—135).

А. И. Бунинъ — Гдѣ находились города Липецкъ и Ворголъ, а также и другія мѣста, упоминаемыя въ лѣтописяхъ подъ 1283—1284 гг. (Труды XI археол. съѣзда II, с. 66—71).

Н. И. Троицкій — Село Городище Кашир. у. Тульской губ. — древній городъ Лопастня и монастырь св. Николая Чудотворца, Четырехъ Церквей (ibid. с. 126—136).

В. Е. Данилевичъ — Донецкое городище и город Донец, историко-археологическій очерк (Археологическая лѣтопись Юж. Россіи, 1904, IV с. 183—197).

В. Г. Ляскоронскій — О мѣстоположеніи лѣтописнаго города Родни (Ж. М. Н. П. 1904, IV с. 323—334).

Стара Русь останніми часами рішучо вийшла з ласки не тільки у публїки, але і в учених кругах. Роками приходить ся чекати якоїсь більшої працї, а й меньші стрічають ся не часто. Сим разом хочу обговорити кілька статей з останнїх років до історичної ґеоґрафії давньої Руси.

Статя проф. Голубовского між ними найбогатша змістом, хоч не виходить з границь дрібного дослїду. Автор подає виводи про місце вичислених в титулї осад, і ще кількох (Глїбль, Всеволож). Не всї сї виводи нові, не всї однаково важні й позитивні. Про Воргол нпр. повторено старий вивід, против котрого якраз Бунїн піднїс заміти в своїм рефератї на київськім з'їздї (як низше), і проф. Голубовский на них не реаґує; старі виводи повторяють ся і що до Всеволожа, Заритого, Орогощя. Місця Глїбля, Заритого, Упенїжа, Хороборя льокалїзують ся тільки гіпотетично, але з непотрібною в таких разах катеґоричністю. Цінний вивід дав автор що до Сповська, використавши опись чернигівських границь, видану в Документах арх. юстиції. На підставі ж її, комбінуючи її вказівки з лїтописями, автор справедливо вивів як границю Чернигівського й Новгородсіверського князївства в XIII в. ріку Убедь. Але виводи його що до сих границь в XII в. визначають ся довільністю, і знов таки непотрібно прибрані в катеґоричні форми.

Д. Бунїн на підставі докладної аналїзи поправив докладнїйше місце Липецька (чи Липовця) і піднїс закиди против прийнятої льокалїзації Воргола, вказавши на згадку документа 1637 р., але не оцінив її відповідно: вона зовсїм не дає катеґоричної підстави для означення місця Воргола, і не усуває вповнї можливости попередньої льокалїзації.

Д. Троіцкий близше арґументує вповнї правдоподібний погляд Поґодіна на місце м. Лопасни. Переважна частина його реферата одначе присьвячена місцевій церкві, котрої старинність збиває він, та предметам, перехованим в церквах с. Городища.

Д. Данилевич в своїй цікавій статї уставляє тотожність Донецького городища з Донцем лїтописи і ставить питаннє про те, яка людність мешкала тут. Він прихиляєть ся до гадки, що тут була турецька кольонїзація, і звязує з тим назву „Шаруканя-города“, як мовляв звеТь ся се городище в народї. Сей вивід одначе не переведений з відповідною докладністю, не обставлений арґументами, бо і сам автор, очевидно, не прийшов до сильного переконання в сїй справі. Не виясненим лишаєть ся і те, о скільки автентичним і старим являєть ся та назва Шаруканя-города.

Д. Ляскоронський виступає против погляду, що лїтописну Родню треба уміщувати десь на устю Роси до Днїпра й містить її на устю Роси до Тетерева в околиці села Зарудя. Арґументи дотеперішнього погляду

він уважає хисткими, але ті, які висуває він за своїм, треба признати вповні фантастичними. Вповні фантастичний вивід, що Ярополк, стративши Київ, вповні природно мусів шукати опори в землї Деревлян (противно, дуже ризиковно); що устє Роси було на печенїзькій територіі, що за Ярополком була нагінка і він мусів зачинити ся „в якімсь ізольованім пункті, бо погоня його наздогонила“, і т. и. Не удаєть ся йому погодити свою теорію із оповіданнєм лїтописи про раду Варяжка. А вже зовсїм дивне зближуваннє Роднї з Рудами, Руднями і тому подібними назвами Деревлянщини.

Кілька історично-ґеоґрафічних виводів, які він дає принагідно (Обрамль міст — Абрамівка, Звиждень — Макарів) теж не визначають ся доказовою силою. *М. Грушевський.*

Powstanie organizacyi kościoła łacińskiego na Rusi, napisał Władysław Abraham, т. I, Льв., 1904, ст. 418.

Приємно повитати книгу, писану з такими змаганнями до об'єктивности й науковости як сю. По звістній працї Райфенкуґля читачі дістають нову працю, що визначаючи ся тими ж позитивними прикметами, заберає сферу досліду ширше і вносить до давнїйше вже поставлених питань чимало нового матеріалу.

Праця дає більше ніж заповідає — вона дає огляд зносин східнословянських земель з Заходом, о скільки вони зачіпали, або бодай могли зачепити справи релїґійні. Автор при тім старанно використовує літературу, а приносить і деякі нові спостереження і здогади. Не задовольняючи ся дуже скупими звістками джерел про відносини Київської Руси до західньої церкви, надрабляє здогадами й гіпотезами. Не всї вони міцно збудовані; автор нпр. досить сильно натягає факти, стараючи ся добачити на Руси в XI в. вагання між східньою і західньою церквою, боротьбу напряму візантийського з західнїм — се відгомін елюкубрацій давнїйших католицьких письменників, значно зредукований одначе у автора пошанованнєм для вимогів науковости й обєктивности. Сї же змагання змушують його користати з звісток що до своєї автентичности не вповнї певних, як екстраваґанції Никонівської або Татищівської компіляції. Сї хиби не ослаблють вартости його працї, і їх не можна дуже за зле брати автору, так само як і певної неукритої преділекції для західньої культури в порівняню зі східньою (нпр. с. 38), як і деяких помилок, котрих він не устеріг ся, трактуючи так великий предмет, при всїй своїй старанности[1]). Вони не ослаблюють вартости сеї старанної й цїнної працї. В детайлї поглядів автора тут не входжу; се буду мати нагоду зробити на иньшім місцї. *М. Грушевський.*

[1]) Викажу кілька для прикладу. Нпр. на с. 63 автор говорить все ще про „ляцьку божницю“ під Переяславом; на с. 86 автор против-

Tadeusz Wojciechowski — Szkice historyczne jedynastego wieku, Краків, 1904, ст. 346 + табл.

Книжка містить девять розвідок з історії Польщі XI в., переважно з відносин церковних, а також і політичних, писаних в звичайній манері автора, з замилованнєм до штучних конструкцій і гіпотез. Принотовую її супроти того, що автор входить — хоч принагідно тільки, в сферу польсько-українських відносин. І тут найбільше інтересне з сфери церковних відносин: історія любуського епископства, гіпотеза про латинське біскупство на Руси за Болеславом Сьм. Се лише гіпотези, але інтересні. Малоцінні натомість замітки автора про політичні польсько-українські відносини: вони зроблені без відповідного поглублення, без відповідного обзнайомлення з літературою, повторяють часто перестарілі й безосновні погляди польських істориків (нпр. автор тримаєть ся тої гадки, що Ростиславичі доперва в 1092 р. „почали здобувати для себе Червону Русь“, с. 36, і т. и.). *М. Грушевський.*

Dr. R. F. Kaindl — Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen, I—XVI (Archiv für österreichische Geschichte т. 81, 82, 84, 85, 88, 91, 1895—1902).

Від десяти літ професор черновецького університету Кайндль, звістний у нас головно як етноґраф і історик Буковини, веде також иньшу працю, що досить близько дотикає нашої історії — студиї над джерелами угорської історії. Праця ся має дати в новій, перевіреній і поглубленій формі те, що дав свого часу в своїй звісній книзї Marczali Вона ще не закінчена. Але в останнїх лїтах автор дав уже перегляд кардинальних угорських джерел з середнїх віків, і ми вважаємо за відповідне занотувати сї поступи працї на сторонах нашої часописи.

І і II гл. присьвячені Гартвіґовому житию св. Стефана (т. 81), III гл. Угорсько-польській лїтописи (т. 82), IV грамоті Стефана для монастиря на Мартиновій горі (ib.), V гл. — Annales veteres Ungarici, або An. Posonienses (т. 84), VI ґранським запискам (ib.). З VII роздїлом (т. 85) приступає автор до найважнїйших і для нас найінтереснїйших джерел; сей розділ присьвячений реконструкції т. зв. Gesta Hungarorum vetera. В розділї IX (т. 88) об'ясняє автор відносини до них Gesta Hungarorum Анонїма, в X студіює хронїку Кези, в XI займаєть ся реконструкцією старої угорської хронїки (пештських Францїшканів) і її перерібки, які до нас переховали ся, аж до Туроца включно. Розділ XII (ib.) займаєть ся деякими поменьшими джерелами, вико-

ставляє Житиє Мойсея Угрина оповіданню Патерика як щось осібне; на с. 100 подані декотрі невірні дати угорського панованя в Галичу; на с. 112 помішав автор Володимира суздальськоге з волинським і наслїдком того у нього Мордва посилає послів до Василька і т. и.

ристаними в сих компіляціях. З розділом XIII переходить автор до леґендарної літератури; в розділах XIII—XVI, видрукованих в 91 т. Архива займаєть ся він леґендами про св. Ґерарда, Емерика, Зерарда, Марґарити і Мавриція.

Виводи автора що до інтереснійших для нас джерел такі. Угорська основа Угорсько-польської хроніки зладжена на Угорщині мб. в Ґрані коло р. 1200 і доповнена перед кінцем XIV в. польськими вставками якимсь Поляком.

Gesta Hungar. vetera появили ся коло 1235 р., вони сягали до кінця XI в. і не мали історії Гунів. В 1270-х рр. вони були перероблені Анонімом (мб. нотарем Белї IV) і Кезою, що доповнив її історією Гунів на вступі. Коло р. 1300 на підставі Історії Гунів Кези й Gesta vetera зладжено в пештськім францїшканськім манастирі хроніку, пізнійше розширювану й ведену далї. Відносини до пізнїйших компіляцій автор представляє в схемі:

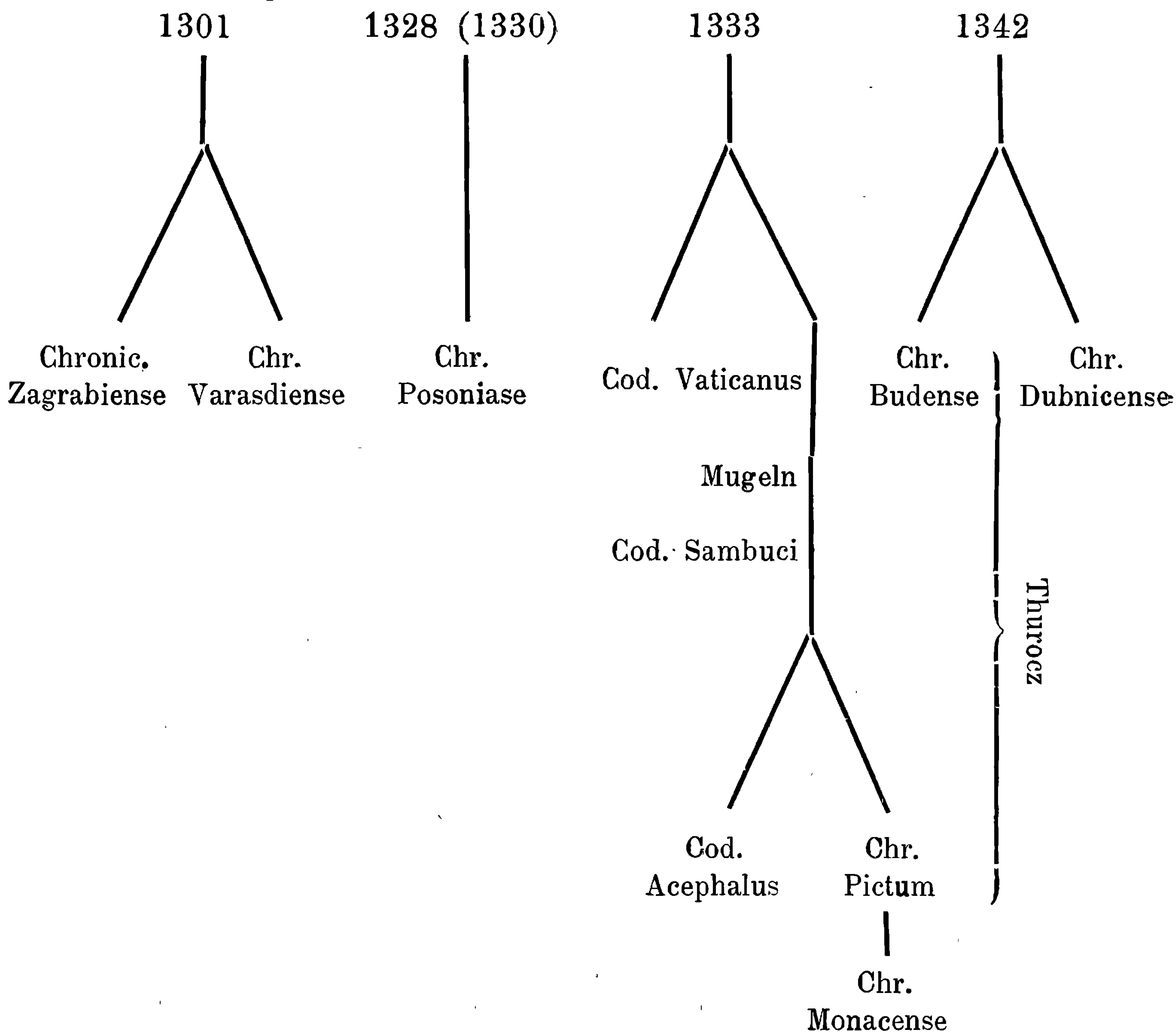

На вступі VII розд. автор вичисляє видання всіх сих хронїк.

М. Грушевський.

Máramarosi diplomák a XIV és XV századból, edybegyüjté és jegyzetekkel kisérve kiadta apsai Mihályi János, jogtudor, megyei tiszti főügyész, М.-Сигот, 1900, ст. X + 674, 8⁰.

Хоч уже пятий рік минає, як др. Мігалї видав отсей діпльоматар, все таки доси не стрічав я докладнїйших звісток про нього в наукових часописях, навіть в угорських (про румунські не знаю). Причина тому та, що книжка має мадярську форму, яка відстрашує читачів, хоч окрім передмови, заголовків, змістів та пояснень — все иньше латинське[1]). Та се не перший раз мадярська мова закривала найінтереснїйші наукові відомости. Отся збірка діпльомів має творити перший том „Історії Мараманроша", що над нею працює тепер кількох людей. Всїх документів 366, з тих 56 були вже друковані в иньших збірках, мадярських і румунських, всї иньші появляють ся в перве, видобуті з ріжних архівів. У заголовку зазначено, що діпльоми належать до XIV і XV ст. (1300—1500), але дві останнї між ними з XVI ст., навіть із 1588—1593 р. Додав їх автор мабуть не тому, аби були особливо важні (не можна сього сказати), але що один із них писаний по мадярськи, другий по румунськи (автор по національности Румун). Шкода́, що видавець пропустив попереднї столїтя, головно XIII, можна було хочби передрукувати те, що видане доси, а порозкидане по ріжних виданнях. Що до самого видання, то належить ся сюди той закид, що й для всїх майже угорських публїкацій, а се недостача якоїсь одноцїльної наукової методи. За те богато у видавця пояснень; часто вони важні й інтересні, але понайбільше могли-б бути хоч у двоє вкорочені; як раз сї звісткі показують нам у д. Мігалї ділєтанта в історичній науцї (він з фаху адвокат), передусім ся многословність. Одначе все те не відбирає збірцї вартости для історичної науки. Згадані столїтя то як раз час, коли Мараморощина залюднювала ся з одного боку Румунами, з другого Русинами й укладали ся ті етнїчні, соціяльні й полїтичні відносини, що й доси удержують ся. Видавець, що правда, давав залюбки позір на румунську частину краю, а меньше на руську, бо годї думати, щоби більше не було диплльомів про сю останню. Виходить прим., що верхня Тиса аж до впаду Вишови була до XVI ст. цїлком незалюднена; так само горішня Тересва. Чи се так було справдї?

Не буду тут витягати із диплльомів усього, що для нас в них цїкавого, бо се дало би спору розвідку. Колись маю надїю використати їх близше. Тут зазначу одну характеристичну прояву: значна скількість

[1]) Иньше видане сеї книжки має замісць мадярських додатків — румунські, що у нас майже на одно виходить.

осель, нинї чисто руських, згадують ся у XIV ст. як волоські (прим. Липша, Торинчово). Чи се мало б означати тілько юридичний термін, а не етноґрафічні признаки — на разї не беру ся рішати.

С. Томашівський.

И. П. Лаппо — Великое княжество Литовское за время отъ заключенія Люблинской уніи до смерти Стефана Баторія (1569—1586). Опытъ изслѣдованія политическаго и общественнаго строя, т. I, Спб. 1901, ст. XVI+781 (Записки ист.-фил. фак. спб. ун. т. LXI).

Хто переглядав сю книгу, не здивуєть ся, що я так довго зволїкав з своєю заміткою про неї. Автор безперечно вложив у сю книгу чимало працї й мав для неї богатий невиданий матеріал в ріжних архивах, але той ужиток, який він зробив з тих матеріалів, з свого часу й працї, ледви чи можна похвалити. Дістаєш таке вражіннє, що працьовитому робітнику забракло провідних вказівок до сеї роботи, а сам він не спроміг ся з'орієнтувати ся в своїм матеріалї і поставити собі відповідні задачі до розвязання.

Як бачимо, автор поставив собі задачею представити полїтичний і суспільний устрій в. кн. Литовського в часї безпосередно по Люблинській унїї. Сей перший том складаєть ся з двох частин. В першій автор слїдить відносини в. кн. Литовського до Польщі починаючи Люблинським соймом і до смерти Батория (с. 1—228), в другій описує устрій в. кн. Литовського, чи властиво — ілюструє документальними звістками ріжні форми й моменти, певні інституції й норми сього устрою. Розумієть ся, на протягу вісїмнадцяти лїт призбирати документальний матеріал до кождої точки не завсїди можливо, тому опись не виходить так дуже повно, та й цїли особливої таке ілюстрованнє не має, бо автор ілюструє не еволюцію устрою в сїм переломовім моменті, а його статику. При тім і система дуже дивна (нпр. огляд однїх іституцій втягнений під характеристику складових частин шляхетської верстви, а иньших — під розділ про раду в. князївства); на загальний образ сї всї документальні вказівки не складають ся, і взагалї виклад блїдний і непрозорий. Виглядає воно на імітацію працї Любавского, але значно гіршу. Для нас спеціально праця дає дуже мало, бо займаєть ся в. князївством в тім часї, коли до нього українські землї, з виїмком Берестейського воєводства, уже не належали.

М. Грушевський.

Die Inschriften aus der Bukowina. Epigraphische Beiträge für Quellenkunde der Landes- und Kirchen-

geschichte herausgegeben von Dr. Eugen A. Kozak. I Teil: Steininschriften. Відень, 1903 ст. XIV + 214. 4⁰.

Буковинські написи не були, ще до тепер видані відповідно до вимогів наукової критики: поодинокі учені видавали їх лише принагідно при описах місцевостий, монастирів і церков або в історичних, топоґрафічних і археольоґічних працях (як пр. Melchisedec: „O visită la câte-va mănăstirĭ si bisericĭ antice din Bucovina“, Marian: „Sântul Joau cel Nou de la Suceava“ і и.), не звертаючи при тім уваги на фільольоґічну сторону, через що допускали ся в неоднім місци помилки і недокладности. Тому постановив проф. Козак опублїкувати усї написи, доки ще їх можна відчитати, щоб уратовати їх перед знищенєм, а з другого боку, щоби дати повне зіставленє цїлого, в більшій части не оголошеного, а як бачимо дуже важного і цїкавого матеріялу, над котрим він уже давнїйше провадив студії по церквах та монастирях, як се бачимо з иньших його попереднїх праць, а передовсїм з його більшої студії, уміщеної XIV і XV томі „Archiv für slavische Philologie“ (стор. 235—255 і 161—204) п. з. „Resultate meiner Forschungen im kloster Sočawica (in der Bukowina)“. На перший том вибрав він написи на камінях, тому що вони скорше псують ся, а иньші відложив до другої части, яка має пізнїйше появити ся.

Збірник містить 170 написий, з чого більше як три чверти, бо 133 церковно-славянських. Між иньшими знаходимо 16 румуньских, 13 вірменських, 4 грецькі, 2 арабські і 2 латинські. Найбільше їх число припадає на XVI століте, бо 53, 43 походить з XVII ст., 20 з XVIII ст., 18 з XV ст. а иньші не мають близшої дати. Найстарші з поміж них церковно-славянські; вірменські і румуньскі появляють си майже виключно допервa в XVII ст. Найдавнїйшу дату, рік 1477, носить напись на нагробнику Мариї Манґоп, жінки Стефана Великого, похованої в путнянськім монастири.

Написи зібрані в 22 місцевостях, переважно руських: 4 в Арбуре, 6 в двох церквах в Драгомирнї, 8 в Хоморанськім монастири, 2 в Ілїшештах, 8 в Хрещатику, 1 в Милїшівцях, 7 в Паргівцях, 4 в Петрівцях, 14 в Радівцях, 2 в Ревсенах, 8 в Серетї, 2 в Сольцї, 4 в Ілїє, 2 в Сьв. Онуфрею, 12 в Сучавици, 1 в Вамі, 11 в Ватрі-Молдавици, 1 в Волївци, 9 в Воронци, 2 в Загарештї, 22 в Путнї і 43 в Сучаві.

Автор подає усї написи з як найбільшою докладністю: кожду з них обяснює з палеоґрафічного, фільольоґічного і історично-критичного боку і описує докладно місце, де вона містить ся, її теперішний стан і коли де можливо її минувшість. Тому слїдить усюди за звістками давної лїтератури, порівнує їх, перевірює, доповнює і простує, де того вимагає потреба. Кождий текст наводить також в нїмецькім перекладі,

а гарнійші і ліпше заховані памятки подає в фотоґрафічних репродукціях (є їх 27) даючи можність приглянути ся і орнаментиці та прикрасам.

Збірка проф. Козака має чималу вартість, так для фільольоґів, як і для істориків і приносить не одну важну подробицю, яка може причинити ся до роз'ясненя тодїшної сьвітлої, принайменьше в XV—XVI ст., історії Молдавської землї. Автор вніс богато поменьших поправок на підставі зібраного матеріялу і перевірив декотрі звістки молдавських літописий. Не входячи близше в його історичні результати, згадаю лише одно. Автор дійшов підчас своїх студий до переконаня, що рік в старшім періоді не починав ся в вересни, як се було в Византії і на Руси пізнійше, лише в мартї, так як на Руси давнійше.

Молдавські написи цікаві для нас і з боку язикового, бо в них відбивають ся всїлякі язикові впливи сусїдних народів славянського племени. Язиком державним і лїтературним бут тут язик церковно-славянський середно-болгарської редакциї, — перенятий разом з принятєм християнства, — але не цїлком в чистім видї. Чужий язик, незрозумілий для усїх, не міг доховати ся в своїй первісній чистотї і підпав дуже скоро впливам української і сербської мови. Вплив український був тут вповнї природний, бо більшу половину молдавської території замешкували Українцї, які, як каже автор, сягали давнійше далеко дальше в глуб і були поважним та могучим чинником в державнім і церковнім житю. Попри се відбив ся тут подекуди і сербський вплив, занесений з Семигороду, а і румунський не міг навіть в самих початках перейти цїлком безслїдно. Пригляньмо ся кільком написам.

Так зараз в першій написи з Арбуре стрічаємо побіч болгарських признак, як заміна глухих звуків ъ, ь (пр. съвръшисѧ), ѣ місто а або я пр. крстителѣ, закінченє шестого відмінка ч. од. роду женського іѧ місто іѫ пр. помощіѧ, цїлком очевидні прикмети українські як закінченє gen. ого місто аго, пр. старого, нємецкого, и місто ѧ в gen. sing. gen. fem. нпр. земли молдавскои, закінченє шестого відмінка женських прикметників на ею, а іменників на ію місто еѫ, їѫ, пр. бжїею милостїю, окінченє 3 особи од. числа adv. а місто ѧ пр. нача, уживанє слова панъ місто звичайного господинъ. Для цїлого того хаосу в язицї характеристична ще і ся обставина, що в однїй і тїй самій написи уживають ся форми обох або і всїх трьох верзий: так пр. в тїй самій написи читаємо побіч ц. сл. благочестиваго укр. форму старого, побіч ц. сл. съвръшеніѥм болгарську съврэши ся, а далї і сербську помощіємь. В милїшівецькій написи видно навіть слїди румунської народної мови, а то в таких формах як невідмінний local. на рибник місто на рыбницѣ і в звороті побѣди на Басарабу воєводу місто побѣди з acc. (Басарабу воєводу

се вже форма українська). Там же стрічаємо одначе попри болгарські форми як имѣ, сѣ, іи, форми українські, бжїею млстїю, земли молдавскои, влашкои і и., і сербські: съ млади Басарабо воеводо, добри, прѣвъзлюблены і и.

Сліди упадку тодішної церковно-славенської мови у Молдаван проявляють ся не лише в формах, як ми се бачили в обох написях з давнійших часах з 1502 і 1487 р., але також пізнійше і в синтаксї. Очевидно різьбарі не відчували духа церк. славянської мови і не хотячи підмішували та переносили на неї характер своєї мови, і на се можна би навести богато примірів.

Пильну увагу звертав автор і на палеоґрафію. Загально можна ствердити, що церковно-славянські написи мають характер унціяльного письма, яке головно розвинуло ся за пановання воєводи Стефана Великого. Про се інформують наглядно фотоґрафії. Неменьше сього займав ся автор і топоґрафією та номенклятурою. До кождої місцевости долучив автор етимольоґічне обяснене, при чім старав ся його всюди перевірити історичним матеріялом. Так в противно до Вікенгавзера виводить назву Хомора від Хлъм-о-гора; Воловець з Вольховець від вільхи і т. д. Не мило лише вражає се, що автор подає назви місцевостий, не знати для чого, також в неістнуючій російській формі, котру потім доперва мусить об'яснювати українською. Так прим. Milesovcy називають ся Милѣшовцы, а місцеве населене вимавляє се Милѣшôвцы; так само стрічаємо далї Парговцы — Паргôвцы, Радовцы — Радôвцы і т. д.

З. Кузеля.

В. С. Иконниковъ — Кіевъ въ 1654–1855 гг. (Историческій очеркъ) (відб. з Кіевскої Старини 1904), К., 1904, ст. IV+355.

Сей історичний огляд житя Київа за 200 літ написаний був ще перед р. 1897 для збірника, виданого київським унїверситетом і присьвяченого історії Київа і київського унїверситета. Але тому, що огляд сей був за великий для збірника, то з нього узято було до збірника лишень витяги. Згодом автор доповнював свою працю сьвіжими матеріалами, і в такому уже виді подав до друку в „Київській Старині". Що до матеріалу, вичерпаного для сеї праці, то можемо лишень сказати, що більше богатство і повноту трудно деінде зустрінути: на сьому полї з вченим, що весь вік працював над російською історіоґрафією і бібліоґрафією тяжко дорівняти. І справдї, незвичайна очитанність автора і знаємість з відповідною лїтературою дали ті наслїдки, що праця про Київ в р. 1654—1855, хоч написана досить сухо і рудїментарно, читаєть ся з великим інтересом: стільки цїнних фактів і подробиць навизбируванo і подано не лишень про самий Київ за 200 літ від прилучення Укра-

їни до Москви, але й про всяких осіб і про все иньше, що мало хоч які будь відносини до Київа (подорожні, вчені і літерати, які пробували в Київі і т. и.). Між иньшим, з сеї праці довідуємо ся наприклад, що ще перед 1821 р. в Київі давала вистави українська трупа дідича Ширая, а в р. 1821—2 трупа славного М. Щепкина виставляла українську пєсу „Украинка или волшебный замокъ“ (кн. X, с. 43); бачимо ще одного невідомого автора українських творів (з 50-х рр.) — Альфреда фон Юнка, який компонував українські і росийські водевилї, українські повісти, вірші (кн. XII, 644); в рр. 1842—3 в Київі пробувала укр.-росийська трупа Рикановського (ibid. 669).

Та коли за лїтературу росийську про Київ навряд чи можна зробити закид шан. авторови, то за українську лїтературу такий закид неминучий: наводячи чимало заголовків книжок, які були видруковані в Київі росийською мовою, автор про нашу лїтературу згадує лишень одним словом: „печатались книги на французскомъ, польскомъ и малорусскомъ языкахъ, беллетристическаго содержанія“ (кн. XII, с. 631), а тим часом як би він заглянув був хоч до показчика М. Комарова, виданого в Київі в р. 1883, то без труду винотував би нечисленні українські книжки, за час до р. 1855, як то: 1) Л. Боровиковський, Байки і прибаютки. Коштомъ А. Метлинскаго, К. 1852; 2) Кулїшъ П. А. Україна. Одъ початку України до батька Хмельницького. Збірникъ, К. 1843; 3) Мазюкевичъ, Басни Крылова, переложенныя на малороссійское нарѣчіе, К. 1853; 4) Метлинскій А. Южный Русскій Зборникъ, К. 1848; 5) йогож Народныя южнорусскія пѣсни, К. 1854; 6) Сементовскій А. Малорусскія и галицкія загадки, К. 1851; 7) Чеховський В. Ганка, чи цвітъ підъ косою судьби. Повість, К. 1852. Правда, автор може й не мав на думції спеціально подавати української лїтератури, але можемо його запевнити, що українським читачам як-не-як української часописи цікавійше було-б прочитати про видання українські, ніж напр. детальні вичислення коли й яку промову сказав який університетський професор за 20 лїт істновання університету (див. кн. XII, с. 620—622).

Та не вважаючи на сю хибу, праця автора все таки вельми цікава, і кождому, хто хотїв би мати представленнє про житє Київа, можемо щиро її радити. *В. Д.*

В. Модзалевскій — Генеральный судья Иванъ Чарнышъ и его родъ (Кіевская Старина, 1904, III, 315—341, IV, 1—35, V, 193—230).

Молодий історик д. Модзалевський, користуючись паперами, що полишили ся по небіжчикови А. Лазаревському і тепер зберігають ся в київському університетї, подає цікавий нарис головно діяльности ві-

домого Івана Чорниша, спершу гадяцького полковника, а потім, з р. 1715 і до р. 1723 (фактично) ґенерального судиї. Найціннійшу частину праці д. Модзалевського становить історія боротьби Чарниша з ковалївським сотником Кіцешом, розповіджена на підставі невиданих матеріалів небіжчика Лазаревського; сї матеріали дають чимало цінного матеріалу до характеристики особи самого ґенерального судії, і того ладу (власне безладдя), який панував в ґенеральному суді, що за часів Черниша ототожнював ся з його персоною. Варто пригадати, що одним з поводів, які виставляв уряд яко причину заведення „малороссійской коллегіи" — був нелад в ґенеральному суді, в якому під час Чарнишового судівництва правого суду ніхто не бачив. Додаймо ще до сього, що ґенеральний судия мав апетит не аби який, навіть як на ті часи: погарський сотник Галецький скаржив ся гетьманови Апостолу, що Чарниш „при расправѣ дѣла его въ генеральномъ судѣ съ погарцами, насильно побралъ у него многія взятки: златоглавами, поясами дорогими, конми и прочимъ, на тысячъ шесть съ лишкомъ, а суду справедливого не далъ" (V, 201—202). Такі й подібні факти (а їх в праці д. Модзалевського знаходимо чимало) позволяють авторови сказати, що „правий суд на Вкраїні тогочасній можна найменувати безкарністю для тих що мали силу через рідню та богацтво, і цілковитою безправністю для людей осьвічених і непримітних" (V, 214).

В дальшій частині нарису оповідаєть ся про родину Чарниша і долю нагромаджених їм з таким трудом і кривдою богацтв. *В. Д.*

С. Браиловскій — Къ литературной дѣятельности Гавріила Домецкаго (Извѣстія отд. русс. языка и словесности Имп. Академіи Наукъ 1904 г. кн. 4, с. 17—96).

Се властиво не розвідка, а сирий матеріял — передрук із рукопису бібліотеки Київо-Софійського собора двох аскетичних творів Домецкого (с. 23—96). До сього передрука д. Браиловский додає від себе лише невеличку замітку, де покликуєть ся на праці проф. Образцова, Яхонтова та Шляпкіна, в яких були подані важнійші дати з житя Домецкого та відомости про його писаня. Домецкий відіграв немаловажну ролю в доґматичних та церковних суперечках у Москві при кінці XVII в., звязаних з іменами братів Лихудів; його підозрівано за ріжні єреси і заслано в манастир, де одначе швидко зробив ся ігуменом, та 1708 р. його позбавлено сеї гідности „за нерадѣніе". Деякі його твори були друковані ще в XVIII в., иньші опубліковано в московських Чтеніях 1895 р.. а одно „посланіє" надрукував д. Сменцовский у додатку до своєї моноґрафії „Братья Лихуды" Спб. 1899 р. Досить значне число його творів відоме лише з титулів або лежить доси в рукописах; про

один (О преложеніи св. Даровъ) знаємо, що автор сам спалив його, налякавши ся втеки Медвєдєва (Шляпкін 165). Надруковані д. Браиловским твори, мало інтересні своїм змістом, важні головно тим, що являють ся безсумнівним доказом на те, що Домецкий був Українцем і вихованцем Київської Академії. Оба сї твори писані тодїшньою літературною мовою українською і сим різко виділяють ся від иньших, пізнїйших його творів писаних у Московщинї твердою церковщиною, підмішаною москалїзмами. *Ів. Франко.*

Н. Петровъ — Воспитанники Кіевской Академіи изъ Сербовъ съ начала синодальнаго періода и до царствованія Екатерины II (1721—1762 гг.) (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Академіи Наукъ 1904, кн. 4, с. 1—16).

Цїнне доповненнє до розібраної нами недавно (Записки т. LIX) працї д. Кулаковского „Начало русской школы и Сербовъ въ XVIII вѣкѣ", якої зміст автор переповідає з деякими доповненями на стор. 4—8 своєї працї. Між тими доповненями, які д. Петров бере з богатого архіва київської духовної академії, варт особливої уваги указ петербурського синода з 9 падолиста 1750 р. як документ нетактовности та короткозорости сеї бюрократичної корпорації, яка на основі несправджених донесень та сплїток не вагаєть ся не тілько відмовити сербському митрополитови Павлови Ненадовичу „потребныхъ церковныхъ книгъ и учителей", але ще й кидає на нього калюмнії, буцїм то „учинился онъ Ненадовичъ подъ рукою уніатомъ и далъ на себя письменное обязательство, что кто изъ сербовъ уніатами же или католиками быть похотять, онъ тому противиться не станеть, и испросилъ себѣ дозволеніе завести въ своей резиденціи славенскую типографію, ради церковныхъ книгъ, которыя де уповательно печатаны будутъ не токмо неисправно, но и такимъ порядкомъ и съ выпускомъ, какъ въ Польшѣ у уніатовъ имѣются". Розуміеть ся, що сї обвинуваня були зовсїм неправдиві і плили, як давно виказав М. Костич (Труды Кіевской Дух. Акад. 1869), з незадоволеня российського уряду тою обставиною, що Ненадович відраджував Сербам виселяти ся на Україну, не бажаючи собі вменшеня сербського елєменту в Австрії і маючи ту певність, що Серби в Росії швидко винародовлять ся.

На підставі рукописних жерел д. Петров констатує, що київська дух. академія в XVIII в. в значній мірі була інстітуцією інтернаціональною, якої вплив простягав ся далеко за межі України. Між її слухачами в роках 1736—37 було российських підданих 240, а заграничних 127, у р. 1737—38 российських 372, а заграничних 122. Правда, з тих „заграничних" більша часть походила з Польщі, Галичини, Білоруси та

Литви, які не вважаючи на політичні межі між Росією і Польщею все вважали Київ „своїм релігійним і просьвітним центром“ (с. 2). Та були тут також иньші слухачі: Греки, Румуни і в означенім періоді 28 Сербів. Д. Петров подає на основі актів коротенькі звістки про всіх тих 28 слухачів, до яких слід іще зачислити відомого сербського письменника протоєрея Івана Раїча, про якого автор не знайшов у актах ніяких нових звісток.

На жаль, російський уряд зробив усе можливе, щоб підкопати довіре Сербів до київської дух. академії і знеохотити їх до неї. За ініціятивою ґенерал-майора Хорвата, який у половині XVIII в. задумав кольонізувати Сербами південні степи України, російський уряд пробував із тих київських слухачів, що бажали приготовувати ся на те, щоб дома бути вчителями в сербських школах, поробити своїх аґентів, які б вербували Сербів до переселеня в Росію, або бажав задержати їх у себе обіцянкою швидкої карієри, піддаючи їм надію, що коли вони своїм впливом притягнуть досить Сербів до Росії, то самі будуть пороблені епископами та архимандритами. Розуміеть ся, тої обіцянки що до зорґанізованя окремої сербської церкви в Росії уряд не додержав, а своїми заходами довів до того, що від 1760 р. вже ані один Серб не приїздив до Київа на науку. *Ів. Франко.*

Lubomir Gadon — Emigracya polska. Pierwsze lata po upadku powstania listopadowego, Краків, 1902, 3 томи, с. 228+343+373.

Польське повстане з р. 1831 було незвичайно богате парадоксами. Поперед усього воно виявило сей незвичайний у воєнній історії факт, що чисельна сила його армій де далї все ставала більшою, так що при упадку повстаня польські ґенерали розпоряджали армією майже в двоє більшою, ніж на початку. А по друге: чим більшою робила ся армія, тим більше падав її дух, так що вона, майже не потерпівши рішучого пораженя, якось сама собою розлїзла ся, а поодинокі її корпуси ще перед упадком повстаня повиходили за границю, одні до Галичини, а иньші до Прусії, і зложили оружє в руки не того ворога, з яким бороли ся, а посторонніх, неутральних сил. Епільоґом тої незвичайної капітуляції була не меньше незвичайна і богата історичними наслідками еміґрація. Майже вся „шаржа“, що командувала в повстаню, а також не мало простих вояків, одурених революційною ґльорією Франції та симпатіями европейських лїбералів до повстаня, воліли вийти за границю, еміґрувати до Франції, ніж піддавати ся Росії, яка не вважаючи на оголошену ніби амнестію не щадила „скомпромітованим“ учасникам повстаня тай

цілій польській нації зайвих і нераз хиба ненавистю подиктованих жорстокостий та репресалїй.

Польська еміґрація в західній Европі від 1831 аж геть до 60-х років XIX в. відіграла таку визначну і переважно таку фатальну ролю в історії не лише польських, але подекуди й українських земель і в такій повноті виявила прикмети польської національної вдачі, що її повна історія була би неоціненим причинком до історії розвою тих земель у XIX в. і дала би ключ до виясненя богатьох доси темних і загадкових фактів. Досить згадати такі многоважні події в історії Галичини, як різня 1846 р., як рухи 1848 і повстанє 1863, яких нитки і провідні ідеї корінять ся в еміґрації, або такі факти з духової історії, як основанє катедри славянських лїтератур у Франції і всю незвичайно богату еміґрантську лїтературу, до якої належать усї твори Словацкого та Красїньского та найбільша часть і то найціннїйших творів Міцкевича, щоб зрозуміти історичну вагу сеї незвичайної появи. Майже 10.000 людий, переважно осьвічених, енерґічних, весь цьвіт і вибір польської нації, воєводи і сенатори, ґенерали і письменники, вояки і політики, можна сказати — вся польська нація (звичайно, без хлопа) в мінятурі — ось що виявляла з себе та еміґрація. То й не диво, що вся Европа, особливо лїберальна, з разу з нечуваним ентузіязмом, з немалим заціавленєм дивила ся на сей незвичайний і, здавало ся, дуже траґічний exodus. Але для всякого, хто знав близше вдачу тої польської інтелїґенції, не могло бути дивним і те, що наступило далї: з траґедії дуже швидко почала робити ся огидна фарса, ентузіязм посторонніх сьвідків заміняв ся охолодженєм, далї обуренєм, а в кінцї жахом, коли та польська еміґрація, розбита на тисячі ґруп, партій і напрямів, мов темна хмара на заходї почала загрожувати супокоєви Европи, затроюючи та діскредитуючи своїми інтриґами всї щиро-демократичні заходи, або інтриґуючи по дворах против усього, що пахло свобідним розвоєм демократичних інституцій.

Повна історія польської еміґрації, не вважаючи на богацтво полишених нею лїтературних та загалом писемних памяток, а може навіть власне завдяки тому богацтву та його величезній хаотичности ще не написана і не швидко буде написана. Треба б чоловіка, який би особисто знав усїх тих людий, що кермували еміґрацією, а заразом мав на стілько історичної перспективи та обєктивности, щоб міг судити про них як про далеких і посторонніх, з точки погляду пізнїйших поколїнь, щоб він міг віднайти лад у тім хаосї. Книжка д. Ґадона, якої заголовок ми виписали в титулї, в значній части відповідає тим вимогам, хоча на жаль представляє лише невеличку, початкову часть історії еміґрації, тзв. еміґрацію в цілости, що ще виявляла подобу якоїсь зорґанізованої сили.

Ми не знаємо, хто такий сей д. Ґадон; ніяка передмова не поясняє нам, хто він і яким способом писав свою книгу. Та в усякім разї його книга дуже цікава. Вона написана з таким запалом і з такою безпосередністю вражінь, як коли би се були мемуари очевидця; автор подає таку масу інтімних деталїв про ріжні еміґраційні клюби, свари, конспірації, про тогочасних діячів та їх заходи, немов би сам він довгі лїта жив, обертав ся і терпів між ними. Та з другого боку він вповнї панує над лїтературною спадщиною еміґрації і користуєть ся масою рукописних жерел із польських фамілїйних (кн. Чарторийских) та публичних архівів (музея в Раперсвілї і ин.), що його оповіданє відповідає вповні вимогам історичної моноґрафії. При тім автор пише як історик далеко пізнїйшого поколїня і не вважаючи на свій горячий патріотизм, який дає його книзї індівідуальне забарвленє, він загалом дивить ся дуже критично на еміґрацію та її провідників, не виключаючи й таких видних як Лелевель, Дверніцкий та Чарторийский, і вважаючи всю еміґрацію, її демократичні й аристократичні відлами появою патольоґічною, яка при всїх своїх горячкових заходах не принесла Польщі ніякого реального пожитку, а наробила богато реальної шкоди, він масою фактів ілюструє той патольоґічний процес аж до розкладу та повного розбитя першої великої хвилї еміґраційної (1831—1835).

Не вдаючи ся в детальний розбір усеї книжки, з якою мусить познайомити ся кождий, хто хоче розуміти полїтичну та духову історію Польщі, а особливо Галичини почавши від 1831 р., я зазначу тут лиш деякі її сторінки, що близше торкають ся нашої країни. Сюди належать зараз початкові сторінки першого тома (I, 7—11), де представлено перехід кількох частин польської армії (віддїли Дверніцкого і Раморіна) до Галичини, де для несеня матеріальної помочи еміґрантам завязав ся був у Львові „Komitet ziem Ruskich“, а в Кракові „Komitet galicyjski“. В другім томі маємо інтересну згадку про польського демаґоґа Кремповецкого, який у другі роковини 29 падолиста (1832 р.) в Парижі „wobec cudzoziemców, w języku francuskim wystawił po prostu ojczyznę naszą jako stek barbarzyństwa, a ludność polską podzielił na nędznych niewolników i katów niemiłosiernych, bunt Chmielnickiego nazwał wymiarem sprawiedliweści, zemstą chłopów na szlachcie; rzeź humańską, sprawioną przez Katarzynę (?) — najpiękniejszą rewolucyą, a Pawluka i Nalewajkę, Gontę i Doroszenkę niemal jak bohaterów dobrej sprawy wynosił“ (II, 161). Ся промова викликала скандал серед еміґрації та немалу полєміку; варто би, аби хтось із наших молодих істориків заняв ся близше сим характерним епізодом, у якім історія України була „каменем преткновенія“ для Поляків і навіть з уст Міцкевича викликала їдкий вірш, що Кремповецкий

śmiało w paryskiem opactwie
Związanej od Moskali Polsce dał policzek,
I związał na nią zdjęty ze swej szyi stryczek.

В тім же томі важна гл. XX, де представлено з деякими новими деталями відому „партизантку“ Залївского з р. 1833 (с. 249—270), а в третім томі гл. XXVI, де оповідано початок і упадок еміґраційного „Towarzystwa Litewskiego i Ziem ruskich“, про яке дивись мою передмову до Міцкевичевого Листу до галицьких братів (Лїтерат. наук. бібліотека Р. Укр. вид. Спілки ч. 54). В додатку до III тому стор. 299—343 подано ряд документів, по части повторених із друків, по части виданих із рукописів; особливо інтересні тут виривки кореспонденденції Лелєвеля, Пєткевича і Зверковского 1833—35 років. Показчик осіб згаданих у тій праці, доданий до III тому, улекшує користуванє нею. *Ів. Франко.*

Pamiętniki Floryana Ziemiałkowskiego, Краків, 1904. Część pierwsza, c. 74; Część druga: Rok 1848, c. 175; Część trzecia: Rok 1863, c. 196; Część czwarta: Rok 1863, c. 352.

Записки пок. Фльоріяна Земялковского, бувшого довгі лїта мінїстра для Галичини, тілько в малій части можна назвати споминами (pamiętnik). Тілько найменша, перша часть отсього видаия відповідає сїй назві; вона обіймає час від уродженя автора аж до усуненя ґрафа Льва Сапєги з гідности маршалка краєвого в р. 1874. Друга часть містить на 39 сторонах початок ширшої працї про польські рухи в р. 1848, уривок, що кінчить ся характерними словами: „Być może, że Polska zginie“ — а далї „Dziennik podróży prowadzony zacząwszy od 26 marca 1848 roku“, доведений лише до 29 мая. Третя часть містить дві працї, що говорять про повстанє 1863 р., а власне в першій початок широко закроєної моноґрафії про початки повстаня, яка одначе при кінцї переходить у тон споминів, а в другій спомини про повстанську орґанїзацію в Галичинї, спеціяльно у Львові, в якій Земялковский брав визначну участь. Обі ті працї — дуже інтересний і важний причинок до історії тої комедії, на яку зійшла була орґанїзація польського повстаня 1863 р. в Галичинї. Обі вони писані 1865 р. у вязницї. Тамже написано й те, що заповняє найбільшу, четверту часть виданя: се записки, день за днем писані у вязницї у Львові від 27 липня 1863 до падолиста 1865 р.

Спомини Земялковского, видані старанєм і накладом його жінки, зробили серед галицьких Поляків досить прикре вражінє. Одні докоряли видавцеви, що без розбору дав до друку все, що знайшов у бюрку покійника, не вигладивши, тоб то не усунувши тисячних деталїв, що мо-

жуть бути неприємні ріжним людям. Иньші жалували ся на уривковість тих споминів, на скупість інформацій у справах важних, про які Земялковский повинен би був знати більше як хто иньший, і на богацтво „шпильок“ втиканих ріжним людям, до яких Земялковский почував неприхильність, особливо князям Сапєгам та Смольці. Ми зі свого боку не маємо причини нарікати на се, а навпаки, можемо бути вдячні видавцям, що не черкаючи і не прикрашуючи нічого дали нам письменну спадщину Земялковского в несфальшованім виді і в повнім тексті. Вона містить у собі поперед усього прецікавий матеріял для характеристики самого Земялковского, а по за те дає досить цікаві причинки до історії Галичини й Австрії від 1848 року.

Що до особи самого Земялковского, то се справдішнїй тип Галичанина, який вирісши під режімом бюрократизму, якоюсь іронією історії попадає в ряди конспіраторів, хоч у всїх конспіраціях усе грає ролю гальми, робить ся „мучеником свободи“, хоча дійшовши до власти робить ся ворогом свободи иньших. Се тип карієриста, опортуніста, для якого добрі всї прінціпи, всї теорії і всї проґрами, що ведуть у гору; чоловік, що вміє все і всюди свої особисті інтереси злучити з інтересами „вітчини“, „свободи“ і иньших таких ідеалів. Крайнїй демократ, він був одним із духових батьків ультраконсервативної та шляхетської партії станчиків; патріот, що весь вік мав на устах „odbudowanie Polski“, він був одним із духових батьків „trójlojalizmu“, а бодай відомого галицького „Przy tobie Najj. Panie stoimy i stać chcemy“. Вроджений на руській землї, він залюбки називав себе Русином, хоча був завзятим ворогом руських змагань до національної самостійности і за час свого мінїстерства, пробуваючи в безпосереднїм окруженю цїсаря, при всякій нагоді старав ся шкодити Русинам, очорнював їх, подавав у підозріньє кождий їх крок, і справдї причинив ся дуже богато до того, що їх положенє в 70-их і 80-их роках зробило ся майже неможливим. Віденський гуморист Шпіцер часто називав його „ein Häuflein Unglück auf dem Ministerfauteil“, але він певно не підозрівав, що для Галичини й її розвою се була не купка, а здоровенна купа нещастя.

Із записок Земялковского видно чоловіка з дуже неширокою осьвітою, з обмеженим кругом інтересів, незрівняного практика в усяких інтриґах та сплїтках, чоловіка, якого вивезла на вершок суспільної піраміди одна одинока справдї в ту пору не зовсїм звичайна ідея (попередником його в тім напрямі був Аґенор Ґолуховский) — звязати інтереси польщини в Галичинї не з Австрією, а персонально з пануючою династією, зробити галицьких Поляків не австрійськими горожанами, а радше преторіянами пануючого дому, в надії дійти сею дорогою не лише до особистої карієри, але також до узисканя національних користий для

польщини і соціяльних для шляхти. З сього погляду, як документ психольоґічний, записки Земялковского далеко цікавійші, ніж поміщені в них оповіданя про політичні події, часто ліпше і повнійше відомі з иньших жерел. Про часи свого мініістрованя, про які Земялковский міг би був сказати найбільше інтересного та сьвідчити як першорядне жерело, він говорить дуже мало. *Ів. Франко.*

Pokucie. Uzupełnienie dawniej ogłoszonego dzieła ś. p. Oskara Kolberga. Z rękopisów pozgonnych wydał dr. Stanisław Zdziarski, Краків, 1904, ст. 21 (відб. з Materyał-ів Komisyi antrop. i etnogr., т. III).

На велике богатство нашої народньої устної словесности звернули перші увагу не ми, але наші сусіди, Поляки та Росияни (Ходаковский, Цертелев) і то не лиш на Україні, але і в Галичині (Вацлав Залеский, Жеґота Павлї). Безпосередним наслідком того було, що й вони перші почали видавати етноґрафічні збірники, головно пісень. Коли одначе російські Українці швидко зрозуміли значінє народнього слова і переняли на себе ініціятиву дальшої роботи (перший збірник пісень Максимовича вийшов уже 1827 року, дальші 1834 і 1849; збірники і праці Бодянського, Лукашевича, Метлинського, Костомарова, Куліша і ин.), то в Галичині — не вчисляючи збірки Головацького, друкованої в Росії, і маленької, але цінної збірки Игнатія з Никлович та несистематичних і порозсипуваних матеріялів по періодичних виданях — цілу роботу аж до останніх кількох літ минулого столітя вели майже виключно Поляки. Крім згаданих уже повисше імен, щоби про се переконати ся, досить навести такі як: Червіньский, Вуйціцкий, Ґолембйовский, Новосельский, Кольберґ, Руліковский, Садок, Барonч, Поповский, Биковский, Подберезкий, Брикчиньский, Зємба, Ґуставіч, Цісек, Коперніцкий, Талько-Гринцевич, Мошиньска, Рокосовска, Томашевска, Шаблевска, Маліновска, Стадніцка, Ванке, Найман, Здзярский і иньші. Докладної оцінки праць тих етноґрафів ми до тепер не маємо (про деяких говорить Пипін в історії української етноґрафії, про деяких Сумцов у такій самій історії), а те що є, то радше дотикає скількости, як якости опублікозуваних ними матеріялів. Через те часто в нас можна зіткнути ся з зовсім неоправданими, або лише в малій мірі оправданими осудами тих збирачів. Проф. Сумцов, який безперечно здобув собі не малі заслуги в нашій етноґрафії і який перелистовував збірки польських етноґрафів, висловляєть ся на однім місци про них так: „Къ слову сказать, въ украинско - польскихъ сборникахъ очень немного — одинъ языкъ, или даже одна латиница, т. е. въ дѣйствительности это чисто малорусскіе сборники пѣсень и сказокъ, записанныхъ латыницею съ большой научной добросовѣст-

ностью и съ соблюденіемъ мѣстныхъ фонетическихъ особенностей" (Пор. його: Современная малор. этнографія, ч. II, ст. 47). Подібні погляди доводилось нам чути й читати частїйше, тимчасом вони що найменьше сильно перебільшені. Не тут місце доказувати се, але так воно дійсно. З невеличкими виїмками (Кольберґ, Талько-Гринцевич, Найман) збірки сих етноґрафів містять майже виключно піснї і казки, збирані і друковані без усякої системи, повторювані масу разів, без усякого наукового апарату, з несчисленними помилками і перекручуванями української мови і т. д. Нераз приходить ся жалувати коштів, виложених на друк того, що не принесе — бо не може — нїякого хісна науцї. Якаж оцїнка належить ся таким матеріялам і їх збирачам?

Кольберґ зробив перший у сїй школї вилом, хоч не в повнї, бо мови таки не навчив ся порядно. В його найбільшій і найцїннїйшій працї з нашої етноґрафії „Pokucie", що обіймає цїлі чотири томи, ми бачимо вже не лиш казки, але й демонольоґічні матеріяли, леґенди і ин.; при піснях бачимо вже й мельодії; дальше маємо цїлий ряд описів із побуту нашого народа; бачимо й певну систематичність в упорядкованю матеріялу, поясненя, проби паралель і т. и. Се все ставить його о цїле небо висше, від иньших його земляків-етноґрафів. Але сї корисні сторони працї Кольберґа видні лише при порівнаню з працями иньших Поляків-етноґрафів. Колиж ми прикладемо до неї критичну мірку оцїнки з загального наукового становища, то побачимо: а) Збірка його має характер лише новости, як спеціяльно-галицька; завважати належить, що перед нею повиходив цїлий ряд збірників пісень, між тим і Головацького, збірники Рудченка, Драгоманова і величезні „Труды" Чубинського. б) Між матеріялами бачимо ріжнородність і відповідно велику скількість, але якість їх не дуже велика. Возьмім приклад. Кольберґ подає з ріжних сїл опис весїльних обрядів із піснями і малюнками, при чім матеріяли з одного села друковані окремо від матеріялів із другого. Описів таких є значне число, але докладного опису з усїми подробицями, до якого не було би що иньшому записувачеви додавати, нема нї одного. Те саме повтаряєть ся з описами селянської оселї, ноші, поживи і т. и. Правда, ми не знаємо докладно обставин, серед яких доводило ся йому працювати, може він не був у силї нераз инакше зробити — але нїякі такі обставини не збільшать вартости працї. І се дотикає не лиш його „Pokucia", але й „Przemyskiego", „Chełmskiego" й иньших.

Найслабшою стороною одначе збірників Кольберґа (і всїх иньших Поляків-етноґрафів без виїмка) лишаєть ся мова. Стільки перекручень, як у них, не доводилось нам здибати у нїяких чужинцїв, що займали ся нашою мовою, або иньшими чужими для них мовами. А бє се тим більше в очи, що вони ставляють себе звичайно між великих знавцїв нашої мови і тим

уводять у блуд усіх, що відносять ся до річи малокритично. З огляду, що таке незнанє повтаряєть ся без перерви від початку XIX ст. аж до тепер, із огляду, що Поляки — як маємо докази — иньших мов вивчують ся і володіють ними поправно, мусимо сей факт приписати не нездібности Поляків до вивчуваня чужих мов, але легковаженю предмету; їм здаєть ся, що вони знають українську мову і приймають се за дійсність. Що воно так, докаже нам отсе:

В передмові до IV т. „Pokucia" каже Кольберґ між иньшим ось що: „Pragnąc zebrane tu kazki oddać wiernie w narzeczu miejscowego ludu, trzymaliśmy się przy spisywaniu ich metody fonetycznej, i dlatego wsłuchiwaliśmy się pilnie w brzmienie każdej niemal przez opowiadacza głoski. Narzecze pokuckie dosyć wybitne w okolicach Kołomyji jak i w górach przyległych, ulega już pewnym odmianom w miarę posuwania się ku Dniestrowi. Ztąd też słyszeć się stronami daje jakoby wahanie się w użyciu pewnych głosek, n. p. w brzmieniu *d* i *g*, — *t* i *k* lub *c*, — *ch* i *f*, *ly* i *ły*, — *a*, *ä* i *e*, — *e* i *y*, i t. d., a niekiedy jakiś dźwięk pośredni jakoby złożony, nie dający się oznaczyć graficznie. Zdarza się nawet, że jedna i taż sama osoba powie raz: *djak* drugi raz *giäk*, — raz: *diwka* drugi raz *giwka*, raz: *kisto* drugi raz *tisto*, — raz: *kiska* to znów *tiska*, — *chwyst* (sic!) i *fist*, — *żyto* i *żèto*, — *dobre* i *dobry* (dobrze), — *bude* i *budy*, — *ne* i *ny*, — *sie* i *si*, — *koniä*, *konie* lub *koni* (genit.), — *wibraty* i *wybraty*, — *wydyv* (sic!) i *wèdyv* (sic!) lub *wygiv* i t. p. Zarzut więc jaki by nas spotkać mógł ze strony lingwistów, iż w przytoczonych tu kazkach nie zachowaliśmy pisowni jednostajnej któraby uwydatniała wskazane wyżej gwary pokuckiej właściwości, — dotknąć by zarazem musiał i wspomnionych wyżej opowiadaczy: włościan, włościanek, dijaków i inne osoby (z różnych Pokucia pochodzące miejscowości), które nam spisane tu kazki w rodzinnej swej udzielali mowie". (Ст. VI—VII).

Як бачимо, Кольберґ із одного боку завважує тут навіть деякі діялектичні тонкости (кісто — тїсто), а рівночасно робить такі основні помилки проти всяких правил нашої мови, якби нїколи не чув, як селяни говорять (пор. видив і ведив!)! А таких помилок є без числа і в збірцї, виданій д. Здзярским. Ми зазначимо з них бодай маркантнїйші: Пісня про Боднарівну, загально звісна, друкована багато разів, починаєть ся у Кольберґа так:

Oj, j-u miski na rynočku
Givok daňčyk chodyt
J-a moloda *bodnarečka*
J-uśim *perevodyt*.

Ми поминаємо таку річ, як „переводит“ нам. „перед водит“ — хоч хто розуміє текст, то такої заміни не зробить, але звідки взяв ся тут вираз „боднаречка“, коли його в такім виді не уживає нїхто на цїлім етноґрафічнім обширі України! А ще до того пісня записана не на якомусь там польсько-руському пограничу, але в Космачі, де Поляки хиба коли в гостї заглядають. У тій самій піснї читаємо далї, що за Боднарівною гнали ся „słužali“, хоч самий рим „hruševi“ (нам. грушові) міг записувача навести на думку, що тут повинно бути „слугове“. В тій самій піснї читаємо ще, що річка була „kr*y*vaveńka“, Боднарівна „*g*łucha“ і ин. В иньших піснях читаємо такі цьвітки: pyty (але не в значіню trinken, тільки gehen), byndi (н. бинди), j-na hłoukiu (нам. гуц. на гóлов), děśyt (н. deśyt'), poděkoty (н. піди-ко ти); в IV піснї є такі стрічки:

V Poły v *T'e*rnopoły
E tam kozak u *n'y*voły;

. . . .

Proše, tatku, ratuva*t'y*,
N'y dajte my zahyba*t'y*.

Далї: Miśěć prypozniu-sy (н. припізнив си); słipyj; łstyva ki makir (н. стила); dvery (н. dveri); ta šio cy se žinko (н. цисе, цесе); mńity (н. mńyty); łyhaj (н. lyhaj); nisłava; dvyčy; šynka*reč*ku; bił*y* boky; na te ko (н. nate); narobyš łych*i*a; або так:

Pryjšiou kiu do Buvoji (!):
Dobryj ve*r*čir serc*o*!

nešto (?); pogitkiu (н. podjivku); jały (н. jeły); kora*l*i; *ń*egiłečki; Močern*i*ka; ty karty (н. ti); dřib*ń*ymy słozamy; v*še* (н. vže): do*l*i; Jasiny (рим до ремінє!) нам. Ясїнє, зглядно Єсїнє (по мад. Керешмезе); *s*vyčaj; chłop*či*; ru*s*nyčka; j-ovečki nibyrěčki (!); *ch*orich*i*; ny žuri (н. žury); *ch*ači (гачі); tato kośi, mama v*e*žut; čim*h*aj, і т. д. Таких язикових цьвітків можна навести, кільки кому схочеть ся. Надто належить звернути увагу, що ритм у Кольберґа може не істнувати, напр. він пише: вчинила боднаречка — хоч ритм вимагає, щоби там було учинила; та вже Одокійчук та війтом ни буде — нам. та вже у нас...

Що до змісту сеї посмертної збірки Кольберґа, то мусимо признати, що в ній нема нічого нового абсолютно; все знане вже з друку. Цікава при тім правопись, якою передані матеріяли, перший раз прикладена до української мови! Та здаєть ся, що се робота видавця (на взір польських матеріялів Малїновского), а не самого Кольберґа, який її ніде не ужив ні в однім своїм збірнику, хоч видавав їх під своїм наглядом.

В. Гнатюк.

А. А. Ивановскій — Объ антропологическомъ составѣ населенія Россіи. (Извѣстія Имп. Общ. Любителей Естествозн. Антропол. и Этнографіи, т. CV), Москва, 1904, ст. 288, 4⁰.

Д. Івановский взяв на себе поважний труд — „заповнити прогалину в антропольоґічному студіованні Росиї, себто зібрать усї, які єсть звістки про людність Росиї, сістематизовати їх і зробити пробу клясифікації, основаної виключно на антропольогичних прикметах" (стр. 33). Як бачимо, праця має бути солїдна, з широкими замірами і безперечно користна для науки, хоча б ради одної сістематизациї антропольогичного матеріалу про цїлих 72 народности в росийській державі на підставі сумлїнного обзнаємлення з відповідною лїтературою (яку й подає, для кожної народности окремо, при кінцї працї). До тогож, автор ще мав змогу користати з численних, ще не опублїкованих матеріалів по антропольоґії Росиї, а спеціально що до Українцїв — матеріалами О. Білодіда про 160 Українцїв Кролевецького пов. (з Чернигівщини), А. Кожухова — про 150 з Павловського пов. (з Вороніжщини) і про 48 душ з Володимир-Волинського пов. (з Волини). Взагалї ж в працї д. Івановского зібрано антропольоґічні відомости про Українцїв з таких місцевостей і від таких авторів: Київська ґуб., Уманський і Звенигородський пов. (Diebeld і Талько-Гринцевич); Волинська, Влад.-Волин. пов. (Кожухов); Полтавська ґуб. (Іков); Чернигівська, Кролевецький пов. с. Спаське (Білодід); Харківська (Еккерт, Краснов); Курська, Грайворонський, Путивльський, Рильский, Суджанський і Новооскольський (Петров); Воронїжська, Павловський пов. (Кожухов); Кубанська і Терська область (Гильченко).

Спочатку автор подає відомости про головні антропольоґічні прикмети кожної народности, як то: кольор волося і очей, зріст, показчики: головний, висотно-продовжний, лицевий, носовий, довжина тулуба, обвід грудей, довжина рук і ніг. Відомости подають ся лишень про осіб дорослих, а сама клясифікация основуєть ся не на пересїчних цифрах, як се робило ся звичайно попереду, а на рядовому роскладї їх, яке може дати докладнїйшу характеристику тої чи иньшої прикмети, нїж одна пересїчна цифра. В дальшій частинї своєї працї розглядає автор як поодинокі прикмети, так і цїлість їх у кожної народности. Отже що до поодиноких прикмет у Українцїв, то колїр волося і очей, на підставі огляду 6955 осіб, дає 30% сьвітлого тону, 42 — мішаного і лишень 28% — темного, — отже, виходить, загальний тип значно мішаний; зріст — 14% низького, 33 — нижче середнього, 37 — вище середнього, 26 — високого, а взагалї: 47% низького і 53 — високого, низького зросту — Українцї харківські і воронїжські, високого — київські чернигівські, волинські, терські і справжні велетнї — Укра-

їнці з Кубани. Показчик головний а) поздовжний діаметр (611 помірів): малий мають 24%, середнїй — 58, великий — 18, а в тім пересїчний поздовжний діаметр з нахилом до малого розміру — у Киян, Харьківців і Чернигівців, а такий сам але з нахилом до більших розмірів — Вороніжці, Волиняне і Кубанцї; б) головний показчик (1004 поміри): доліхоцефал. 1%, субдоліхоцеф. — 8%, мезоцефал. — 12, суббрахіцефал. — 29, брахицефал. — 50, а в тім: мішаний показчик — у Волинських Українців, короткоголові — полтавські, вороніжські і кубанські, і справжнї короткоголовцї — київські Українцї; в) високо-продовжнїй показчик (369 помірів): хамецефалів — 63%, ортоцефалів — 24%, гипсицефалів — 13%, в тім: справжнї низькоголовцї — харьківські та кубанські Українці, а просто низкоголовцї — київські та волинські. Лицевий показчик: а) довжина лиця (611 помірів): мала широкість — 16%, середня — 49, велика — 35; б) лицевий показчик (411 помірів): лептопрозопів — 1%, мезопрозопів — 61%, хамепрозопів — 38%; отже середнолицї з нахилом до широколицости будуть Українцї чернигівські, вороніжські і волинські, тодї як харьківські і вороніжські — широколицї; виличний показчик (261 помірів): малий — 22%, середнїй — 18, великий — 60; до вузковиличних належать кубанські Українцї, тодї як київські — з широкими вилицями. Носовий показчик (509 помірів): лепторинів — 63%, мезоринів — 35, платиринів 2%, — отже вузьконосі: київські, а середноширококоносі — чернигівські і кубанські. Що до довжини тулуба — не має помірів зовсїм. Обвід грудей (309 помірів): малий — 3%, середний — 44, великий — 53% волинські і кубанські — мають пересїчно обвід з нахилом до великого, а київські — великий. Довжина рук (309 помірів): мала — 6, середня 30, велика — 64, Українцї переважно довгорукі. Довжина ніг (90 помірів): мала — 1, середня 24, велика 75, — довгоногі, і при тім навіть занадто.

Подавши таблицї поодиноких антропольоґічних прикмет усїх народностей в Росиї, автор далї подає збірну таблицю, де згаданї прикмети означені лишень лїтерами: ґрупи — великими, а підґрупи — малими. Комбінуючи потім прикмети одної народности з прикметами иньшої, і поділивши на підставі сих комбінацій усї народности на 3 степені (відповідно до близької чи дальшої схожости прикмет), автор доходить що до Українцїв до таких цїкавих виводів: Українцї волинські мають схожість 3-ої степени з Білорусами, київські стоять цїлком осібно (не схожі до жадної народности), кубанські — в 2-му степени, схожі з осетинами, а взагалї український тип (фізичний) наближуєть ся (в 3-їй степени) до башкирів, смоленських Білорусів і взагалї білорусів, Великоросів Тверської і Єриванської ґуб. і взагалї Велико-

росів, Кумиків, Поляків і казанських Татар. Розумієть ся, схожість ся при сучаснїх дуже незначних ще помірах, нї до чого ще не веде і немає бути й надалї обовязковою як раз в сих відносинах, які дає застановити сучасний стан російської антропольоґії; тому ми й будемо дивити ся на сї відносини як на тимчасові і зовсїм не абсолютнї. Проте все-ж таки цікаво зазначити хоч би як куріоз, до яких висновків може довести сучасний лихий стан антропольоґії в Росиї. Виходить, що в славянську ґрупу, на підставі антропольоґічних прикмет, увіходять зараз: усї Великоруси, Білоруси, Українцї (з виїмком кубанських), Поляки, Литовцї, Зиряне, казанські і касимовські Татари і Башкири. До сеї ґрупи найбільш наближають ся також: астраханські Калмики і Калмики взагалї. Що до поодиноких одиниць славянської ґрупи, то Великороси en masse найбільшу схожість (I степени) мають з Поляками, тодї як з Білорусами, Українцями і Литовцями лишень в III степени; в сїй таки III степени схожість мають з Зирянами, казанськими і касимовськими Татарами, Башкирами і Калмиками. Білоруси — схожі в III ст. з Великоросами, Українцями і Поляками, але більше схожости (II степ.) у них з казанськими Татарами, тодї як з Зирянами, Башкирами і Калмиками — немає жадної. Українцї найклопотливійший тип: київські стоять цїлком самітно, кубанські попали в ґрупу Осетин і тільки Українцї волинські мають схожість III ст. з Українцями взагалї і з Білорусами. „На підставі-ж сумарних даних Українцї, навпаки, стикають ся, через схожість своїх антропольоґічних прикмет, з багатьома народностями, що увіходять в словянську ґрупу; треба лишень виключити із схожих з ними народностей Зирян, Литовців, касимовських Татар і Калмиків“ (стр. 200)[1]. У Поляків схожість I степ. з Великорусами, II ст. з казанськими Татарами і лишень III ст. — з Білорусами, Українцями, Литовцями, а також Калмиками і Башкирами. Литовцї найближчі (II ст.), до люблинських Поляків, а потім курських Великоросів, Поляків взагалї, Башкирів і Калмиків.

Такі головнїйші висновки, що до нас, з праці д. Івановского. Автор і сам признає, що його проба клясифікації людности в Росиї могла бути зроблена лишень тільки „в дуже грубій формі“, та в тім і не його вина: він зробив, вельми сумлїнно, усе що міг зробити з огляду на сучасний стан антропольоґії в Росії... І коли де-які виводи зараз можуть здавати ся дивовижними, то можемо себе потїшати, що

---

[1]) Взагалї, по думцї автора, нї Великороси, нї Білоруси, нї Поляки не виявляють такої острої областної несхожости в типови, як Українцї. „На сї несхожости будучі дослїдники повинні звернути особливу увагу“ (стр. 202).

згодом, з часом, коли матеріалу призбірає ся не про сотнї осіб, а про десятки і сотнї тисяч, тодї й виводи будуть иньші. А тим часом авторови можемо подякувати за сумлїнний звід матеріалу і за вироблену ним схему, якою можуть послуговати ся иньші дослїдники[1]).

В. Доманицький.

Dr. A. Weisbach — Die Slovenen (Mitteilungen der antropologischen Gesellschaft in Wien, 1903, c. 234—251).

Праця Вейсбаха, яку тут хочемо коротко обговорити, служить продовженєм і закінченєм численних орацъ автора, присьвячених антропольоґічним розслїдам людности австрійських Альп. Автор зачав від долїшної Австриї (Die Deutschen Niederösterreichs, Wien, 1892); потім робив дослїди в горішнїй Австриї (Mitt. d. antrop. Ges. B. XXIV), Зальцбурґу (ibid. B. XXV), в Штириї (ibid. B. XXVIII), Каринтиї (ibid. B. XXX, 1900) і так зібрав великий матеріял що до Нїмцїв. Тепер звернув ся автор до Словінцїв і поробив поміри на 2480 мущинах. Як видно з цїлої працї, автор хотїв не лише описати тип Словінцїв, але також означити їх відносини передовсїм до дооколичної нїмецької людности, а далї і до їх близших свояків-полудневих Славян і дальших свояків-північних і східних племен славянських. До порівнаня ужив автор рефератів Шїди, уміщуваних в „Arch. f. Antropologie“ і кілька меньших студий. З праць про українську антропольоґію наводить цифри з Маєра і Копернїцкого, Гіммеля, Diebold'a (Ein Beitrag zur Antropologie der Kleinrussen 1886) і з Талька-Гринцевича.

Вайсбах робив лише поміри зросту і черепа та означував барву волося, очий і скіри. З зіставленя дійшов він до результату, що тип Словінця далеко чистїйший і далеко меньше мішаний, як тип Нїмця з північних країв альпейських з Зальцбурґа і з долїшної Австриї і що зближує ся дуже до типу Нїмця Каринтиї. Перейдім головні прикмети словінського типу.

Пересїчна високість Словінцїв виносить 1683 mm., на середний зріст від 160—169 mm. припадає 55%, на високий від 170 mm. висше 40% а на низький себто низше 159 лишень 4%. Так отже стоять Словінцї що до зросту в серединї між Хорватами (819 помірів 1700 mm) з Хорватиї, Хорватами з Істриї (1802 п. — 1690 mm), Хорватами з Боснїї (3803 пом. — 1726 mm) і Чехами (по помірам самого Вайсбаха, 344 пом. — 1706 mm) та Русинами (251 п. Копернїц. — 1640 mm, 251 п. Талька Гринцевича 1664 mm), Поляками (Kopern.

[1]) Власне, може бути питаннє, чи не лежить причина таких дивних виводів в самій схемі, виборі й клясифікациї прикмет? *Ред.*

1622 mm, Elkind російські Поляки 1634 mm), Білорусами (Айхгольца 100 п. — 1652 mm) і Великоросами. Найвисші з поміж них Словінці австрійського побережя (177 пом. — 1695 mm), найнизші Країнці (630 пом. — 1673 mm), а Каринтийці і Штирийці стоять в середині 1686—7 mm.

Половина Словінців, 48·7%, має темне волосє, а 31·5% ясне; чисто чорних лиш 6·4%, рудих 1%; на русе волосє припадає 20%. Найбільше бльондинів, а заразом і брунетів подибуєть ся в Істриї. З барви волося зближені Словінці більше до полудневих Славян і східних Славян в Росиї як до Поляків і до Русинів (розуміється ся Галичини), одначе іще більше до каринтийських і штирийських Німців і до Чехів. Цифри подані Гринцевичем для подільських Українців зближують ся трохи до даних Вайсбаха що до Словінців: 39% сьвітлих і 54·6% темних: тільки цифра русих 6·4% значно меньша.

Що до очий є у Словінців 53% ясних, з того 31% синїх і 22% сивих, 31% темних і 15% мішаних. В порівнаню з каринтийськими Німцями є у Словінців більше темної барви (62% ясних, 28% темних і 10% мішаних у Німців); штирийські Німці стоять дуже близько з 53% ясних, 29% темних і 17% мішаних. В порівнаню з полудневими Славянами приходить у Словінців більше ясних очий і мішаних. Між барвою волося і очий заходять такі взаємини: синї очи стрічаємо найчастїйше у рудих 55·5% і ясних 54·6%; рідше у ясно-русих 33·4%, у темно-русих 17·9% і у чорних 5%. Сиві очи найрідше у рудих 14·8% і по рівнї у ясних 24·6%, яснорусих 23.4%, а у чорних 17·1%. Зеленкуваті очи найчастїйші у рудих 3·7%, а далї у чорних 2.5%, ясних 2·1%, русих 2%, темнорусих 1%. Найбільше отже темних очий виказує темне волося 68·5%: далї темно-русе (braun) 43·9% і русе (hellgraun) 23·4%, найменьше русе 14·8%. Синї очи йдуть в противній пропорциї.

Скіра переважно сьвітла, 80%, і то в 57% біла, а в 22% жовтава; смаглої тільки 20%.

У Словінців маємо отже два чисті типи: тип бльондина з ясними очима і волосєм, що числить 24·9% і тип темний, що числить 22·9%; таким чином майже половина належить до чистих типів. 51·7% припадає на мішані типи, в яких переважають темні відміни: 17% темного типу з ясними очима, 16% яснорусого з голубими, сивими або темними очима, 13·2% сіро-русого, 3·5% ясного з чорними очима і 1·8% зеленкуватого.

Голова пересїчно 185 mm довга, а 156 mm широка. Показчик 84·3 виказує про те короткоголовість: дуже зближений до того показчик для буковинських Русинів, поданий у Гіммеля в „Körpermessungen

in der Bukovina" Mitt. d. antrop. Ges. XVIII. c. 83 і для українських Русинів у Дібольда 84·5. Процентово у ясних типів 12·9% довго і середноголових до пок. 79, 14·1% з показчиком 80 і 81, а 72·9% короткоголових з показчиком висше 81. У темних 14% довгогол., 14·2% з показчиком 80 і 81, а 71·7% короткоголових. У мішаних 13·4% для перших, 13·7% для других і 72·8% для третїх. Найбільше долїхоідів у ясного типу мішаного (16·4%), найбільше короткоголових у зеленкуватого мішаного типу (93·6%), у темного мішаного типу (57%) і у ясно мішаного типу 73·6%.

В порівнаню з Німцями Словінцї більше короткоголові. Довгі і короткі голови усїх типів майже рівні; довгоголові трохи висшого зросту (1688 mm) від короткоголових (1682 mm). Від Німцїв в Каринтиї і Штириї ріжнять ся тим, що мають більше темних очий і темних типів а спеціяльно більше чистих типів, а далї тим, що більше короткоголові і мало мають долїхоідів. *З. Кузеля.*

Várady Gábon — Máramarosi Emlèkkönyv, M.-Сигот, 1901, ст. 354, 8⁰.

Отся памятна книжка Марамарошської столицї складаєть ся з трьох частин: 1) сьвяткованя мад. тисячилїтя, 2) господарська і домашньо-промислова вистава в М.-Сиготї, 3) адмінїстрацийний подїл столицї. Хоч не без інтересу дві перші частини, то на сьому місци згадаю тілько третю. Цїлий комітат зібраний в оглядї по повітам (з окремою мапою кождого), при тім при переважній части громад надані короткі історичні відомости, переважно на основі діпльоматаря дра Мігалї. Тут подано також правила, по яким позмінювано в 90-х роках богато імен сіл, впроваджуючи прим. замісць руських мадярські. Правила ті виробив місцевий комітет, опісля затверджені були вони мінїстерством. З поміж 12-ти прінціпів тільки один може мати деяке оправданє, а се відновленє забутих давно мадярських назв на місце новійших руських. Зрештою руководила в тім полїтична, шовінїстична цїль. *С. Томашівський.*

Видання й статї обговорені в бібліоґрафії сього тому:

Труды одинадцатого археологическаго съѣзда въ Кіевѣ 1899, I—II, 1901—2.

R. Kaindl — Prähistorisches aus der Bukowina. Forschungen auf dem Gräberfelde von Unterhorodnik-Prädit und in der prähistorischen Ansiedlung von Szipenitz, I т., 1903.

A. Chizzola — Prähistorische Funde aus Westgalizien I. Funde bei Siedliska nächst Przemyśl. II. Die neolithische Gräberstätte bei Balice (nächst Medyka).

I. Ивановъ — Культъ Перуна у южныхъ Славянъ, 1903.

П. Голубовскiй — Гдѣ находились существовавшiе въ домонгольскiй перiодъ города: Ворголъ, Зарытый, Оргущь, Сновскъ, Уненѣжъ, Хороборъ?, V, 1003.

А. Бунинъ — Гдѣ находились города Липецкъ и Ворголъ, а также и другiя мѣста, упоминаемыя въ лѣтописяхъ подъ 1283—1284 гг., 1902.

Н. Троицкiй — Село Городище Кашир. у. Тульской губ. — древнiй городъ Лопастня и монастырь св. Николая Чудотворца, Четырехъ Церквей, 1902.

В. Данилевичъ — Донецкое городище и город Донец, историко-археологическiй очерк, IV, 1904.

В. Ляскоронскiй — О мѣстоположенiи лѣтописнаго города Родни, IV, 1904.

W. Abraham — Powstanie organizacyi kościoła łacińskiego na Rusi, т. I, 1904.

T. Wojciechowski — Szkice historyczne jedynastego wieku, 1904.

R. Kaindl — Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen, I—XVI, 1895 –1902.

J. Michalyi — Máramarosi diplomák a XIV és XV századból, 1900.

И. Лаппо — Великое княжество Литовское за время отъ заключенiя Люблинской унiи до смерти Стефана Баторiя (1569—1586), т. I, 1901.

E. Kozak — Die Inschriften aus der Bukowina, 1903.

В. Иконниковъ — Кiевъ въ 1654—1855 гг., 1904.

В. Модзалевскiй — Генеральный судья Иванъ Чарнышъ и его родъ, 1904.

С. Браиловскiй — Къ литературной дѣятельности Гаврiила Домецкаго, 1904.

Н. Петровъ — Воспитанники Кiевской Академiи изъ Сербовъ съ начала синодальнаго перiода и до царствованiя Екатерины, 1904.

L. Gadon — Emigracya polska, т. I—III, 1902.

F. Ziemiałkowski — Pamiętniki, 1904.

Pokucie. Uzupełnienie dawniej ogłoszonego dzieła ś. p. Oskara Kolberga, 1904.

А. Ивановскiй — Объ антропологическомъ составѣ населенiя Россiи, 1904.

A. Weisbach — Die Slovenen, 1903.

G. Várady — Máramarosi Emlèkkönyv, 1901.

	Корон
Збірник фільольоґічної секциї т. I: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. I., нап. О. Кониський, 3·—, на ліпшім папері 4·00, в оправі	5·00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3·00, на ліпшім пап.	4·00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова, т. папері	4 00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. II., нап. О. Кониський	4·00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. I. Верхратський	5 00
„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева	4·00
Збірник історично-фільософічної секциї т. I і II розійшли ся (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге див.: М. Грушевський)	
„ т. III—IV: Історня України-Руси т. Ш, на звич. пап. 5·00, в оправі	6·40
т. V: Матеріяли до історії духового житя Галицької Руси XVIII—XIX в.	4·00
„ т. VI і VII: Історня України-Руси, нап. М. Грушевський т. IV. 4·50, на ліпшім папері	5·50
Збірник математично-природописно-лікарської секциї, т. I, II, III і IX по 3·— т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) по	2·00
„Зоря“ письмо літературно-наукове р. II, V по	6·00
„ „ „ „ р. VI, IX по	10·00
„ „ літерат.-наук. ілюстроване р. XIII, XV, XVI, XVII і XVIII по	12 00
Руська історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історня Руси	2·40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности, Федеративні засновини, Нарис народ. історії	4·00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий период України-Руси	6·80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, I. Шараневич — Мо[illegible]афії до історії України-Руси	3·00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історня великог[illegible]зівства литовського	3·20
т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Рус[illegible]—XV в.	[illegible]·20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси X[illegible]-XVIII вв.	2·00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12 80
XIII. „ Гетьмановане Виговського і Ю. Хмельницького	3·20
XIV—XVI. „ Руїна	8·40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович Останні часи козаччини на Правобережі	6·60
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в.	3·60
XX. Шульгин — Начерк Коліївщини	3·00
XXI і XXII. Розвідки про селяньство на Україні-Руси в XV XVIII ст.	5·00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	5·00
Інґрем Дж. Історія політичної економії	4·00
Кавцкі Кароль, Народність і її початки	0·60
Калитовський Ом. Др. — Материяли до літератури апокрифічної	0 70
Кельнер Л. Др. — Історня педаґоґії	1·20
Кареєв М. Фільософія історії	0·25
Колесса Ол. Др. — Юрий Косован-Федькович	0·60
Кониський О. Листи про Ірляндію	0 45
Конрад Й. Національна економія	2·30
Костомарів М. — Руська історня в житєписах ч. II і III по	1·00
„ Письмо до ред. Колокола	2·00
Кримський А. Мусулманство і його будучність	1·70
Левицький Нечуй I. — Сьвітогляд українського народу	0·60
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	7 00
„ Руська Правда	1·00
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 16·00, повні річники 1899—1904 по 16·00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих у попередніх книжках статей	12·00
Ляссаль Ф. Про суть конституції	0·30
Масарик Т. Ідеали ґуманности	0·36
Материяли до українсько-руської етнольоґії т. I і III.	11.00
„ т. II, IV—V і VII (містить моноґрафію проф. Шухевича про Гуцулів)	22·00

		Корон
Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту		2·00
Міцкевич А. До галицьких приятелів, зі вступом і поясненнями . . .		0·46
Огоновський Ом. Др. Істория руської літератури т. II. 6·00, т. III. 8·00, т. IV .		2·00
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache		3·00
Олехнович В. Раси Европи		0·70
Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III		3·00
Памятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні .		4·00
„ „ „ т. II і III. Апокріфи новозавітні по		5·00
Павлик М. — Про читальні		1·00
„ М. П. Драгоманов, єго ювілей, похорон, автобіографія і спис творів .		4·00
„ Якуб Іаватович		1·00
Партицький О. — Старинна история Галичини		6·00
„ Словянська держава перед двома тисячами літ		0·20
„ Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка		0·70
„ Скандинавщина в давній Руси		0·40
„ Слово о полку Ігоревім		1·60
Партицький О. Темні місця в Слові о полку Ігоревім		2.80
Правнича часопись, річник IV—V по 6·00, VI, VII — X по		2.00
Правнича бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2		
Правнича і економічна часопись, т. I—III по 3·00, т. IV—V і VI—VII по .		4·00
„Правда“ письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по . . .		4·00
„ з р. 1878 2·00, річн. XIII з доповненєм		3·00
Пулюй І., Непропаща сила		0·20
„ Нові і перемінні звізди		0·16
Раковський І., Вік нашої землї		0·10
„ Вулькани		0·30
Рудницький С[illegible] — Українські козаки в 1625—1630 р.		1·00
„ Рус[illegible]лї Польської Корони при кінці XV в.		0·80
Сеньобо́ Ш., [illegible]		0·80
„ Між[illegible]		0·40
Спис творів [illegible]ратурної діяльности		1·00
Стоцький С. — [illegible]		2·40
Студинський К. Д[illegible] — Лїрники, студия		0·40
„ Пересторога, історично-літературна студия		2·00
Тен Г., Фільософія штуки		1·00
Терлецький О. Москвофіли й народовці		0·30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Руси 1648 р.		2·00
„ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі . . .		3·00
„ Київська Ковачина 1855 р.		0·10
„ Маруся Богуславка в укр. літературі		2·00
Уайт Д. А., Розвій ґеоґрафічних поглядів		0·30
„ Розвій астрон. поглядів		0·46
„ Розвій поглядів на лихву		0·30
„ Розмови з Л. Толстим		0·30
Українсько-руська бібліотека т. I, 6·00, II, 4·00, IV, 3·00, оправні о 1·20 дорожші.		
Уманець і Спілка — Словар російсько-український т. I—IV		12·00
Л. Фер. Будда і Буддізм		0·80
Ферріер Е. Дарвінізм		1·30
Флямаріон К. Про небо		2·00
Франко Ів. Нарис історії фільозофії		0·60
„ Наші коляди		0·40
„ Іван Вишенський		2·00
„ Про панщину і її знесенє 1848 р.		0·60
„ Хмельнищина 1648—9 р. в сучасних віршах		2·00
„ Слово о Лазаревѣ воскресеніи		0·50
„ Апокріфічне евангеліє Псевдо-Матвія		0·30
„ Шевченко героєм польської революцийної леґенди		0·40
Целевич Ю. Др. — Істория Скиту Манявського		2·40
Целевич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею		0·40
„ Участь козаків в Смоленській війнї 1633—4 рр.		1·00
Щурат Чернеча република на Афоні		0·20
„ „Чернець“ Т. Шевченка, студия		0·20

Адреса Товариства: **Львів**, Чарнецкого 26.
Adresse der Gesellschaft: **Lemberg**, Čarniecki-Gasse 26.

Всякі виплати для Товариства в Росиї приймає книгарня Кіевскої Старини в Київі, Безаковська 14 (1 злр. = 1 ґульден = 2 корони).